

ESÉLY

TÁRSADALOM- ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT

A TARTALOMBÓL

David Donnison

SZOCIÁLPOLITIKA EGALITARIÁNUS
MEGKÖZELÍTÉSBEN

Kiss Károly

A BRIT KONZERVATÍVOK JÓLÉTI
POLITIKÁJÁNAK ELMÉLETI ALAPJAI

Gyekiczky Tamás

AZ AKTÍV MUNKAERŐPIACI POLITIKA
NÉHÁNY TÁRSADALMI-SZOCIOLÓGIAI
PROBLÉMÁJA

Rácz József

A MAGYARORSZÁGI KÁBÍTOSZEREZÉS
KONCEPCIÓI

SZOCIÁLIS MUNKÁS KÉPZÉS MAGYARORSZÁGON

90/4

ESÉLY 90/4

TÁRSADALOM- ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 **David Donnison:** Szociálpolitika egalitáriánus megközelítésben
15 **Kiss Károly:** A brit konzervatívok jóléti politikájának elméleti alapjai

MAGYAR VALÓSÁG

- 25 **Gyekiczky Tamás:** Az Aktív Munkaerőpiaci Politika néhány társadalmi-szociológiai problémája

A SZOCIÁLPOLITIKA TÖRTÉNETÉBŐL

- 44 **Öry Csaba:** A magyar óvodaügy történetéhez

OKTATÁS

- 54 A szociális munkást képző iskolák színvonalának biztosítása az Egyesült Államokban
59 **Talyigás Katalin–Hegyesi Gábor:** Alapkő-letétel (Az 1990-es soproni konferencia)
62 Az általános szociális munkás képzés tantervi irányelvei
76 A szociális munka és szociálpolitika egyetemi oktatása
80 Iskolán kívüli képzések
83 **Pőcze Gábor:** Kell-e szociális munkás az iskolának?

ÖNSZERVEZŐDÉSEK – MOZGALMAK

- 88 **Schöfferné Dudás Piroska:** Polgári Tanácsadó Szolgálat
90 Másodrendű állampolgárok?
(Lévai Katalin interjúja Zalabai Gáborral)
96 **Illés Sándor:** Az Országos Rehabilitációs Konzultatív Tanács tevékenységéről

KÖNYVEKRŐL

- 101 **Ferge Zsuzsa:** Vitázó megjegyzések Kornai János Röpiratáról
105 **Semjén András:** Rágódás a Röpiraton – és fogadtatásán...

INFORMÁCIÓK – SZOLGÁLTATÁSOK

- 111 Betegszállítás magánvállalkozásban

*David Doonison**

Szociálpolitika egalitáriánus megközelítésben

Az egalitarianizmus sosem volt öncélú célkitűzés vagy ideológia. Csupán ellenzői próbálják ilyen látszatát kelteni. Az egalitáriánus eszmény a szabadságnak tulajdonított fontosságból sarjad — abból, hogy azt valljuk, mindenkit megillet a jog, hogy életét kiteljesítve, képességeit teljeskörűen és szabadon kibontakoztathassa, azzal az egyetlen megszigorítással, hogy másoknak meg kell hagynia a lehetőséget ugyanerre. Ha magunknak megköveteljük, valamennyi polgártársunk számára is követelnünk kell ezeket a jogokat.

Csak egy olyan erkölcsi világrend méltó arra, hogy kiálljunk mellette, amelyben nem az éppen benne elfoglalt szerepünktől, helyzetünktől függ, hogy valljuk és vállaljuk-e. A morálisan meggyőző politikai irányelveknek így definíciójuk szerint hordozniuk kell valamiféle egalitáriánus tartalmat. Gyakran adódhat ok arra, hogy meghatározott esetekben háttérbe szoruljon a teljes egyenlőség eszménye, vagy hogy csak fontolva haladjunk az ideál felé, de ezek az okok minden esetben magyarázatot, indoklást követelnek.

Minek háborogni?

Friedrich von Hayek, aki az uralkodó osztályok értelmiségi szócsövei által a leggyakrabban hivatkozott és idézett guru, azt a meggyőződést vallja, hogy veszedelmes időpazarlás a kormányoknak a jövedelmek és erőforrások általános elosztásával foglalkozniuk. A döntő befolyást ezekben a dolgokban a piaci mechanizmusoknak kell gyakorolniuk, az pedig, „hogy a juttatásokat és a terheket... a piac mi módon osztja el”, nagymértékben szerencse kérdése. „Méltányosságot követelni az ilyen folyamattól nyilvánvaló képtelenség.” (Hayek: *Law, Legislation and Liberty*. Routledge & Kegan, 1976. II. köt. 64.) Ha más okokból is, de ugyanilyen szenvedélyesen hirdetik ezt a nézetet a baloldalon.

* David Donnison a glasgow-i egyetem regionális és várostervezési tanszékének professzora. E tanulmány a *Community Care* folyóiratban jelent meg.

A szocializmus szólhat az egyenlőségről, de a trade unionizmus a különbségekről szól. Annak megvitatása, hogy miképpen kellene elosztani az élet örömet nyújtó kellemetességeit, megfelelő témája lehet gyakorlatiatlan idealisták által látogatott szemináriumoknak, de aligha lehet a komoly politika tárgya. A jövedelem nem olyasmi, amire vonatkozólag a kormányoknak kellene irányelveket kidolgozniuk.

Miközben a brit politika porondján gyakran tettek hitet egy mérsékelt egalitarianizmus mellett, ritkán érveltek is mellette meggyőzően. Anthony Crosland, a nézet egyik leghatározottabb képviselője még azt is elhárította, hogy érvekkel hozakodjék elő. Az efféle erkölcsi preferenciák, mondta, „csupán a közönség személyes elfogultságait tükrözik vissza”. Vitatkozni róluk, vélte, épp oly kevésbé lehet, mint arról, hogy a világos sör jobb-e vagy a barna, vagy mint más olyan kérdésről, ami ízlés dolga. E meglehetősen szellemi restségre valló nézet elfogadhatónak tűnhetett reformista szellemek számára azokban az időkben, amikor oly széles körben vállalták az egalitáriánus „részhajlás” elvét — ha gyakorlatát nem is. De ezek az idők elmúltak. Az egalitáriánusoknak manapság fel kell készülniük arra, hogy meggyőzőbben védjék meg álláspontjukat.

Nekik is, ellenfeleiknek is igencsak nyomós okaik vannak arra, hogy nagyon komolyan vegyék a jövedelemelosztás egész kérdését. Hayek elutasító magatartása, attól kezdve, hogy a kormányok elkötelezték magukat a teljes foglalkoztatottság (vagy valami hasonló) megteremtése és megóvása mellett, többé nem volt védhető. S ha már e cél mellett állást foglaltak, meg kellett találniuk vagy ki kellett alakítaniuk valamiféle általános konszenzust a nemzeti jövedelem növekedéséből fakadó javadalmak vagy a csökkenéséből fakadó terhek elosztásának mikéntjéről. Máskülönben a világgazdaság mindazon ingadozásai közepette, amelyeknek egy ipari nemzet ki van téve, nem lehetett volna fenntartani a magas foglalkoztatási szintet.

A világgazdaság robbanásszerű kiterjedése, a kedvező kereskedelmi feltételek és a szakszervezeti vezetők higgadtsága húsz éven át lehetővé tették, hogy ne kelljen szembenéznünk ezzel a dilemmával. Aztán jött a válság, meg az olajárak emelkedése, és 1974-ben a Heath-kormány (még csak kísérletet sem téve arra, hogy komolyan feltegye a jövedelemelosztással összefüggő súlyos kérdéseket, és azon munkálkodjék, hogy tartós országos konszenzust teremtsen) megpróbált érvényt szerezni a maga semmi jóval nem kecsegtető jövedelem-politikájának — hogy aztán az általános választási küzdelem kellős közepén egyszerűen a „ki is kormányozza Nagy-Britanniát?” kérdésével találja magát szemben.

Tudjuk, hogy mi volt a válasz. Öt évvel később, a Callaghan-kormánynak, miután épp oly csekély erőfeszítést tett következetes és országot átfogó nézetek megfogalmazására, de hasonlóképpen megpróbálta a nemzetre erőszakolni a maga nem sok jóval kecsegtető jövedelem-politikáját, ugyancsak kitették a szűrét. Ehelyett most olyan jövedelem-politikánk van, amely jóval több, mint három millió embert kirekeszt a munkából. A maga brutális módján ez hatékonyabb elődeinél — legalábbis abban, hogy féken tartsa az inflációs nyomásokat.

De hát meddig marad fenn ez a politika? Vajon a tolerancia és a szabadság törekény hagyománya sokáig bírja egy ilyen rendszerben? Ha ebben nem bízhatunk, nem marad más, mint szembenéznünk azzal,

hogyan jobb módszerekre támaszkodva *kell* eldöntenünk, hogyan történjék az erőforrások évi elosztása, akár növekednek, akár csökkennek. Ezért váltak a társadalmi igazság, a szegénység és az egyenlőség kérdései, melyeket sokan még mindig csupán álmodozó éjszakai csevegésekbe illő témának tartanak, a legsürgetőbb gyakorlati politikává.

Miről is beszélünk?

Ha elfogadjuk, hogy fontos a téma, akkor a szőnyegen lévő kérdéseket először is világosabban kell definiálnunk. Pontosan miről is beszélünk? Letwin professzor, a vitában a szembenálló oldalt képviselő könyvek közül a legfrissebb terjedelmes opusznak a szerkesztője, magabiztos választ ad a kérdésre. Az „egalitarianizmus” nála központi kérdés, amely „miként ezt politikai értekezésekben, hivatalos jelentésekben, filozófiai tanulmányokban és a nézetek más, átgondolt kifejtéseiben részletesen előadva megtaláljuk, a jelek szerint három gondolatlan alapul:

1. minden embernek egyenlőnek kell lennie;
2. valamennyi fennálló egyenlőtlenség csökkenthető, ha ugyan nem teljesen és gyökeresen megszüntethető a kormányok intézkedései által; és
3. minden más politikai célnak félre kell állnia az egyenlőség útjából, ha konfliktus támad ez utóbbi és amazok között.”

Egyetlen precíz hivatkozást sem találni persze a könyvben a nézetek ilyen jellegű „átgondolt kifejtésére”, azon egyszerű okból, hogy soha senki nem mondott ilyen ostobaságot. Pedig sokféle formában fogalmazták már meg az egalitáriánus megközelítést.

Íme néhány idézet, amelyek ötödfélszáz évet fognak át (1381-től 1931-ig), s amelyek közül egyetlen egy sem említteti a 400 oldalas könyvben.

John Balle: „Ó, ti derék emberek, mindaddig nem mehetnek jól a dolgok Angliában, amíg csak minden tulajdon közös nem lesz, s nem lesznek többé sem jobbágyok, sem nemes urak, hanem csak egyetlen, egyesült nép... Vagy nem mind ugyanazon szülőktől, Ádámtól és Évától származunk?”

Jean-Jacques Rousseau: „...egyenlőségen nem azt kell értenünk, hogy a hatalom és a gazdagság mindenki között tökéletesen egyformán legyen elosztva, hanem, hogy ... egyetlen állampolgár se lehessen soha olyan gazdag, hogy megvásárolhasson egy másikat, és egyetlen egy se lehessen olyan szegény, hogy kénytelen legyen eladni magát...”

Friedrich Engels: „...a proletár egyenlőségi követelés valóságos tartalma az osztályok eltörlésének követelése. Minden olyan egyenlőségi követelés, amely ezen túlmegegy, szükségszerűen az abszurdumba visz.”

Richard Tawney: „Amire a közösségnek szüksége van — mint ezt a szó maga is sugallja —, az a közös kultúra, mert anélkül egyáltalában nem lehet közösség. ... De csupán azzal, hogy óhajtjuk, nem teremthetünk közös kultúrát. Gazdasági alapokon nyugszik ... egyszerűen, nagymértvű gazdasági egyenlőség a feltétele.”

Megaláztatás, nélkülözés, kizsákmányolás, igazságtalanság, az emberi közösségvállalás megsemmisülése — ezek az ilyen megállapítások

visszatérő témái. Hasonlóképpen, ha majd egyszer születik egy komoly történelmi munka a „jóléti államról” (amelyet Letwin teamjéből sokan az egyenlősítés fő ösztökéjének hisznek), az ki fogja mutatni, hogy a szociális szolgáltatásaink kialakításában és kifejlesztésében vezető szerepet játszó szociális reformereket éppen hogy nem az egyenlőség foglalkoztatta legfőképpen, hanem a szenvedés, a bectelenség, a méltánytalanság és a pazarlás. Ha egyetlen szóban kellene összefoglalnunk a központi kérdést, ez a szó: „szegénység”. Ez indítja az embereket arra, hogy az elosztásra és a jövedelmek növekedésére együttesen ható eljárás módokat követeljenek. Úgy okoskodnak ugyanis, hogy ha az anyagi források szűkösek, akkor a szegényeken csak úgy lehet segíteni, hogy a gazdagoktól valamit elvesznek.

Ezek az aggodalmak ma is elevenen élnek Angliában. Sőt, a legutóbbi közvéleménykutatások azt sejtetik, hogy új erőre kapnak — talán azért, mert közülünk túlságosan is sokan ismerünk olyanokat, akiknek nem telik tisztességes étkezésre, akiknek nincs meleg ruhájuk, amely megvédené őket a metsző hidegtől, olyanokat, akik nem engedhetik meg maguknak, hogy gyermekeikkel meglátogassák a város másik végén lakó nagyszülőket, akik sosem mennek szabadságra, és sosem jutnak el vidéki tájakra, és olyanokat, akik rettegnek a karácsonytól, mert kiadásokkal — többletkiadásokkal — jár. Mindezt látjuk és tűrhetetlennek tartjuk.

Amiről szó van, az a *szegénység*. Aki elutasítja ennek a kérdésnek a középpontba helyezését, annak vagy meg kell cáfolnia azt az állítást, mely szerint a szegénység még mindig széles kört sújt, vagy ki kell mutatnia, hogy semmit nem lehet ellene tenni, vagy meg kell magyaráznia, hogy ez miért van kedvére.

De hát mit is értünk szegénységen? A válasz, amelyet erre a kérdésre adunk, nagyban meghatározza, mit is értünk olyan fogalmakon, mint „szociális probléma”, „állampolgári jogok és kötelességek”, mit is értünk az állam tulajdonképpeni szerepén.

Szegénység: a létminimumhoz kötődő értelmezés

Amikor Peter Townsend 1968-ban feltérképezte az Egyesült Királyságot, erre a kérdésre leggyakrabban azt a választ adták, hogy a szegénység az olyan sebezhető csoportokat sújtja, mint amilyenek a betegek és az öregek, akik az életszínvonalnak bizonyos, meglehetősen rosszul definiált minimumát nem érik el. (Townsend: *Poverty in the United Kingdom*, Penguin, 1979. 240.) Erre a nyelvhasználatra Charles Booth meg Seebom Rowntree tanította meg az angolokat még a századforduló táján, s utánuk azok a haladó szellemű emberek, akik a munkásmozgalmában és másutt olyan fajta reformok létrehozásáért fáradoztak, mint amelyeket végül is a Beveridge-jelentés fogalmazott meg. Ennek a nyelvnek a kulcsszava: a létminimum.

A szegénység szerinte azokat sújtja, akik nem érik el az általános közmegegyezéssel létminimumnak minősített szintet, amelyet a szociális szolgáltatásoknak kellene biztosítaniuk a nyugdíjasok, a betegek, a rokkantak és más, potenciálisan „szerencsétlen” csoportok számára. Egész városrészeket is tud sújtani, nevezetesen a „lepusztuló” városrészeket. E nézet képviselői szerint a szegénység társadalmi, társada-

lom-szerkezeti probléma, s nem áldozatai a legfőbb vétkesek. A szociális szolgáltatásoknak — a leghaszontalanabbakat kivéve — mindenkinél ki kell küszöbölniök a piacgazdaság „szokásos” működését a maguk védőhálójával.

Ez emberségesebb és valóságosabb szemléletmód, mint az a korábbi primitív nézet, amely a szegénységért leginkább annak áldozatait okolta, ez a nézet újabban ismét felbukkan azok körében, akik, ha a szegényekről van szó, csak azt tudják hajtogatni: „oldják meg maguk”.

A kérdés a hatalom kérdése

A szegénységnek a létminimumhoz kötődő megközelítése mindamellett téves. Ahhoz, hogy ennek okát megértsük, először nem a szegényeket és kirekesztetteket, hanem az átlagos állampolgárokat kell szemügyre vennünk. A hagyományos gazdasági elmélet a keresetükben mutatkozó különbségeket jórészt a képességeikben, szorgalmukban és motiváltságukban meglévő különbségeknek tulajdonítja. Ez a magyarázat jó példája annak, hogy az akadémikus tudományok miként válnak az uralkodó osztályok érdekeinek kiszolgálóivá. Senki sem tagadja, hogy képesség, szorgalom és motiváltság szerepet játszanak a jövedelmek eloszlásában. De rá illenék mutatni arra is, hogy vannak munkavállalók, akik ellenőrzést képesek gyakorolni a munkaterületükre való bejutás fölött, s ezáltal felfelé nyomják a maguk bérét, és lefelé azokét, akiknek zsúfoltabb terepen kell versenyezniök a munkahelyekért. (Ha akad néhány állástalan orvos, a Brit Orvosegyesület ezt nem túlértékelésnek, hanem túlermelésnek minősíti, s nyomban csökken az orvos-egyetemekre való felvétel.)

Tekintettel a leginkább védett foglalkozási ágakban kifizetett, mesterségesen magas bérekre, kifizetődik, ha az ott dolgozókat nagyobb tőkebefektetésekkel és kiegészítő szolgáltatásokkal támogatják meg termelékenységük további emelése érdekében. Ugyanakkor a zsúfoltabb foglalkozási ágakban fizetett, mesterségesen alacsony bérek ellenkező hatással járnak.

A hatékonyabb szakmákban dolgozók magasabb jövedelmének jó részét aztán ugyanazon családokon belül emberi tőkébe fektetik be: nemcsak tandíjak formájában, hanem mindazon kulturális és egyéb előnyökében, amelyeket a gazdagok gyermekeiknek nyújtani képesek, növelve ezzel a családok következő nemzedékeinek jövedelmét. Az egyenlőség hívei gyakran vitatják azt a nézetet, hogy a rosszul fizetett dolgozók eredendően kevésbé termelékenyek, mint a jól fizetettek, és sokszor igazuk is van. (A nők intelligenciája és ügyessége azonos a férfiakéval, vagy magasabb annál: egy olyan gazdaságban, amelyben kevés a nyers erő igénylő foglalkozás, a nők általánosan alacsonyabb keresetét nem lehet az előbbi üres frázissal megmagyarázni.) De épp oly fontos, hogy ne felejtsük el: a képességekben, a motivációban és a termelékenységben fennálló különbségek ott, ahol *csakugyan* fennállnak, nem az embereknek valamiféle istenadta jellegzetességei. Nagy mértékben cégek, szakmai egyesületek, egyetemi testületek, az oktatási minisztérium, a család és más társadalmi intézmények működésének tulajdoníthatók. Egyszóval: mindez a hatalom megoszlását tükrözi vissza.

A szegényügy kezelése

A következőkben nézzük meg azokat, akik — különböző okoknál fogva — képtelenek munkához jutni, vagyis a kereset nélkülieket. Azok a létminimumra vonatkozó biztosítékok, amelyeket a Beveridge-korszakban kaptak, fontos előrelépést jelentettek. Alapjukat azonban az a feltevés képezte, hogy a szociális szolgáltatások alkotta „szociális védőhálóval” alátámasztott gazdasági haladás révén a nemzet egészét — és végül minden nemzetet — egy objektíven meghatározott szegénységi küszöb fölé lehet emelni. Az viszont elkerülte a figyelmünket, hogy a gazdasági haladás új szükségleteket — *reális* szükségleteket — teremtet, ezzel pedig a szegénység új formáit hozza létre azok számára, akik nem képesek arra, hogy kivegyék részüket a haladás előnyeiből.

Tovább rontjuk a dolgokat azzal, hogy a sérülékeny helyzetűek közül sokakat kényszerítünk a „fejlődés” miatt egyre drágábbnak bizonyuló környékeken lakni. Ezek a kegyetlen processzusok nem pusztán a közigazgatás ügyetlenkedéseinek számlájára írandók, mert akkor elég könnyen helyreigazíthatók lennének, hanem a szegények tehetetlenségét tükrözik.

Minden szervezet igyekszik működési költségeiből minél többet kívülállókra terhelni, közigazgatási zsargonban: áthárítani. A lakásügyi hatóságok például kapitálisan csökkenthetik költségtételeiket, ha olcsón felvásárolható, nehezen megközelíthető területeken építkeznek, vagy ha a házakba olyan központi fűtési rendszereket vezetnek be, amelyek a lehető legolcsóbbak. Ez szállítási, közlekedési, fűtési költségek szempontjából (mely költségek a bérlőt terhelik) nagyon megdrágítja ezeket a lakásokat. Az ilyen környékekről azután nem úgy beszélnek, hogy „nehéz bennük lakni”, hanem azt mondják, hogy „nehéz bérbeadni őket”, vagy akár elnevezik őket „problematikus lakónegyedeknek”, mintha a nehézségekről valamiképp a bérlők tehetnének. A szegény ember sok mindentől meg van fosztva, de legelsősorban is a hatalomtól. Ezért jelölhetők ki számára azok a helyek és azok a szerepek, amelyekre senki más nem vállalkozik.

Az ország leginkább „szegény” lakónegyedeinek némelyike mint lakóhely meglehetősen jó, a levegő tiszta, és gyönyörű a panoráma. Nagyszerű dolog ott lakni — feltéve, hogy az embernek van kocsija (mert a jó üzletek és a közszolgáltatások messze vannak, a buszok pedig egyre rendszertelenebbül járnak és egyre drágábbak), van hűtőszekrénye (mert a lakások melegek, az élelem nem áll el bennük, s szellőztető berendezéssel ellátott éléskamra — spájz — réges-rég nincs ezekben a lakásokban), van bankja, amely engedélyezi a hiteltállépést (mert az élet itt drága és a fűtés sokba kerül), és van például, mosó- és szárítógépe (mert nemigen van olyan biztonságos hely, ahová a ruhákat ki lehetne akasztani).

Azok, akiknek mindezekre nem telik, nehéz helyzetbe kerülnek. Részletfizetési tartozásaik felgyülemlenek, ruházkodni költséges hitelek terhére kénytelenek; azért a borzalmasan magas kamatú kölcsönért cserébe, melyet a telepet teherautójával körbejáró szatócstól kapnak, muszáj letétbe helyezniük azt a könyvecskét, amely igazolja a gyermek jogán járó szociálpolitikai járandóságukat. Fűtési költségeiket „helyből” eleve levonják társadalombiztosítási juttatásaikból, és mind-

ezek a félmegoldások tovább rontják a helyzetet, mert még teljesebben kiszolgáltatják a szegényeket mások kénye-kedvének.

A „kirekesztés” a szegények esetében nem egyszerűen beszédforulat, hanem kétségbevonhatatlan társadalmi tény. Ha egy férfi kihullik a munkapiacról, általában felesége is elveszti az állását (már ha egyáltalán volt neki). A társadalombiztosítási mechanizmusok ez irányba hatnak. A családot támogató pótszegély kiszámításánál a feleség jövedelmének oly kis hányada „nem számít be”, hogy munkája majd-hogynem csak az Egészségügyi és Társadalombiztosítási Minisztériumnak hajtana hasznot. A gazdasági tájékozódásnak abban a „szájáról szájra” világában, amelyben a szegények élnek (ahol munkalehetőségről csakúgy, mint bármi más fontosról nem hivatalos források tudósítanak, hanem az emberek egymás közötti beszélgetései), a munkából és a bérből megvásárolható szabadidős lehetőségekből egyaránt kirekesztett házaspár hamarosan rádöbbenhet, hogy számos egyéb téren is ki van rekesztve a szociális kapcsolatok hálózatrendszeréből. Valószínűleg kevésbé kapcsolódhat be a nem-legalizált vagy „fekete” gazdaságba, kevésbé vehet részt azoknak a — felbecsülhetetlen, ámde becses — szolgáltatásoknak a törvényes cserefolyamatában, amelyek sok más családnak hasznára vannak.

A szegények számára létesített szolgáltatások könnyűszerrel válnak szegényes szolgáltatásokká, az ügyfeleknek kevesebb esélyük van a működés gyakorlatának befolyásolására, mint azoknak, akik más klientúráknak szánt szolgáltatásokat vesznek igénybe. Lassacskán a szociális munka és a segélyezés az egyedüli olyan területei a jelentősebb szociális szolgáltatásoknak, ahol nem tesznek szisztematikus kísérletet arra, hogy odafigyeljenek az ügyfelekre, hogy a szolgálat valóban az ügyfelet képviselje minden más érdekkal szemben. Ennek az az oka, hogy mindkettőnek jórészt szegényekkel van dolga.

Ha a munkából kirekesztettek, és azok, akik segíteni próbálnak az ilyeneken, azon fáradoznak, hogy tegyenek valamit a munkanélküliekért és a leginkább szegénység sújtotta közösségekért, körzetekért, újabb problémákba ütköznek. A Szakszervezeti Tanács a Munkaerő-szolgálati Bizottsággal egyetemben ragaszkodik minden olyan központi intézmény ellenőrzéséhez, amelyet speciálisan a munkanélküliek számára létesítettek. A Munkaerő-szolgálati Bizottság átképző programjaiban résztvevő fiataloknak nem hagynak időt olyan gondolatok megvitatására, mint az itt kifejtettek. A helyi kereskedők és a kereskedelmi kamara még szolgáltatásokkal igen gyengén ellátott területeken is szót emelhetnek az ellen, hogy állástalan személyek új üzleteket nyissanak. Ha néhány állástalan ember ifjúsági klubot létesít a környéken felügyelet nélkül kóborló fiatalok számára, a szakszervezet vétót emelhet az ellen, hogy részmunkaidős ifjúsági vezetőként fizetéshez, álláshoz jussanak. Ugyancsak megtiltható a klubtagoknak, hogy kifessék saját helyiségeiket: ez is „szervezett dolgozóknak” fenntartott munka. Ráadásul a Társadalombiztosítási Hivatal visszavonhatja a segélyt, ha az állástalan igényjogosultak önkéntes (vagy hasznot egyelőre legalábbis nem hajtó) szakmai tevékenysége azt jelenti, hogy az illetők, szigorúan véve, nem állnak a közvetítő irodák korlátlan rendelkezésére.

Ezek az akadályok gyakran leküzdhetők, de ez sok türelmes egyezkedést igényel. Nem arra akarok kilyukadni, hogy ezek a tilalmak rosszindulatúak, felfoghatatlanok és megváltoztathatatlanok, hanem

arra, hogy a szegények kirekesztése nem itt-ott esetlegesen érvényesülő, hanem mindent átható egyetemes jelenség. Erős intézmények szervezik meg és kényszerítik ki érvényesülését, melyek minket, többieket képviselnek. Szavazópolgárként és adófizetőként, szakszervezetek és különböző szakmai egyesületek tagjaiként mi és a hozzánk hasonló milliók kényszerítjük ezeket a szervezeteket arra, hogy úgy viselkedjenek, ahogy viselkednek.

A felső középosztály tagjai ritkán keresik fel az igazán lepusztult lakónegyedeket. Pedig ott látható világosan, mekkora hatalmat gyakorol az alsó középosztály és a szakmunkás réteg a nők és a segéd munkások fölött. A társadalombiztosítási családlátogató, a szociális munkás, az egészségügyi ellenőr és a lakásügyi felügyelő, a kisebb hitelek nyújtására is kész boltos, a karbantartó munkás, akit esetleg rá lehet venni, hogy javítsa meg a lyukas tetőt és a törött ablakokat — nos, ezektől az emberektől függ az ilyen környékek lakóinak fennmaradása.

Egyezkednie, „tárgyalnia” rendszerint a nőnek kell. S míg a szervezett gyári munkásnak (aki többnyire férfi) a kollektív cselekvés hagyomány-örizte számtalan módszere áll rendelkezésre, amelyre építhet, ha dolga akad a munkahelyi feljebbvalókkal, addig a nőnek, ha elintéznivalója adódik a hivatali íróasztalnál ülő vagy az otthonában rátörő hatósággal, nem áll rendelkezésére sem hagyomány, sem szervezet, hogy támogassa. Azon ritka alkalmakkor, amikor szegény asszonyok erőik kollektív mozgósításával válaszoltak az elszenvedett elnyomásra, figyelemreméltó dolgok fordultak elő: példa erre az 1915-ös glasgow-i lakbér-sztrájk. Ez a szellem nem halt ki. Bebizonyították ezt azok a dublini anyák, akik nemrégiben a belső városrészek általuk lakott körzetéből kikergették a kábítószer-kereskedőket.

Akik fennakadtak a szociális védőhálón

A következőkben vegyük szemügyre azokat, akik a társadalombiztosítási segélyek és a tisztességes bérek közötti keskeny határmezsgyén helyezkednek el: a dolgozó szegényeket. Szegénységük nyugtalanító. S minthogy nem tűrjük el többé a túlszűfolt, nyomorúságos lakásokat, a gyógyíthatlan maradt betegséget, s azt az éhezést megközelítő állapotot, amelyben a szegény családoknak része volt, a családi jövedelem felmérésén alapuló (ún. *means-test*) segélyek egész sorát találtuk ki (családi jövedelem-kiegészítések, lakáshoz nyújtott segély, ruha-segély, ingyenes iskolai étkeztetés, ingyenes gyógyszerellátás), amelyeknek az a rendeltetése, hogy segítsék a legszegényebb családokat.

E juttatások összege a családi jövedelem emelkedésével fokozatosan csökken, a progresszív jövedelemadó viszont egyre több pénzt szív el. A két hatás aztán együttesen a hivatalos jelentések és a tudományos kutatás által nagy bölcsességgel elemzett problémákat vetnek fel: a juttatások gyenge „hasznosulásának” kérdéskörét, a munkára ösztönző tényezők kérdését, a szegénység „csapdái” okozta problémákat, meg ehhez hasonlókat.

Azt azonban csupán kevesen vallják, hogy ha a béreket valamivel egyenletesebben osztanák el — ha a keresetek, a legalacsonyabbaktól a legmagasabbakig nem emelkednének olyan meredeken —, akkor a jövedelmi helyzet felmérésén alapuló juttatások egy részére nem lenne

többé szükség, és arányaiban a többit is nagymértékben csökkenteni lehetne, hiszen ezek pusztán a jövedelmek csekély mérvű egyenlőbbé tételének politikailag elfogadható módzatai. Holott vannak erre egyszerűbb és hatásosabb eszközök: hogy mást ne mondjunk, például, ha a jövedelmeket kevésbé egyenlőtlenül állapítanak meg, vagy ha a gyermekek után fizetett jutattás összege magasabb lenne (amire a házasok adócsökkentésének megszüntetése szolgálhatna fedezetül). A segélyek igénybevételének, a munkára ösztönző tényezőknél, a szegénység csapdájának számos problémája ezzel kiküszöbölődne, s velük együtt leginkább balsikerű közszolgáltatásaink jó része is megszűnne.

A legalacsonyabban díjazott dolgozók bérének mérsékelt arányú emelése lehetővé tenné például, hogy megszüntessük a családi jövedelem-kiegészítést. Minthogy ez a segély a szegénységi csapda egyik fő oka, és a jogosultaknak csak a feléhez jut el, jó lenne megszüntetni. A lakáshoz nyújtott segély rendszerét — a „belföldi” ügyintézésnek alighanem legnagyobb szégyenét a mai Anglia gyakorlatában — szintén nagy mértékben lehetne egyszerűsíteni és szűkíteni.

Ám nem fizethetünk többet azoknak, akiknek gyermekeik vannak, hacsak nem veszünk el többet azoktól, akiknek nincsenek; és nem adhatunk magasabb javadalmazást a rosszul fizetetteknek, hacsak nem adunk kevesebbet a magas keresetűeknek. Minden ellenkező állítás badarság, mely az infláció malmára hajtja a vizet.

A fojtogató vita

Mindezt nem könnyű kimondani. Aki megkérdőjelezi a keresetek eloszlásának alapvető realitásait, „józan” hírnevét teszi kockára. S közben a nyilvános vitákat úgy szervezik meg, hogy mindezek végigvitatása szinte lehetetlen. A manapság szokásos társadalombiztosítási ellenőrzés négy különálló, egymástól független alrendszerre való feldarabolása jól példázza ezt, hiszen eleve lehetetlenné teszi, hogy kideríthessük az összefüggést az alacsony bérek, a gyermek jogán kapott járandóság, a családi jövedelmi helyzet felmérésén alapuló segély és a társadalombiztosítás között. Mindegyikkel külön testület foglalkozik, amelyek ajánlásaiknál külön-külön szigorú költség-megszorításokra vannak kötelezve.

Az adó és az adócsökkentések egészében véve kívül rekednek a vitán. Pedig az az összeg, amelytől az állami bevétel a különböző adócsökkentések következtében esik, nagyjából egyenlő értékű az összes szociális szolgáltatás összköltségével. Minden többlet-pennynek, amelyet szociális szolgáltatásokra fordítanak, át kell küzdenie magát a közigazgatási bizottságok, a parlamenti bizottságok és a hosszadalmas nyilvános viták szigorú rostáján. Ám a házásoknak nyújtott adókedvezményeket, egyes foglalkozások kedvezményes nyugdíjait, a jelzálog-kamatot és sok minden mást — a Kincstár „szociális szolgáltatásait”, amelyek bőséges juttatásokkal kedvezményezik azokat, akik vannak annyira gazdagok, hogy egy csomó adót kelljen fizetniük — megkímélnék ettől a kukacoskodó felülvizsgálatától.

Talán ezért van az, hogy csökken a lakáshoz nyújtott segély, ha valakinek vannak vele lakó, nem eltartott gyermekei, de nem csökken a jelzálog-kamat után fizetett adó mérséklése. Így az is érthetőbbé

válik, hogy miért szállították le a rendszer bevezetése óta három ízben is a lakáshoz nyújtott segély arányait, míg a jelzálog-kamat után fizetett adót tovább mérsékeltek.

Itt az ideje, hogy lezárjuk az egalitáriánus álláspont rövid ismertetését, és összegezzük a belőle levonható következtetéseket.

Befejezés

Az érvelés — ahogy az a szociális reformokkal kapcsolatos érvelésre általában is igaz — ezúttal sem az egyenlőség rögeszméjéből indul ki, hanem a szenvedést, a kizsákmányolást, a méltánytalanságot, az emberi képességek megsemmisítését, az emberi kapcsolatok megromlását — egyszóval a „szegénységet” állítja a középpontba. Ugyan kérdezzük már meg azoktól, akik ezért kritikával illetnek minket, vajon tagadják-e, hogy ezek a bajok *léteznek*. Vagy tagadják-e azt, hogy ezeket *orvosolni* lehet? Netán azt tagadják-e, hogy ezek *csakugyan* bajok? Ha egyiket sem tagadják, akkor elkezdhetünk beszélni — esetleg vitatkozni — az orvoslás módjáról.

Bármilyen eljárasmódot javasoljunk is, annak mindig lesz legalább egy alternatívája: az, hogy ne történjék semmi. A dolgok jelenlegi elrendezésének — a *status quonak* — hatalmas védelmezői vannak, hiszen nem maradt volna fenn ennyi ideig, ha igen sok embernek nem felelne meg nagyon is jól.

A mai Nagy-Britanniában a szegénységet illetően legáltalánosabban elterjedt felfogást — röviden: a Beveridge-féle nézetet — „létminimumhoz” kötődő nézetnek nevezhetjük. Ez emberségesebb és konstruktívabb, mint azok a korábbi, sokkal brutálisabb vélemények, amelyek még mindig hangot kapnak nem kis hatalommal rendelkező emberek körében. De hát akkor mi a baj vele?

A létminimumhoz kötődő megközelítés a szegénység okainak és természetének hibás számbavételén alapul. A rá épített akcióprogramok — bár volt közöttük sok értékes is — nem működnek. Csökkentik, de nem küszöbölik ki a nélkülözést, a megaláztatást, az elkallódott tehetséget és a szegénység többi klasszikus vonását. És ezek a csapások nem véletlenszerűen bukkannak fel itt, meg ott. Bár a legkülönbözőbb módokon, de mindegyre ugyanazokat az embereket sújtják: és nem ritkán nemzedékről nemzedékre örökítődnek tovább.

Az alternatív diagnózis — az egalitarianizmus viszonyító szemlélete, amely kirekesztésként fogja fel a szegénységet — eredendően nem a szegényt, a beteget és a bűnözőt, hanem az átlagpolgárt veszi szemügyre. (Ha meg akarod érteni a deviánst, nézd meg előbb az egészségest, a törvénytisztelőt, a normálist...) A szegénység egészséges, dolgozó emberek körében keletkezik, a hatalomnak oly egyenlőtlen megoszlása közepette, hogy egyeseknek lehetővé teszi jövedelmük mások rovására való nagymérvű növelését.

Társadalmunk tagjaiként ritkán vitatjuk a hatalomnak ezt az egyenlőtlen megoszlását, vagy a jövedelemnek azt az egyenlőtlen megoszlását, amelyet az előbbi hoz létre. De következményeik, az általuk létrehozott társadalmi viszonyok láttán már fintorgunk. Ezért a jövedelem-vizsgálaton alapuló segélyek egész sorát találtuk fel a keresettel rendelkező szegények számára — lakáshoz nyújtott segélyt, családi

jövedelem-kiegészítést és hasonlókat —, amelyek igen rosszul működnek. Ezenkívül kiegészítő segélyek szociális védőhálóját nyújtjuk a kereset nélküliek számára; ennek szintjét a foglalkoztatottaknak jutó jövedelmek szintje alatt kell tartani, ezért aztán ez a védőháló kínosan gyenge. Ráadásul a működtetésében — az elfogadhatóan humánus intézményrendszer legkomolyabb erőfeszítései ellenére — sok az elretentő elem, amelyek megalázóak a ráutaltakra nézve.

Az emberek között képességeik és motiváltságuk dolgában persze valóban vannak különbségek. No meg az egyik ember szerencsésebb, a másik kevésbé az. Ezek a különbségek azonban nem fejtik ki olyan nagy és világosan kirajzolódó mértékben hatásukat, hogy az magyarázatul szolgálhatna a brit társadalom mély és mindent átható egyenlőtlenségeire. Mi több, közülük jó néhány nem oka, hanem következménye a szegénységnek. A szegénység ugyanis nem a képességek, hanem a hatalom hiányával, nem a nélkülözőknél, a szerencsétleneknél, a slum-övezetekben és a szegénységet szakmáiban kutatók többi kedvelt csoportjánál és helyszínén kezdődik, hanem nálunk, a többiekénél, akiknek köre az átlagostól a vagyonos állampolgárokig, lakhelyünk pedig az átlagostól az úri negyedekig terjed.

A társadalombiztosítási revíziók (amelyek meggátolják, hogy a problémát ebben a megvilágításban lássuk, vagy akár, hogy megvitassuk a társadalombiztosítási, a bérezési és az adórendszer különböző elemei közötti kölcsönhatást) megszoríthatják ugyan a csavarokat a szegényügyi szolgáltatások — és a szegényügy kezelése — gépezetében, de semmiféle alapvető kihatással nem lesznek a szegénység kiterjedésére és súlyosságára.

Ahhoz, hogy hatásunk lehessen, meg kell kérdőjeleznünk a jövedelem-eloszlás alapvető vonásait és azokat a hatalmi struktúrákat, amelyekre ez felépül.

Újra adódik majd alkalom a reformra. Ezek az alkalmak többnyire váratlanul bukkannak fel, zűrzavaros időkben, rövid időre. A társadalmunkba beépült kirívó és egyre növekvő igazságtalanságok gondoskodni fognak arról, hogy jöjjenek még ilyen zűrzavaros idők. Ám semmiképp nem üdvözljük a zűrzavart önmagáért, s ne higgyünk feltétlenül abban, hogy szükségképpen emberséges reakciókat fog kiváltani. Csak abban reménykedhetünk, hogy a közbenső éveket emberséges és bátor emberek arra használják majd fel, hogy jobb cselekvési módokat dolgozzanak ki, és széles körben ismertessék eszméiket és tapasztalataikat.

És mit lehet tenni addig? Egyenlőbb társadalmat csak az egyenlőség iránt jobban elkötelezett emberek hozhatnak létre. S az ilyen embereknek ahhoz, hogy hozzájárassanak a dolgok megváltoztatásához, nem kell bevárniuk kormányukat. Csak akkor kezdhetünk vitatkozni a jövedelmek elosztásáról, ha tudjuk, mennyit fizetnek az embereknek, és milyen mellékjuttatásokat kapnak. Svédországban nyilvánosan közzéteszik az adóbevallásnál szerepeltetett valamennyi jövedelemre vonatkozó adatokat. Angliában ez csak a közszolgálati dolgozók esetében működik így. A jövőben más intézményeknek is hasonlóan kellene cselekedniük. Amikor bérekről folyik a tárgyalás, vitatódjék meg az adott intézménynél dolgozó valamennyi személy fizetése, minthogy mindenkiét ugyanazok a bevételek biztosítják.

Hasonlóan fontos minden afelé irányuló lépés, hogy a hatalom birtokosait mindinkább felelősségre lehessen vonni cselekedeteikért, s hogy egyenlőbb alapokra helyeződjenek az emberi kapcsolatok. A közigazgatásban dolgozók közül talán elolvassák néhányan ezt a tanulmányt. Vajon el tudják-e olvasni az aláírást az Államkincstár vagy az Egészségügyi és Társadalombiztosítási Minisztérium legutóbb kezükbe került leiratán? Miért ne lehetne az aláírás alá odagépelni az iratot jegyző hivatalnok nevét, a fejlécben pedig megadni egy telefonszámot (a mellékállomást is)? Ha a banktisztviselők mellett, a pénztáblákban, ott a nevük, miért ne lehetne ott a lakásügyi vagy társadalombiztosítási tisztviselők íróasztalán is?

Ha majd az új komputereket bevezetik ezeknél a szolgáltatásoknál, vajon az ügyfélnek is jut-e majd monitor, hogy arról leolvashassa a járandóságokra vonatkozó szabályokat és az adatnyilvántartás rá vonatkozó bejegyzéseit, vagy csak a hivatalnok jut majd hozzá minden adathoz? Minden betegnek, gyámolt kiskorúnak, szociális gondozottnak, elítéltnak és próbára bocsátottnak elvből lehetővé kell tenni, hogy szabadon hozzáférhessen a rá vonatkozó adatokhoz, és ellenőrizhesse azokat; az esetleges kivételeket e szabály alól szigorúan indokolni kell.

Ha barátaink arról beszélnek, hogy nyugtalansággal tölti el őket a szegények helyzete, kérdezzük meg: kiállnának-e azért, hogy nagyobb nyilvánosságot kapjanak a kereseti adatok, fellépnének-e a jövedelmek kiegyenlítő újraelosztásáért? Ha nem, ne vegyük túl komolyan nyugtalanságukat. Ha konferenciákat tartunk a munkanélküliekről, a hátrányos helyzetűekről és más kirekesztett csoportokról, meg kell találnunk a módját, hogy hatékonyan bevonjuk őket, az érdekelteket a beszélgetésbe — bármennyibe kerüljön is kifizetni részvételi költségeiket.

Az egyetemek és az ott oktatók ugyanolyan nehéznek találják majd követni e szabályokat, mint a szociális szolgáltatások és az ott dolgozó szociális munkások. De amíg rá nem szánják magukat, nem láthatunk neki komolyan annak, hogy kiküszöböljük a szegénységet. Az egyenlőbb társadalom, amelynek létrehozásán akkor majd dolgozni fogunk, nem doktrinér célként fog fejünk felett elérhetetlenül lebegni. Szükszerű része lesz annak a szabad emberek vállalta kötelezettségnek, hogy az embereket felszabadítsuk a nélkülözés, az elnyomás, képességeik akadályozása, reményeik sárba tiprása alól.

Fordította: Lukács Katalin

Kiss Károly

Jólét állam nélkül?

(A brit konzervatívok szociálpolitikai elvei)

A 70-es évek második felére a nyugati piacgazdaságok többsége válságba került. A keynesista gazdaság- és társadalompolitikát krónikus inflációs és profitcsökkentő hatásai miatt nem lehetett tovább folytatni. Az addigi jóléti politika fenntartását pedig nehezítették széles körű költségvetési-újraelosztási igényei, romló hatékonysága és az a csökkenő érzékenység, amely az állami mamutszervezetek részéről nyilvánult meg a fogyasztói igényekkel szemben.

A szocialista indíttatású érvelés gyakran hivatkozik a svéd modellre, amely részben a gazdaságban, de főleg a jóléti politikában nagyrészt megőrizte eredeti jellegzetességeit. Nagy-Britannia példáján viszont egy olyan jóléti intézményrendszer bukását és neoliberais eszmék szerinti átalakítását tanulmányozhatjuk, amely a 60-as években még a legfejlettebbek között volt. A fejlett Nyugat többi országában (nem számítva Skandináviát) a neoliberális változás a jóléti politikában kevésbé drámai, hiszen nem épült ki a jóléti szolgáltatások olyan széles körű és fejlett intézményrendszere, mint Nagy-Britanniában. A szigetország most a jóléti állam felszámolásában mutat példát, mint ahogy annak idején a bevezetésében járt elől. A neoliberalizmus nemcsak a keynesi-szociáldemokrata gazdasági berendezkedést kívánja felváltani a piac korlátlan lehetőségeibe vetett vakhittel; alternatívát kínál a jóléti politikában is, ott, ahol a szocialista felfogás biztos mentsvázat vélt felfedezni.

Tanulmányomban egy olyan neoliberális kritikát fogok ismertetni, amely szemben áll a korábbi munkáspárti-ókonzervatív jóléti politikával (ezt a ma hatalmon lévő párt megvetően szocialista-konzervatív korporativista váltógazdaságnak nevezi).¹ Ennek megfelelően nem térek ki a neoliberális gazdaságfilozófia már jól ismert tételeire. Mondanivalómat e szellemi áramlatnak a jóléti politikát közvetlenül érintő tételeire, és — Nagy-Britanniáról lévén szó — a brit viszonyokra alkalmazó szerzőire fogom korlátozni. Közülük is elsősorban Ralph Harrisra és Arthur Seldonra, a londoni Institute of Economic Affairs vezetőire.

Ingyenszolgáltatások és magas adók (A jóléti állam kiépülése)

A 70-es évekre a brit jóléti állam elérte legnagyobb kiterjedését. Az állami szektor közvetlenül a javak és szolgáltatások 1/3-át termelte

meg, de ennél jóval nagyobb hányadát ellenőrizte és befolyásolta. A kormány a nemzeti terméknek (GDP) 40—50%-át vonta el az állam-polgároktól és a cégektől a költségvetési újrafelosztás céljára.

A jóléti intézkedések sora — nem számítva az 1601. évi szegénnytörvényt — lényegében a múlt században kezdődött.

A modern brit jóléti állam kiépítését Lord Beveridge 1942-es kezdeményezésére szokták visszavezetni, és kárpótlásnak is szokták tekinteni Nagy-Britannia népének a világháború alatt kiállt szenvedéseirért. E téren a szigetország egy ideig a vezető helyet foglalta el: a jóléti gondoskodás az egyént a bölcsőtől a koporsóig kísérte.

Beveridge, majd a jóléti politika későbbi megteremtői azt a vezérelvet vallották, hogy egy civilizált társadalomban *az ár nem élkelődhet az ember és létfontosságú szükségletei közé*, ezért e szükségletek minél nagyobb hányadát *ingyen, illetve állami támogatással* kell kielégíteni. Seldon nyomán (50—51. old.) néhány kiragadott példán fel lehet sorolni, hogy 1974-ben a helyi önkormányzatok egyes szolgáltatásainak költségét milyen arányban fedezte az állampolgár: az oktatás területén ingyenes volt az óvoda, 1—1%-ba került az elemi iskola és az iskola-orvosi ellátás, a költségek 3%-át kellett megfizetni a középiskolákban és a felsőfokú tanítóképzésben; a testedzésre szolgáló létesítmények igénybevétele a fiataloknak a költségek 2%-ába, a felnőtteknek 7%-ába került; a főiskolai oktatásban 10—20% közötti volt a saját hozzájárulás; a könyvtárak, múzeumok, galériák látogatói a költségek 5—6%-át fizetik meg; az egészségügy 1948 óta nagyrészt ingyenes (0-tól 8%-ig terjed a költségviselés); az ún. személyes szociális szolgáltatásoknál 2 és 26% között mozog az igénybevétel költsége; a rendőrségi, tűzoltósági és igazságügyi szolgáltatásokért 2—4%-ot kell fizetni; a kommunális szolgáltatások, úthálózat használata a költségeknek csak elenyésző (10 alatti) százalékába kerül, még a parkolási díjakon is van 40%-os szubvenció; nagyjából ugyanez vonatkozik (azaz a 10% alatti költségviselés) a közterületek fenntartására, a város- és körzettervezésre stb.; a tanácsi lakások bérét 40%-ban dotálják.

A hetvenes évek elején a kiadási szemléletű nemzeti terméknek (GDP) 41—42%-át központosították a helyi és a központi kormányzat költségvetésében. 1974-ben, 75-ben és 76-ban viszont, amikor az olajárrobbanás hatására a költségvetési kiadások megnöttek, a szóban forgó arány 47—50%-ra emelkedett. A társadalmi szolgáltatásokra és a lakásellátásra fordított helyi és központi kormányzati kiadások a költségvetés 52—55%-át tették ki a munkáspárti kormányzás utolsó éveiben. A GDP-ben ezek részaránya 23—24% volt.

Fizess!²

(A konzervatív kritika)

A konzervatív bírálat az alábbi főbb témák köré csoportosítható: az árak és adók szerepe a jóléti politikában; a közjavak köre és a szolgáltató, előállító személyének kérdése; igénybevételük mértéke; a jóléti politika okozta társadalmi feszültségek kezelése; a választási lehetőség hiánya; a paternalizmus és a demokratikus kontroll defektusai.

Árak és adók

A konzervatív felfogás szerint az ingyenesség csak akkor és annyiban volt indokolt (és ez a mára is vonatkozik), amikor és amennyiben a társadalom egyes csoportjai, egyénei nem rendelkeztek elegendő jövedelemmel ahhoz, hogy hozzájussanak az alapvető létfeltételekhez. Attól kezdve azonban, amikortól már részben vagy egészen képesek azokat megfizetni, értelmetlenség ilyen célból adókat szedni, majd az így finanszírozott szolgáltatásokat ingyen osztogatni. Az ingyenesség vagy kedvezményesség félrevezető: mindenért kell fizetni. Az adózás a fizetés közvetett módja.

Helytelen az a felfogás — hangzik a kritika — miszerint az árak elválasztják a javakat a rászorulóktól, s hogy az emberi szükségletek kielégítése volna az elsődleges feladat, amelyben az ár akadályozó tényező. Ezzel szemben az ár nem elválaszt, hanem éppen összeköt. Kapcsolatot teremt termelő és fogyasztó között, a társadalmi együttműködés elengedhetetlen, semmivel sem pótolható eszköze. Az ésszerű gazdálkodásban az árak révén mérhető fel a tényleges kereslet; még a létfontosságú szükségletek iránti igény sem adott, hiszen az árak függvényében változhat; az egyén csak az árak ismeretében képes olyan ésszerű döntéseket hozni, amelyek a rendelkezésre álló vásárlóerő alternatív felhasználásának eredményességéről tájékoztatnak; a maximális hasznosság állapotának elérése is elképzelhetetlen árak alkalmazása nélkül.

Végül: az ár a társadalmi viták elintézésének békés módja, az elosztás igazságos eszköze. Az adóval finanszírozott javak-szolgáltatások elosztása viszont csak adminisztratív lehet (adagolás), ahol megjelenik a bürokrácia, a tekintélyuralom, a társadalmi feszültség és végső soron az osztályharc — állítja meglepően Arthur Seldon.

Közjavak

A liberális elméletek szerint a közjavak három koordinátával határozhatók meg: 1. előállításukra-szolgáltatásukra csak az állam képes (pl. a honvédelem); 2. az is részesül belőlük, aki nem fizet értük (azaz fizetéssel nem sajátíthatók ki, mert az egyéni hasznok nem különíthetők el — pl. országos járványvédelem); 3. fizetéssel ugyan kisajátíthatók lennének, de csak olyan magas áron, hogy az a közösségnek nem éri meg (pl. egy óriási kiterjedésű nemzeti park bekerítése a belépti díjat megtagadók ellen).

A jóléti gazdaságtan viszont azt vallja, hogy mindazok a tevékenységek és szolgáltatások közjavaknak tekintendők, amelyeknek felhasználójukon kívül jelentékeny, másokra is tovagyrúzó hasznuk van (pozitív externáliák).³ A liberálisok erre azzal vágnak vissza, hogy bármilyen, akár legszemélyesebb cselekedeteink is óhatatlanul kiváltanak valamilyen hatást közvetlen vagy tágabb környezetünkben, ezért az externális előnyökre épülő elmélet ad absurdum azt is jelentheti, hogy minden egyes cselekedetünkért költségvetési támogatást várunk, s így végül teljesen „egymás zsebéből élünk”. A pozitív externáliákra épülő elmélet szerint végül is „semmi sem lehet személyes vagy magánjellegű, bármit is teszünk, ezért minden tevékenységet adókkal kellene fi-

nanszírozni és kormánytisztviselőknek kellene irányítani; ez a mindenre kiterjedő, átfogó, totalitárius társadalom receptje” — szól a liberális kritika.

A liberálisoknak azonban nem kell az ellentáborba menniük egy kis túlzásért. Közismert Hayek azon elképzelése, hogy elméletileg a pénzkibocsátást is magánkézbe lehetne adni; egyes amerikai újszabadelvűek szerint pedig a haditechnika fejlődésével hamarosan megteremtődik annak a lehetősége, hogy egyes csoportok, kis közösségek is megvédjék magukat idegen támadás ellen, s az igazságszolgáltatás magánkézbe adásáról is dolgoztak már ki javaslatokat. A közjavak köréből így kikerülne a pénzkibocsátás, a honvédelem és az igazságügy is.

A közjavak fölötti elméleti vita módszertanilag — mint sok más esetben — nyilvánvalóan ugyanazon jelenség kétirányú eltúlzásából ered. A szocialisták és szociáldemokraták minél több tevékenységet, szolgáltatást szeretnének a „köz” jelzővel ellátni és adóból finanszírozni, míg a liberálisok a már meglévő közjavakat és szolgáltatásokat magánjellegűvé nyilváníttatni és igénybevételüket megfizettetni.

Igénybevétel

Az adózás elkerülése és az adócsalás miatt a központosilag finanszírozott jóléti szolgáltatások nem érhetik el a maximumot, amely úgy jöhetne létre, ha az állampolgárok közvetlenül magukra és családjukra költhetnék a pénzüket. Alapvető emberi jellemvonás, hogy szívesebben költünk olyan dolgokra, amelyek közvetlenül egyéni hasznot hoznak (s amelyekbe az egyén közvetlenül beleszólhat), mintsem olyasmire (az állami költségvetés finanszírozására), aminek haszna az egyénél szinte kiszámíthatatlan és felmérhetetlen — szól a konzervatív érv. Az ingyenes állami szolgáltatások arra szoktatják az állampolgárokat, hogy sok mindenért nem kell fizetni, tehát akkor adózás formájában sem akarnak fizetni értük. Ennek az érvelésnek a súlyához azonban ismernünk kell egy arányt: Nagy-Britanniában az összes adóbevétel 9/10 része szervezetektől és vállalatoktól származik. Az adóeltitkolás és az adózás elkerülése tehát csak az 1/10 részen belül értelmezendő! (S. Brittan, Financial Times, 1988. jún. 28.)

Társadalmi feszültség

A marxizmuson nevelkedett társadalomkutató számára meghökkentő lehet az az állítás, hogy az erőteljes állami beavatkozású és adófinanszírozású jóléti politika — szemben a piaci koordináción és a javak és szolgáltatások megfizetésén alapuló rendszerrel — növeli a társadalmi feszültségeket és egyenlőtlenségeket. Az érvelés itt úgy szól, hogy míg a kereseti és jövedelmi feszültségek könnyen feloldhatók, mert csupán pénzügyi természetűek, addig a jóléti állam intézményrendszeréből, bürokráciájából és monopol-pozícióiból származó társadalmi feszültségek már nem számolhatók föl az adózás és szociálpolitika szokásos eszközeivel. Sőt, Seldon szerint a jóléti politika valamennyi beavatkozása és szolgáltatása az egyenlőtlenségek és társadalmi feszültségek fokozódásához vezet.⁴

Ha mindehhez még hozzá vesszük azt, hogy a közjavak használata során igen nagyok a veszteségek (rongálás, visszaélés, a tulajdonosi tudat hiányából származó károkozások), akkor indokoltnak látszik Seldon következtetése, miszerint a jótékony hatások mellett jelentékeny káros külső hatásokkal is számolni kell (negatív externáliák).

A neoliberálisok szerint tehát az adófinanszírozású jóléti szolgáltatások a kölcsönös bizalmatlanság, szemrehányás és széthúzás elemeit hintik el a társadalomban, nyomukban a kedvező externális hatások helyett a másokat terhelő externális költségek jelennek meg.

Ebben az érvelésben sok megfontolásra érdemes, valós elem található. Fő gyengeségét azonban félrevezető kiinduló állításában látom. Nevezetesen, hogy „a kereseti és jövedelemfeszültségek könnyen feloldhatók, mert csupán pénzügyi természetűek”. Éppen e „csupán” pénzügyi természetű kereseti és jövedelemfeszültségek oldására hivatott a kompenzáló, költségvetési finanszírozású jóléti politika.

A választási lehetőség hiánya

A bírálat egy további fontos területe, hogy a monopolizált, uniformizált, kötelezővé tett állami szolgáltatások súlyosan korlátozzák az egyén választási lehetőségét egy olyan helyzetben, amikor a jövedelmek növekedése és a viszonylagos jólét azt már megengedné. A monopolizált állami szolgáltatások magasan tartják az árakat (pontosabban a fenntartási költségeket), a szolgáltatások minősége, választéka nem kielégítő, a fogyasztó állampolgárt tucatemberként kezelik stb. Mindez pedig kiküszöbölhető lenne, ha e téren is működne a piac, volna verseny.

Seldon gyakran visszatérő érve, hogy az egyén befizetett adóinak átlagosan több, mint felét kapja vissza a „társadalmi bérben” és a különféle kedvezményekben, tehát az újraelosztás ily módon kétszerese a szükségesnek (szóhasználatuk szerint „*abortive taxation*”).

A demokrácia defektusai

A munkáspártiak és szocialisták a monopolizmus, paternalizmus és bürokrácia vádjával a demokratikus irányítás és kontroll gyakorlatát, a demokrácia intézményrendszerét állítják szembe. A bírálók legkegyesebb érve azonban rendre a képviselői demokrácia és a demokratikus intézmények defektusaira és működési zavaraira hivatkozik. A neoliberálisok utalnak arra, hogy Nagy-Britanniának a háború óta még egyszer sem volt többségi kormánya. A sajátos választási aritmetika a *relatív többséget* nyert pártot *abszolút többségi* pozícióba helyezi⁵; a választások során a nagy politikai pártok között csak igen általános kérdések mentén kialakult véleményeltérések alapján lehet választani; ha a pártokon belüli frakciókat egy-egy központi kérdésben elfoglalt álláspontjuk szerint lehetne csoportosítani, az eredmény más lenne.⁶

Harris és Seldon közös könyve szerint a képviselői demokráciában az állampolgárok csak mint „uniformizált, tudatlan szavazók” nyilváníthatnak véleményt egy „politikai processzus” során politikai és mak-

rogazdasági kérdésekről. Ez teljességgel alkalmatlan a jóléti szolgáltatások minősítésére. Ahhoz ugyanis az kell, hogy az állampolgár a mikroökonómiai kérdésekről mint „informált fogyasztó” döntsön egy „piaci processzusban”, vásárlásai és a szolgáltatások igénybevétele során. Szavazatát ne a boríték urnába helyezésével, hanem pénzének elköltésével adja le. (Harris—Seldon, 33. old.)

A neoliberális elmélet tehát a kompetitív piaci vásárlás szabad választási gyakorlatát állítja a képviseleti demokrácia defektusaival szembe, lévén a piac demokratikusabb, mint az állam. A konzervatívok úgy tartják, hogy az államilag szervezett jóléti szolgáltatások nem függvényei a fogyasztói véleménynek.

Közjavak és magánhasznok (A választóvonal)

Az újkonzervatívok jóléti politikájának középpontjában a közjavak pontos meghatározása illetve elhatárolása áll. A közjavak — állítják — a munkáspárti-ókonzervatív kormányzatok évtizedei alatt elvesztették közgazdasági értelmüket, és a fogalom pusztán a központi és helyi kormányzatok nyújtotta szolgáltatásokat jelentette.

A választóvonal — a közjavak eredeti közgazdasági meghatározásából kiindulva — ott húzódik, ahol a közszolgáltatásoknál még nincs, illetve már van *egyéni* *elkülöníthető* *haszon*. E határon innen a közszolgáltatásokat az államnak (illetve a helyi igazgatásnak) kell nyújtania, és adóból kell finanszíroznia, azon túl pedig magánintézmények és személyek a szolgáltatók, és tevékenységükért fizetni kell.

A gyakorlatban azonban a csak közjavakként élvezhető, illetve az elkülöníthető egyéni hasznot hozó javak, szolgáltatások nem választhatók el ilyen élesen egymástól. Seldon ezért négy csoportba osztja őket. Az elsőbe az „igazi” közjavak tartoznak, amelyek mindenki számára előnyöket hordoznak (védelem, polgári védelem, külkapcsolatok, törvényhozás, igazságszolgáltatás, büntetés-végrehajtás és közegészségügy). Ez 1974-ben a költségvetési kiadások 15%-a volt.

A második csoportba azok a szolgáltatások tartoznak, melyek rendelkeznek *némi elkülöníthető magánhaszonnal*, ugyanakkor (a régi rend szerint) ezért többnyire nem kellett fizetni: utak és közvilágítás, közterületek, parkok, állami finanszírozású kutatás, rendőrség, tűzoltóság igénybevétele. Ezek 14%-kal részesedtek az 1974-es költségvetésből. Ide sorolja Seldon az állami vállalatok költségvetési támogatását is, mert azok szolgáltatásait (különösen a fűtőanyaggyártást, a közlekedést, szállítást, telekommunikációt) egyre inkább közjavaknak tekintették, s ezért veszteséges működésük és költségvetési finanszírozásuk elfogadottá vált.

A harmadik csoportba besorolt szolgáltatások már *nagy részt* rendelkeznek *elkülöníthető magánhaszonnal*: az oktatás, az állami egészségügy, a tanácsi lakások, a helyi közlekedés és hírközlés, a kommunális szolgáltatások, a személyi szociális ellátás stb. A költségvetésből 40%-kal részesedtek.

Végül a költségvetési kiadások 22%-át a személyes *pénzbeli juttatások* teszik ki (főleg társadalombiztosítási kifizetések), melyeket gyakran „ugyanazok az adófizetők kapnak”. (44—48. old.)

A szocialista ellenvetés a fizetés gyakorlati megvalósíthatóságára is kiterjed; szól arról is, hogy a pénzbeszedés, a hozzájárulás kiszámítása elvonja az energiákat a lényegről: a szolgáltatás nyújtásáról.

A közvélemény nyomában (Elnyomott közkívánság?)

Angliában a jóléti politikában végbement neoliberális fordulat során jelentős szerepet játszott az Institute of Economic Affairs (IEA), amely doktrinális céltudatossággal képviseli a jóléti szolgáltatások piacositásának eszméjét. Az intézetben már negyed százada szondázzák az erre vonatkozó kérdésekkel a közvéleményt. Az első felmérést 1963-ban, az utolsót 1987-ben végezték. Lord Harris és Arthur Seldon könyve bemutatja mind az 1987-es közvélemény-kutatás eredményeit, mind pedig a negyedszázados trendet.

A szigetországban mindmáig végeznek olyan felméréseket, amelyek feltárják, hogy a lakosság többsége az adófinanszírozású állami jóléti szolgáltatások masszív elkötelezettje. Ezzel szemben az IEA vizsgálatai már 1963 óta ennek az ellenkezőjét bizonyítják. Az IEA közgazdászai a hagyományos felméréseket módszertanilag súlyosan elhibázottnak tekintik. A hagyományos közvélemény-kutatások ugyanis „árazatlanok” és „differenciálatlanok”. A feladat alternatívája — „több vagy kevesebb adófizetésért több vagy kevesebb szolgáltatás” — hamis, mert nem konkretizálja, hogy mennyivel több adóért mennyivel jobb/több szolgáltatást lehet kapni; s az állampolgárok mennyivel több adót lennének hajlandók fizetni. Nem vetik fel továbbá azt a lehetőséget, hogy a költségvetésen belül a kiadásokat át lehet csoportosítani az egyes szolgáltatások között; nem számolnak a teljes és részleges fizetés kombinációval. A neoliberális közgazdászok tehát végső soron az „univerzalizmussal” szemben a „szelektivitást” képviselik.

A sokféle vizsgálati anyag közül a két legátfogóbbat emeltem ki. Ezek szerint 1987-ben az oktatás terén a megkérdezetteknek csak 25%-a, az egészségügyet tekintve pedig 30%-a ragaszkodott az univerzális ellátáshoz; a csak a szegényekre koncentráló ellátás elképzelése kisebbségben maradt, viszont a magánintézményeket és magánszolgáltatásokat is lehetővé tévő ellátási rendszer hívei (tehát akik arra voksolnak, hogy az állam e költségeket részben, nagyrészt vagy teljesen megtérítse, illetve adókedvezményt adjon stb.) érték el a legnagyobb arányt.

A pártállás szerint csoportosított adatok igazolják a várakozásokat; a konzervatívok inkább a magánintézményes megoldásokat preferálják, míg a munkáspártiak az általános állami ellátás mellett vannak, a szociáldemokrata-liberális csoport pedig a kettő között áll. Feltűnő, hogy a konzervatív elkötelezettség erősebb: 1987-ben a konzervatívok 58%-a kívánta igénybe venni a magánszolgáltatásokat (is) az oktatásban, és 53%-a az egészségügyben; a munkáspártiaknál az általános állami ellátás melletti kiállítás nem ilyen határozott: 37, illetve 41%-os, ami azt jelenti, hogy a jóléti politika ezen változata melletti munkáspárti választók pártjukon belül is kisebbségben (illetve csak relatív többségben) vannak.

Alternatív jóléti politikák közötti választás az oktatásban és az egészségügyben, 1987-ben

	Általános ellátást kíván		A szegényekre koncentrálni kíván		Magánintézmények igénybevételét is lehetővé téve kíván		Bizonytalan	
	oktatásban	egészségügyben	oktatásban	egészségügyben	oktatásban	egészségügyben	oktatásban	egészségügyben
Hátrányos helyzetűek	22 ⁰ / ₁₀₀	29 ⁰ / ₁₀₀	22 ⁰ / ₁₀₀	20 ⁰ / ₁₀₀	48 ⁰ / ₁₀₀	44 ⁰ / ₁₀₀		
Konzervatívok	17 ⁰ / ₁₀₀	23 ⁰ / ₁₀₀	20 ⁰ / ₁₀₀	21 ⁰ / ₁₀₀	58 ⁰ / ₁₀₀	53 ⁰ / ₁₀₀		
Szocdemek-liberálisok	27 ⁰ / ₁₀₀	32 ⁰ / ₁₀₀	16 ⁰ / ₁₀₀	19 ⁰ / ₁₀₀	52 ⁰ / ₁₀₀	43 ⁰ / ₁₀₀		
Munkáspártiak	37 ⁰ / ₁₀₀	41 ⁰ / ₁₀₀	24 ⁰ / ₁₀₀	21 ⁰ / ₁₀₀	35 ⁰ / ₁₀₀	31 ⁰ / ₁₀₀		
Összesen	25 ⁰ / ₁₀₀	30 ⁰ / ₁₀₀	20 ⁰ / ₁₀₀	19 ⁰ / ₁₀₀	48 ⁰ / ₁₀₀	44 ⁰ / ₁₀₀	7 ⁰ / ₁₀₀	7 ⁰ / ₁₀₀

Forrás: Harris—Seldon, 18. old.

Alternatív jóléti politikák közötti választás az oktatásban és az egészségügyben, 1963—1987

	Oktatás				
	1963	1965	1970	1978	1987
	% -ban				
A) általános ellátást kíván	51	41 (45)	44	15 (16)	25 (26)
B) a szegényekre koncentrálni kíván	20	16 (18)	20	17 (18)	20 (21)
C) magánintézmények igénybevételét is lehetővé téve kíván	27	32 (35)	35	60 (64)	48 (50)
Bizonytalan	2	11 (2)	2	8 (2)	6 (2)

Az igazi meglepetést azonban a felmérések társadalmi és jövedelmi csoportok szerinti eredményei tartogatják. Az 1987-es adatok arról tanúskodnak, hogy a hátrányos helyzetűek az átlaggal egybeeső mértékben ragaszkodnak a (feltehetően drágább) magánszolgáltatásokhoz, a szegényekre koncentrálni kívánó ellátási rendszerek melletti kiállásuk alig számottevőbb az átlagosnál, a munkáspártiakhoz képest alacsonyabb.

Más irányú felmérések pedig kimutatták, hogy a hátrányos társadalmi-gazdasági helyzetű csoportok jóléti magánszolgáltatások iránti keresletének árrugalmassága a legmagasabb. (Azaz: minél kevesebbe kerül nekik e szolgáltatás, annál inkább igénybe veszik, a többi csoporthoz mérten is.)

ugyanis azt sejteti, hogy ha a „társadalmi bér” teljes, erre fordított részét visszakapja az adófizető, s azzal rendelkezhet, az elég lesz a hasonló színvonalú és mértékű szolgáltatások kifizetésére, és még marad is belőle. Felhívja a figyelmet a preferenciák negyed százados trendvonalának jól érzékelhető törésére is: az irányzat — épp a konzervatívok hatalomra kerülése után — megfordult.

Elgondolkodtató a könyv egy másik bírálójának, a neoliberais Wiseman professzornak az észrevétele is: ő azt kifogásolta, hogy a vizsgálat csak a saját fogyasztási preferenciákra terjed ki, hiányzik belőlük a karitás eleme. Azaz: a mások fogyasztási szintjének, lehetőségeinek a megítélése. Ezt olyan mértékben hiányolja, hogy a következő felmérés központi kérdésének e témát javasolja. Azt jelentené ez, hogy a brit neoliberális elmélet oly messzire ment az individualizmus hangsúlyozásában, hogy hiányérzete támadt egy kis közösségi szellem iránt?

Jegyzetek

1. A konzervatív jelzőt inkább a politikai irányzat, a neoliberális pedig az ideológia megjelölésére használok. Valójában arról van szó, hogy a brit konzervatív párt neoliberális eszméket tett magáévá. A helyzetet bonyolítja, hogy maga az angol liberális párt — amely az 1987-es választásokon a szociáldemokratákkal azóta már felbomlott szövetségben indult — nevét meghazudtolóan piacellenes, korporatista mozgalom; maga Lord Beveridge, a brit jóléti állam megeremítője is liberális pártvezér volt!
2. A könyv címében ugyan nem szerepel a felkiáltójel, de az nemcsak elolvasása után kívánczik oda. Mottója: „Vedd el, amit akarsz — mondá az Úr — és fizess érte.” Ilyen címen (angolul: *Charge*) jelent meg 1977-ben Arthur Seldon nagyhatású könyve.
3. Seldon felhívja a figyelmet arra, hogy a közjavak meghatározásában Keynes a klaszikus közgazdákkal azonos elvet vallott. Eszerint a kormánynak csak olyan szolgáltatásokat kell végeznie, melyekből az egész társadalomnak haszna származik, és amelyeket a kormányn kívül senki más nem végez el.
4. Olyan vizsgálatokat, melyek e kijelentést egyes vonatkozásokban alátámasztani látszanak, magyar szociológusok is folytattak. Lásd pl. Manchin Róbert—Szelényi Iván: *Szociálpolitika az államszocializmusban*. Medvetánc, 1986/2—3.
5. Ez 1977-ből való konzervatív sopánkodás, de Margaret Thatcher a későbbiekben ugyanúgy került hatalomra, és ugyanilyen módon folytat kisebbségi diktatúrát.
6. Az 1974-es, a Munkáspárt által megnyert választáson így módon valójában 66%-os, „a liberális egyéni felelősséget támogató” többség alakult volna ki (Seldon, 199. old.).

Néhány fontosabb forrásmű

- J. A. Barach — J. B. Elstrott: *The Transactional Ethics: The Ethical Foundations of Free Enterprise Reconsidered*. Journal of Business Ethics, 1988. júl. (Ismerteti a Közgazdasági Szemle 1989. júl.—aug.)
- Nick Bosanquet: *After the New Right*. Heinemann, London, 1983.
- James Buchanan: *The Demand and Supply of Public Goods*. Rand McNally, Chicago, 1968.
- Maurice Dobb: *A jóléti gazdaságtan és a szocializmus gazdaságtana*. Kossuth és KJK, 1973.
- Ferge Zsuzsa: *Gazdasági és szociális érdekek és politikák (válogat egy régi témára)*. Gazdaság, 1983/1.
- Ralph Harris — Arthur Seldon: *Welfare without the State*. The Institute of Economic Affairs, London, 1987.
- Ralph Harris: *Beyond the Welfare State*. Financial Times 1988. febr. 1.
- Huszár Tibor: *Erkölc és társadalom*. Kossuth, 1983.
- W. Katz: *Zieht euch warm an*. Die Zeit, 1988. nov. 4. (A szociális állam alkonya Nagy-Britanniában)
- Rudolf Klein — Michael O'Higgins (szerk.): *The Future of Welfare*. Basil Blackwell, London, 1985.
- Papp Zsolt: *A „jóléti állam” problémái — szociológiai nézőpontból*. Medvetánc, 1983/4—1984/1.
- Michael Prowse: *Simple Reforms for a Complex World*. Financial Times 1988. ápr. 9.
- Arthur Seldon: *Charge*. Temple Smith, London, 1977.

Gyekiczky Tamás

Az Aktív Munkaerőpiaci Politika néhány társadalmi-szociológiai problémája

A magyar társadalom válsága a közvélemény és a politikai viták előterébe állította a munkanélküliség problémáját és a munkanélküliség elleni harc kérdéseit. A politikai pártok programjai tartalmazzák a munkanélküliség visszaszorításához szükséges fontosabb intézkedéseket, és a munkavállalók képviselői is megfogalmazták álláspontjukat. Bár a közélet szereplői — főleg a szélsőbalon — esetenként a munkanélküliség réméről beszélnek, a társadalomkutatók (szociológusok, közgazdászok) gyakran még a munkanélküliség feszítő drámaiságát is tagadják. Ennek ellenére hónapról hónapra egyre többen jelennek meg a munkaközvetítő irodákban, és nő azoknak az állástalanoknak is a száma, akik tartósan (több mint hat hónapja) vannak munka nélkül.

Írásunkban az előbb röviden vázolt ellentmondások tágabb összefüggéseinek bemutatására törekszünk, és jellemezzük az egyik lehetséges megoldást, az *Aktív Munkaerőpiaci Politikát*.

A jelenlegi munkaerőpiaci politika sajátosságai és zsákutcája

A mai magyarországi foglalkoztatási helyzetet a következő statisztikai adatokkal lehet bemutatni:

A munkaközvetítő irodákban bejelentett betöltetlen álláshelyek száma 1988-hoz képest 1989-ben 14⁰/₀-kal csökkent. Még mindig több az üres állások száma (majdnem háromszorosan), mint a munkát keresőké.

Az országos adatok finomabb bontása után a következő megállapításokat tehetjük:

Csökkent a kereslet a segéd- és betanított fizikai munkások, valamint a szellemi foglalkozásúak (irodai-ügyviteli dolgozók) iránt. A kereslet növekedése eitőlódott a szakmunkások felé. A munkaerőpiac

kínálati oldalán a szakmunkaerő kínálata nőtt (majdnem kétszeresére), a segéd- és a betanított munkások munkaerő-kínálata az előző évi szint-hez képest csak csekély mértékben emelkedett. Megnőtt a pályakezdők állás iránti kereslete, és emelkedett a munkaközvetítő irodákban jelentkező nők száma is. E folyamatok mellett bizonyos földrajzi területeken — segédmunkási és betanított munkakörökben — túlkínálat tapasztalható.

1989-ben 12 064 munkanélkülinek fizettek ki munkanélküli segélyt. Országos viszonylatban az egy munkanélküli-re eső munka nélkül töltött napok száma átlagosan 106 volt, egy főre naponként (bruttó) 142 Ft segély jutott. A havi átlagos segély szintje majdnem a létminimum volt (4344 Ft). Mivel a segély konstrukciója olyan, hogy függ az előző munkahelyen elért keresettől, ezért ezek az adatok is jelzik: a munkanélküliség a legszegényebb, leginkább perifériára sodródó munkavállalói csoportokat érinti. S mivel a gazdasági válság amúgy is a legelmaradottabb területeken a legmélyebb, a munkanélküli segély is itt a legalacsonyabb.

A foglalkozási feszültségek a következő foglalkozási, illetve társadalmi csoportoknál alakultak ki:

- segéd- és betanított munkások;
- bizonyos szakmákban dolgozó szakmunkások;
- pályakezdők;
- nők;
- meghatározott földrajzi körzetben élők;
- irodai—ügyviteli dolgozók.

A munkaerőpiaci konfliktusok által érintett rétegek hasonlóan a Nyugat-Európában regisztrált társadalmi csoportokhoz. E hasonlóság azonban nem több érdekes analógiánál, mivel Magyarországon még mindig munkaerőhiány van, azaz a munkaerőfelhasználás eddigi trendjei — az erőforrás-korlátos hiánygazdaság negyven éves gyakorlata — nem változtak meg jelentősen. Másfelől a magyar társadalomra jellemző sajátosságok a regisztrált „problémacsoportok” esetében is kimutathatóak.

A segéd- és betanított munkások foglalkoztatásának nehézségei a vállalatok racionálisabb munkaerőgazdálkodásának kezdeteire utalnak. Jelzik azonban az elmúlt negyven év ipari munkaerőfelhasználási gyakorlatának végét is. A szovjet modellt követő iparszerkezet az egyszerű, nem túlságosan bonyolult, kvalifikálatlan munkára épített, a gyorsan, nagy tömegében munkába állítható (nyers) fizikai munkaerő-re. E réteg iskolázottsága alacsony, s többségük a társadalmi és munkaszervezeti perifériára került. Állásuk elvesztésével társadalomba való integrációjuk veszélyeztetett.

A szakmunkások helyzetében a megkezdődő gazdasági szerkezetváltás tükröződik vissza. Azok az iparágak, amelyek eddig az uralkodó elit által preferált gazdálkodási ágazatok voltak, s amelyekbe a fizikai és szellemi tőkék milliárdjait ruházták be, piaci versenyképtelenségük miatt leépítésre kerülnek. Az itt dolgozó szakmunkaerő válságos helyzetbe jutott, mivel mesterségesen — „politikai preferenciákkal” — fenntartott, kivételezett, nem egy esetben jelentős privilégiumokat magába foglaló helyzetét veszíti. Tudása, képessége, megszerzett szakmai tapasztalata és szakmai jártassága semmivé foszlik, pozíciója várhatóan a kvalifikálatlan munkaerő helyzetére süllyed le. Deklasszálódását a

magyar szakoktatás merevsége és a túlzott specializációra irányuló szerkezete nem tudja megállítani. A Kádár-rendszer nem elhanyagolható mértékben erre a munkásságra (is) támaszkodott ún. „társadalmi közmegegyezésében”, így e csoport talaja lehet a demagóg szélsőbaloldali (vagy -jobboldali?) politikai szervezkedésnek.

A pályakezdők foglalkoztatási gondjai a jövőndő Magyarország legnehezebb és legsúlyosabb problémái közé tartoznak. Egyes számítások szerint a fiatal pályakezdők foglalkoztatási gondjai akkor is szétfeszítették volna a hagyományos foglalkoztatás-politikai intézményrendszereket, ha nem vetődött volna fel a szerkezetátalakítás igénye, vagy nem bontakozott volna ki a gazdasági válság. A háttérben az elmúlt évtizedek „népesedés-politikai” döntései állnak. A sztálini idők népesedési törvénye (abortusztilalom), majd a GYES bevezetése (ami a 20 évvel azelőtt született gyerekek gyerekeit érintette) olyan jelentős népesedési csúcsokat eredményeztek, melyek ciklikusan jelentkeznek, s a kilencvenes évek első felében több mint 200 ezer új (fiatal) munkavállalót bocsátanak ki a munkaerőpiacra.

A női foglalkoztatottak helyzete Magyarországon súlyos. A nők foglalkoztatottsága magas, ugyanakkor jövedelmük alacsony. A női munkaerő jelentős mértékben képviselteti magát az egyszerű fizikai — főleg betanított — munkakörökben, és az ügyviteli-irodai foglalkozásokban. Az elmúlt évben tapasztalataink szerint azoknál a vállalatoknál, ahol leépítésekre került sor, a női munkavállalók aránya az átlagos felett volt.

Az egyes földrajzi területeken kibontakozó foglalkoztatási problémák oka összetett. Előidézője egyfelől a magyar ipar szerkezetének egyoldalúsága, a sztálinista iparpolitika gigantomániás beruházásainak területi koncentrációja, másfelől a nehéziparra épülő nagyvállalatok egyes területekre nehezedő foglalkoztatási monopóliuma. Léteznek ugyanakkor munkaalkalmakkal alig-alig ellátott körzetek is. A gazdasági szerkezetváltás következményeként sorra kerülő elbocsátások hatása mindezek miatt területileg is koncentráltan jelentkezik, s az országban kialakulnak a „kritikus foglalkoztatási övezetek”.

Az ügyviteli és irodai dolgozók számára a helyzet azért vált kritikusná és bizonytalanná, mert az eddigi gazdaság- és társadalomirányítási gyakorlat óriás méretű bürokráciát hozott létre, adminisztrátorok, ügyintézők, előadók és főelőadók hadát teremtve. (Számuk a foglalkoztatottak majdnem 1/4-ét teszi ki.) A központi állami szerepvállalás csökkenése, az államigazgatás racionalizációja tömegesen érinti a bürokrácia mechanizmusait működtető (félig női) munkaerőt.

A foglalkoztatási helyzet ábrázolása hiányos lenne azoknak az intézményeknek a bemutatása nélkül, amelyek a munkaerő-felhasználás makro- és mikro folyamatait irányítják. Legfontosabb ezek közül a munkaerőpiaci intézménye. A munkaerőpiac, miként a szovjet „szocializmus-modellt” követő többi kelet-európai országban, Magyarországon sem működött, vagy ha bizonyos (területi, szakmai) formái kialakultak is, azok állandó és folytonos politikai kontroll alatt állottak. A kommunista párt hivatalos ideológiája a munkaerő árujellegét tagadta, különböző szocialista és humanisztikus értékekre hivatkozva pedig a munkaerőpiac intézményeinek kiépítését is elvetette. Az ideológiai érvek mögött azonban a politikai uralmat gyakorló csoport(ok) érdeke rejtőzött. Az ideológia páncélzata alatt így a párt- és állami

bürokrácia a munkaerőpiac alkumechanizmusaitól függetlenül a maga kezébe összpontosította a munkaerő bérének és értékének megállapítását.

A munkaerőpiac kikapcsolása egyik feltétele volt annak, hogy a politikai vezető elit a társadalmilag megtermelt értéktöbblet egyre növekvő részét biztosíthassa a maga számára (mint vagyont és mint beruházásra kerülő „tőkét”). Az áron alul eladott munkaerő garantálta az elit uralmának gazdasági alapját, annak a hatalomnak a feltételét, amelyet ez az elit a megtermelt értéktöbblet „hivatásszerű” elosztásával gyakorolt. A szabad munkaerőpiac hiányában nem alakultak ki olyan munkavállalói érdekközlők vagy a kollektív munkavállalói fellépéseket koordináló szervezetek, esetleg valóságos érdekképviseletek (szakszervezetek), amelyek a politikai vezetés által megfogalmazott célokkal és értékekkel szembenálló munkavállalói stratégiákat fogalmazhattak volna meg, és így befolyásolhatták volna a társadalmi értéktöbblet elosztását, vagy kialakíthatták volna annak más típusú felhasználását. De a munkaerőpiac (normál) működése során „szervesen” kiépülő intézmények nem illeszthetők be a diktatórikus politikai rendszer mechanizmusába sem. E politikai rendszer egyik feladata, rendeltetése ugyanis éppen a munkavállalói érdekek kizárása, a munkavállalói érdekeket képviselő intézmények negligálása.

A munkaerőpiacok viszonylag szabad „relatív autonómiája” — elsősorban a politikai elit és a nagyvállalati vezető réteg különalkujának következményeként — az egyes nagy termelő szervezeteken belül működő és kiépülő „belső munkaerőpiacnak” adatott meg. Azokban az iparágakban alakult ki, amelyek a politikai vezető elit gazdasági elképzeléseiben kiemelkedő helyet foglaltak el, és amelyekre az politikai uralmának gyakorlásában támaszkodott (gépipar, kohászat, bányászat, energetika). E nagyvállalati és iparágazati szervezetek a jelenlegi válság hatására bekövetkező összeomlása romba döntötte az eddig relatív autonómiával működő belső munkaerőpiacokat. Könnyen a kapukon kívülre kerülhet az a munkaerő, amely az iparban elfoglalt helyzeténél fogva központi szerepet — alkuképes pozíciót — töltött be a belső munkaerőpiacokon, s amely eddigi szakmájának, szaktudásának csődjével kénytelen szembenézni.

A foglalkoztatási gondok, és a megjelenő munkanélküliség mindezek miatt nem értelmezhető pusztán a munkaerőpiac mozgását szemmel tartó (közgazdasági) elméletek és leírások alapján. Nem arról van szó ugyanis, hogy a munkaerő képességszerkezete és a termelésben intézményesült „munkaposztok” követelményrendszere nem felel meg egymásnak — amin átképzéssel lehet segíteni —, vagy hogy időleges és periódusos válság miatt nagyobb tömegű „felesleges” munkaerő jelenik meg a gyárkapukon kívül. A kérdések megválaszolásának kulcsa a „strukturális munkanélküliség” szociológiai fogalma, amely szerint a munkanélküli társadalmi csoportot a társadalom intézményes mechanizmusának, a hatalmi-uralkodó szerkezetnek, a gazdaság intézményes világának, az életmódnak és a társadalom által közvetett értékrendszereknek permanens és komplex válsága idézi elő. A munkanélküliség ebben az értelmezési keretben megfér a munkaerőhiánnyal, hiszen az üres állásokat nem lehet betölteni a perifériára sodort munkaerővel, s e szerint a munkaerő-pazarlás és a munkaerő-hiány is ugyanazon társadalmi folyamatok egymást kiegészítő eredményei. A strukturális

munkanélküliség fogalma segítségével a mai magyar társadalom foglalkoztatási szerkezetében tapasztalható egyéb ellentmondások is feloldhatók, így pl. egyebek mellett a deklasszáció és a túlspecializált képzés következménye, a munkaerőmozgás lassúsága pedig a minden flexibilitást büntető politikai uralom hatása (is). A strukturális munkanélküliség által érintett csoportok a szegények közül kerülnek ki, s a perifériára sodortak között létrejön a munkanélküliséggel mint állandó létformával érintettek társadalma. A duális társadalom kiépülésének kezdete Magyarországon már tapasztalati tényré vált.

A kormányzat a társadalmi nyomás és a hatalomátmentés kettős kényszere miatt létrehozott olyan intézményeket, amelyek a munkanélküliség kezelésére, vagy a munkanélküliek helyzetének rendezésére szolgálnak. Így pl. 1989 elejétől kezdődően lehet munkanélküli segélyt fizetni, átképzési támogatást igényelni, újrakezdési (kedvezményes) kölcsönt felvenni. A munkanélküliség problémájára válaszul megfogalmazódó intézkedésekkel azonban a legnagyobb elméleti és gyakorlati probléma az, hogy az állami intézkedések öletszerűek, szórva nyosak. Nem illeszkednek be egy komplex, kidolgozott és széleskörűen elfogadott (és legitim) kormányzati stratégiába; a „passzív munkaerőpiaci politika” intézményei, s nem egy „aktív munkaerőpiaci politika” szerves részei.

A munkaerőpiac intézményeinek kiépítése az elmúlt egy-két évben rohamos léptekkel megindult. Ezek az intézmények a negyven évig tartó állami munkaerőpiaci politika logikájában születtek, s nagy részük a munkanélküliségtől való félelem pánikhangulatában, a pillanatnyi politikai játszmák taktikáinak megfelelően keletkezett. Az intézkedések sajátossága a következő:

- alacsony szintű jogszabályokban kerültek megfogalmazásra;
- a központosítottság büvöletében, az egyetlen és helyes állami cselekvés igazgatásában jöttek létre;
- az intézkedések során alig merült fel a társadalmi partnerség gondolata és lehetősége;
- az intézményesült (szak)igazgatás változás — főleg a lokális szinteken — akadozva, elvétve kezdődött meg;
- a munkaerőpiaci politika mögött semmilyen gazdaságépítő program nincsen;
- szabad utat enged a szervezeti/igazgatási hatalom fellépésének;
- a kormányzati összhang (különböző tárcák között) nincsen biztosítva;
- a munkaerőpiaci politika pénzügyi háttere egy elköltésre ítélt pénztömeg segély formában történő kifizetésére összpontosít (még a hitelkonstrukciók is ilyenek);
- bizonyos finanszírozási rendszerek beilleszkedtek a hosszabb ideje folytatott vállalati és makrogazdasági stratégiákba (pl. az átképzési segélyből így lett a vállalatban belüli többletforrás pénzszerű időben);
- az egyes intézkedések maguk is áttekinthetetlen hatósági engedélyezési rendszerben működnek, bürokratikus bonyolultságuk miatt nem a gazdasági logikának megfelelő felhasználási és „engedélyezési utat” járnak be;
- nem választják világosan ketté a szociálpolitikai és munkaerőpiaci eszközöket, és így nem teremtik meg ezek kapcsolatát sem;

— nincsenek tekintettel a munkaerőpiacok tényleges szerkezetére, azoknak a munkaerőpiaci struktúráknak a működésére, melyek a flexibilis munkaerőpiacot jellemzik;

— elmaradt olyan jelentős tevékenységek kialakítása, támogatása, megszervezése, mint pl. az információközvetítés, a tanácsadás, a szolgáltatás;

— alkalmatlanok a hosszabb távú munkanélküliség kezelésére, holt — mint írtuk — 1989-ben a munka nélkül töltött napok átlagos száma 106 volt;

— nincsenek kormányzati programok a munkanélküliségtől különösen érintett csoportok (nők, fiatalok, idős munkások) foglalkoztatottsági problémáinak kezelésére.

A passzív munkaerőpiaci politikára jellemző még, hogy egy adott helyzet fenntartására összpontosít, amelyet a hatalmi alkuk, belső és titkos megállapodások során létrehozott pénzügyi források felosztásával finanszíroz. Ebben a politikai stratégiában valójában az érintettek és az érintetteket képviselő szervezetek semmiféle szerephez nem jutnak, de ez ellentmondana a bürokratikus hatalom működési logikájának is. E modellben az egyedüli aktivitást az állami bürokrácia hordozza, amely a társadalom főbb érdekrendszerének áramlatára nincs tekintettel.

Ezek után evidensnek tűnhet kimondani, hogy a munkaerőpiaci politika nem azonos az állami intézkedésekkel és jogszabályokkal, nem az ún. foglalkoztatás-politikai eszközök létének vagy nem létének problémája, hanem a társadalom uralmi és hatalmi viszonyainak függvénye. Ebből következően a jelenlegi hatalmi és uralmi szerkezetben az aktív munkaerőpiaci politika kialakítására, megfogalmazására nem látunk esélyt.

Az Aktív Munkaerőpiaci Politika alapelemei

Az Aktív Munkaerőpiaci Politika (AMP) alapvető kritériumait először általánosan írjuk le, a nemzetközi tapasztalatok modellszerű megfogalmazásával. Az AMP-hez tartozó intézmények és az ebből fakadó munkaerőpiaci gyakorlat az utóbbi 10—15 évben sikeresen látták el a munkaerőpiaci konfliktusok kezelésének és a munkaerőpiac működtetésének feladatait. Természetesen a modellszerű leírást nem a másolás, az utánzás szándéka vezeti, hanem azoknak az ismereteknek közvetítési (közvetítési) igénye, melyek tudása az AMP kialakításánál elengedhetetlennek tűnik.

Mit jelent az AMP?

E kérdésre adott első válaszunk, hogy alapvetően *mást*, mint a munkaerőpiaci politikák passzív válfaja. Eltérő a politika aktorainak egymáshoz való viszonya (s ez azt is jelenti: vannak aktorok), a pénzügyi finanszírozási rendszer, a gazdasági szervezetek munkaerő-felhasználási gyakorlata, az igazgatás, a kormányzat stb. stratégiája, működési modellje, értéke, normája, szerkezete.

Az AMP-t vizsgáló nemzetközi összehasonlító kutatások egyértelműen arról számolnak be, hogy a konkrét megoldások sokasága, változatos és egymástól is eltérő formája alakult ki. Az AMP-t sikeresen alkalmazó országok nagyban támaszkodtak a saját nemzeti tradíciókra,

arra a történetileg létrejött konszenzusra és társadalmi gyakorlatra, amely a demokratikus politikai és gazdasági rendszerek kereteit kitöltötte. A történelmi tapasztalatok olyan konkrét intézményekben és stratégiákban öltöttek alakot, mint a szakszervezetek AMP-vel kapcsolatos magatartása, vagy a szolidáris munkaerőpiaci politika normái és értékei.

A különböző országok sajátos, egyedi és ugyanakkor sokszínű gyakorlata az egyes társadalmakon belül is sokoldalú, összetett és gazdag, de ugyanakkor egymásba fonódott, egymásra épülő munkamegosztást alakított ki a kormányzat (országos-, tartományi- helyi szintjei), a szakszervezetek (és szövetségei), a munkaadók (és érdekképviselőik), valamint a munkavállalói csoportok között. Az egymástól is elkülönülő társadalmi szinteken és cselekvési rendszerekben speciális karakterű, ám egymásba kapcsolódó intézmények, eszközök, szolgáltatások, programok és a munkaerőpiac folyamatait befolyásolni kívánó célrendszerek működnek.

Az AMP intézményrendszereinek központjában több típusú cél és eszközrendszer áll. Így a munkahely teremtés mellett megtalálható (természetesen) a segélyezés, az információ szolgáltatása és az információval való gazdálkodás éppúgy, mint a különböző képzési rendszerek, átképzési formák kialakítása és támogatása. Ezek az eszközök nem redukálódnak a nemzetgazdasági ágazatokra (pl. iparra), hanem társadalmi-tevékenységi keretben gondolkodnak. Erre azért sem árt felhívni a figyelmet, mert magának a munkaerőpiaci intézményrendszernek a fenntartása, működtetése is foglalkoztatási alkalmakat és lehetőségeket jelent.

Az AMP homlokterében a rugalmasság, a munkaerőpiacok flexibilitásának kiépítése áll. E rugalmasság természetesen csak a stabilitással együtt vezethet sikerre, tehát annak az állapotnak a biztosításával, amikor a munkavállaló munkahelyváltoztatása nem jelenti élet- és családi körülményeinek feladását, nem jelenti a létbizonytalanságot és a megélhetés alternatíváinak lezáródását. A rugalmasság feltételezi az egzisztenciális garanciák kialakítását és működését, sőt ezek nélkül létre sem jöhet maga a rugalmasság mint normatív elvárás sem.

Az AMP átalakítja az állam és az államhoz kapcsolódó partnerek szerepét és viszonyát. Az állami szerepvállalás nem az állam hatalmi súlyának dominanciájára, mindenek felett történő érvényesítésére épül, hanem a szolgáltatásra, a kiszolgálásra. A kontrollált és szigorú politikai keretek közé zárt állam nem tudja többé önmagát a hatalmi monopólium letéteményesének szerepébe hozni, a sokoldalú kapcsolatrendszer és együttműködési kényszer — magával a demokráciával együtt — számonkérhetővé teszi az állami akciók hatékonyságát. Az állam a kooperációk egyik legfontosabb szervezőjévé lép elő, a munkaerőpiaci aktorok együttműködésének, aktivitásának elősegítőjévé. Ezt csak szakszerű apparátus, minimális, de racionálisan működő bürokrácia képes elérni.

Állami feladat a kormányzati stratégia megfogalmazása, az AMP intézményei közötti összhang biztosítása is. E stratégiai komplexitás elengedhetetlen, s tartalmazza a munkaerőpiaci inputok és outputok figyelemmel kísérését és befolyásolását.

Az állam „szolgáló” szerepe másképpen alakítja az állam és a társadalmi partnerek kapcsolatát is. A passzív munkaerőpiaci politikával

szemben az állam munkaerőpiaci partnereinek aktív, kezdeményező, önálló és jogilag is garantált partner-szerep jut. Nem alá-fölé rendeltség érvényesül, hanem mellérendeltség, sőt sokszor éppen az állam alárendeltsége intézményesül. A társadalmi partnerek önálló munkaerőpiaci intézményeket (munkaerő-közvetítés, segélyiroda-hálózat stb.) építhetnek ki, működtethetnek. A szereplők köre kitágulhat, beléphetnek pl. az egyházak, a szakmai érdekképviselések, mindazok a szolidaritásra épülő szervezetek és intézmények, melyek képesek, alkalmasak és hajlandók egyáltalán közreműködni az AMP-ben.

A társadalmi és munkaerőpiaci partnereket a társadalomban megfogalmazódó igények és értékek vezérlik, nem a bürokratikus önfenntartás értékei. Tehát az állam még az állami pénzek igénybevételenél is csak a feltételeket szabályozza, nem magát a konkrét segélyezési politikát, vagy a konkrét (egyedi esetet jellemző) igénybevételi módot. Az eszközök prioritása kialakításának másik szempontja a rugalmasság, a váltási és változtatási igény, a több típusú és több szinten (makro, mezo- mikroszint) kialakított konszenzus.

Az AMP intézményeinek és az intézmények szereplőinek viszonya a munkaerőpiaci feszültségekkel, munkanélküliséggel sújtott munkavállalók vagy azok csoportjai esetében is eltér a passzív munkaerőpiaci politika gyakorlatától. Az AMP nem a hatalmi monopóliumra építve akarja megregulázni (rossz magyar zsargonban: „beszabályozni”) a csoportokat, hanem a munkavállaló nagyfokú autonómiáját figyelembe véve cselekvési alternatívákat kínál fel. A munkavállaló aktivitását támogatja, azt támasztja alá, azt szolgálja ki, még akkor is, ha az együttműködést nem minden esetben köti össze a politikai szabadelvűséggel, hanem kemény kötelezettségeket fogalmaz meg pl. a segély igénybevételevel kapcsolatban. (Ezek teljesítése után viszont a munkavállaló által választott utat tiszteletben tartja és figyelemmel kíséri.)

Az AMP intézményes megoldásai nem a nagy központosított programokra és akciókra épülnek, hanem a területi, helyi, egyedi és konkrét megoldásoknak adnak elsőbbséget. E programok tervezése, végrehajtása során az állam biztosítja a szereplők önállóságát (a saját állami apparátusáét is), de a szakszervezetek is autonómiát adnak saját területi szervezeteiknek. Központosított és hierarchizált szervezeti cselekvés eleve ellentmond az AMP követelményeinek.

Az AMP pénzügyi finanszírozási rendszere nem az adók beszédésére és az adókból fedezett kiadások fedezetének osztogatására összpontosít. Természetesen az állami adópolitika is része a finanszírozási rendszernek, azonban nem ez a kizárólagos, egyetlen, preferált és üdvöztető megoldás. A pénzügyi technikák tartalmazzák a biztosítási elemeket (különbféle variációkban), az együttműködő társadalmi partnerek által létrehozott alapítványokat, számolnak a profit- és non-profit vállalkozásokkal. Az esetlegesen hasznot hozó gazdasági tevékenységek eredményeit (mint forrásokat), valamint a munkaerőpiaci flexibilitást biztosító vállalkozások hasznait széleskörű konszenzusra alapítva osztják el. Mindemellett rendkívül fontos az állami kedvezmények, az állam által nyújtott támogatások, hitelek, program-finanszírozások kialakítása.

Az AMP kiváló lehetőséget nyújt a társadalom által kívánatosnak tekintett gazdaságfejlesztési programok támogatására. Gyakori, hogy a környezetvédelem beruházásai, a környezetet nem szennyező ipari tevékenység kialakítása egy-egy foglalkoztatási programcsomag elin-

ditásán keresztül kapnak támogatást. Még elvétve sem fordul elő, hogy gazdaságilag nem hatékony, ósdi technológiával rendelkező és működő iparágak munkaadói kapjanak átképzésre, betanításra olyan forrásokat, amelyeket a korszerűtlen technológia további működésére tudnának fordítani. Csak ha kilépnek az addig működő technológiai és ágazati tevékenység-szerkezetből, akkor kapnak hiteleket, vagy új foglalkoztatást (munkahelyet) teremtő pénzügyi forrásokat.

Az AMP kiépítésének programja több olyan követelményt tartalmaz, melyeket a politikai döntéshozatalban szinte kötelező figyelembe venni. Az első és talán a legfontosabb az AMP intézményrendszerének *kongruenciája*. A kongruencia követelményének megfelelően a pénzügyi, munkajogi, foglalkoztatás-politikai, szociálpolitikai stb. intézkedések tartalmi és formai rendszert alkotnak. Az intézkedések és a döntések nem esnek szét az AMP aktorai szerint, de nem követik a különböző államigazgatási szervezetek (ágazatok) külön érdekeit sem. A kongruencia biztosítása természetesen aktív együttműködést, szakszerű információ-szolgáltatást, minden egyes döntés átfogó stratégiai elemzését, a szakmai munka magas színvonalát követeli meg.

A második helyen említhető követelmény az AMP társadalmi partnereinek *együttműködése*. A kutatások szerint az AMP ott és azokban az országokban működik igazán, ahol a szakszervezetek, munkaadók és a kormányzat együttműködése magas fokon szervezett, ám közülük is a legfontosabb a szakszervezet kooperációs készsége. A szakszervezet kooperációja nélkül az AMP kialakítására nincs esély. Meg kell viszont jegyezni, itt a nyugat-európai értelemben felfogott szakszervezetekről van szó, amelyek története, autonómiája és státusza egyértelműen a munkavállalók kollektív érdekeinek képviseletét garantálja.

Az AMP a *keresletösztönző* munkaerőpiaci politikát tűzte ki stratégiai céljául. Az aktív munkaerőpiaci politika ezért a munkaerő iránti keresletet akarja felfuttatni, abból a megfontolásból kiindulva, hogy csak a munkaerőpiac keresleti oldalának gazdag választéka nyújt megfelelő alternatívát a munka nélkül maradóknak, csak a kereslet gazdag skálája biztosíték arra, hogy tartósan nem „tartózkodik” a munkavállaló a munkaerőpiacon (ez az, amit úgy nevezünk, hogy az AMP nem a helyzet fenntartására összpontosít), s végül csak a keresletösztönzés logikájába illeszkedik bele a gazdaság élénkítésének, esetleges szerkezetváltásának programja is.

Az Aktív Munkaerőpiaci Politika esélyei Magyarországon

A magyarországitól eltérő társadalmi környezetből merített tapasztalatok modellszerű leírása után fel kell tenni azt a kérdést, mind ebből mit alkalmazhat, mit adaptálhat a magyar társadalom. Bár a leírás szándéka — mint kifejtettük — nem a modellkövetés kieroszakolása, vagy idegen modellek lemásolása volt, a kérdést mégis meg kell válaszolnunk.

Az aktív munkaerőpiaci politikát a sztálini idők uralkodó politikai rétege sem megfogalmazni nem tudta, sem kidolgozni, hiszen látószögéből hiányzott az aktív munkaerőpiaci politika elengedhetetlen alapja, a társadalmi partnerséget képviselő demokratikus állami-politikai struktúra kiépítése és működtetése.

Az aktív munkaerőpiaci politika különösen fontos lenne akkor, amikor a foglalkoztatási gondok együtt jelennek meg a gazdasági pangással. Ezért a gazdaságélénkítés programja nem hiányozhat a foglalkoztatási programokból. De fontos a kormányzati intézmények és intézkedések kongruenciája (összhangja) akkor, amikor a pénzügyi restrikció (adó- és jövedelem-elvonási rendszer) megakadályozza a magánvállalkozások kibontakozását, és ezzel együtt kioltja azt a reményt, amit a magánvállalkozások munkahely-teremtéséhez fűzhetünk. Az aktív munkaerőpiaci politika — amelynek politikai feltételei a koalíciós kormányzattal minden bizonnyal megteremtődnek — kidolgozása hozhat csak eredményt a foglalkoztatás várhatóan egyre súlyosabb feszültségei területén.

Az aktív munkaerőpiaci politikára szükség van a gazdasági és politikai szerkezetváltás miatt. Egyes számítások szerint a létszámmozgások nagysága (ami időszakos munkanélküliséget, új szakma megtanulását, vagy a nem állami szférában történő újrakezdést jelent) elérheti az 1,2 millió főt, azaz a foglalkoztatottak közel 1/4-ét. Ennek a létszámmozgásnak az irányítására, a felhalmozódó emberi és családi konfliktusok kezelésére már nem elegendő a foglalkoztatottsági folyamatokat követő, a munkanélküliek helyzetét pusztán elfogadó állami stratégia.

Az AMP létrehozásának egyik előfeltétele a radikális politikai és gazdasági rendszerváltás. Bár a piacgazdaság logikailag, úgy tűnik, nem igényli az állami aktivitáson alapuló foglalkoztatás-politikát, gyakorlatilag ugyanakkor nincs piaci hatékonyság AMP nélkül. Különösen áll ez a magyarországi helyzetre, mivel a meginduló szerkezetváltás hatására keletkező munkaerőpiaci konfliktusok tömegét — ahogy az előbb említettük — az AMP nélkül nem lehet kezelni.

Az AMP magyarországi megteremtésének két feltételrendszerét veszszük szemügyre.

Az állami aktor

Az állami kormányzás számtalan előfeltételét, mint negatív kritériumot, a jelenlegi munkaerőpiaci politika bírálatánál jeleztük. Mindezeket az ismétlés veszélye nélkül a következőkkel egészíthetjük ki:

— Az állami szervezetrendszer (kormányzati mechanizmus) összhangjának megteremtése. Amennyiben továbbra is a különböző kormányzati bürokráciák érdeke érvényesül, úgy az AMP esélye meg sem fogalmazódhat. Magyarországon a kormányzati politika összhangját csak egy legitim kormányzat tudja biztosítani, olyan kormány, amely képes megakadályozni pl. a pénzügyi bürokrácia akcióit. Csak a választott kormányzat fogja a prioritásokat, a különböző döntések legitimitás-igényét megteremteni illetve kielégíteni. Magyarországon ez a követelmény még a választások után is nehezen fog teljesülni, mivel a kormányzati bürokrácia cseréje (részint a jelenlegi összefonódások miatt, részint a hatalomra jutó koalíció szakemberhiánya miatt) még jó ideig el fog húzódní. Várható, hogy a pozíciókban maradó bürokraták egy része a kormányzat legitim politikusait még a jövőben is meg fogja győzni saját igazáról.

— Az állam szerepváltása, mint egyik fontos és elengedhetetlen követelmény. A szerepváltás alatt azt értjük, hogy az állam nem a ha-

talom igényeinek megfelelően és nem a hatalom gyakorlásának eszközeit működtetve közelít a munkaerőpiaci feszültségekhez, hanem (a problémamegoldásra koncentrálna) szolgáltató és kiszolgált szerepet játszik. E követelmény megvalósítása Magyarországon csak a hatalom szigorú kontrollja mellett, korszerű és magas szakmai szinten működő szak-bürokrácia kiépítésével lehetséges. Ennek a feltételrendszernek a forrásigénye, munkaerőigénye nincs biztosítva, sőt félő, hogy a levitézett káderállomány összeköttetései révén, valamint a szakemberhiány miatt megyei szinten megszállja a különböző szolgáltató irodákat.

— A társadalmi partnerek ma még alig-alig láthatók. Pedig az AMP nem lehetséges partnerek nélkül. Sőt igazából éppen a sokoldalú, sokszintű partnerkapcsolatok alkotják az AMP lényegét. Valószínű, hogy Magyarországon a társadalmi érdekeket hordozó szereplők még sokáig csak embrionális formában léteznek. A kialakult, létező és intézményesült érdekhordozó csoportok viszont ugyanakkor nem minden esetben kapják meg azokat a cselekvési lehetőségeket, melyek jogilag megilletik őket.

— Mindezek ismeretében felül kell vizsgálni az ún. „foglalkoztatáspolitikai” eszközöket. A felülvizsgálat következményeként a bürokratikus, hatalomgyakorlás-centrikus megoldási módokat ki kell iktatni, és az előbb vázolt követelményeknek megfelelően át kell alakítani.

— Az egyik legfontosabb követelmény a foglalkoztatási garanciák kiépítése. E garanciák — amelyek a munkahely elvesztésének esetére jelentenének biztosítékot — teremthetik meg a flexibilitás feltételeit. Flexibilitás ugyanis nincsen stabilitás nélkül. A flexibilis munkaerőpiac — melynek megteremtése az AMP fő célja — megköveteli ugyanis azokat a kereteket, melyek elegendő biztosítékot jelentenek a munkaerőpiac szereplői számára.

— Az AMP kialakításában a legfontosabb feladatok közé tartozik a pénzügyi finanszírozási rendszer, a szociálpolitika és a foglalkoztatáspolitikai összhangjának megteremtése. A jelenlegi segélyrendszer mint redisztributív, pénzelköltésre orientált, kontraszelektív forma, olyan mértékben válik lehetetlenné, ahogy nő a munkanélküliek száma és csökken a rendelkezésre álló pénzügyi keret. Szükséges tehát a biztosítási rendszer, a non-profit és profit-orientált vállalkozások megteremtése, átgondolása és szabaddá tétele. Amennyiben nincs természetes kormányzati akarat, hanem a tárcaérdek dominál, akkor mindez a követelmény illúzió.

— Az AMP a munkaerőpiac input oldalán a magyarországi konfliktusok legnehezebben kezelhető kérdéseivel találja szembe magát: a szakoktatás és a szakképzés problémáival. Az AMP lényeges eleme a képzési és átképzési rendszer, a korszerű, gazdaságilag dinamikus szakmákra történő képzés. Ám ezek körvonala ma még alig-alig látható. Adminisztratív módon megszabott „húzó szakmák”, hatósági döntéssel létesített tanulási formák, állami akcióra, nagyvállalati szervezetre épülő szakmásminták léteznek. A jelenleg folytatott átképzési gyakorlat pénzügyi fedezete póterőforrás a rossz, gazdaságtalan, és évtizedek óta megbukott szakképzési rendszer fenntartásához.

— Az eszközök használatában és elosztásában erősebb decentralizáció szükséges. A lokális szintek autonómiáját természetesen csak a közigazgatás, a politikai rendszer nagyfokú és teljes reformjával lehet kialakítani, ám ma már léteznek olyan szervek és intézmények,

melyek a megfelelő erőforráshoz jutás esetében alkalmasak kilépni a központosított gondolkodás és gondoskodás bűvköréből.

— Magyarországon az AMP kiépítésének egyik legnehezebb feladata azoknak a „tudati” — értékekben és normákban lecsapódó — feltételeknek a megteremtése, melyek egyaránt szükségesek az AMP elfogadásához és működéséhez. Az AMP ugyanis csak akkor működésképes, ha a társadalom legfontosabb szereplőinél (az állampolgárt is ide értve) magától értetődik az a tény, hogy flexibilis munkaerőpiac szükséges, hogy dinamikus gazdaság csak szakmai váltásokon és tevékenységcsere-rék együttesén alapulhat, hogy a munkanélküliség állapota nem sorscsapás, miként a munkanélküliség mint társadalmi jelenség sem az. Természetesen az elfogadhatóságot éppen az AMP teszi lehetővé, hiszen a munkáját elvesztő akarátát, törekvését támogató, alternatívát nyújtani képes foglalkoztatás-politika éppen hogy az AMP megteremtésével alakítható ki. Az értékváltás — tudjuk — nem megy máról-holnapra, ám a kezdeti változásokhoz szükséges lökést mindenképpen meg kell adni, és éppen az AMP-vel.

A magángazdaság mint az AMP aktora

Gazdasági életünk számos kutatója a gazdaság egyetlen dinamikus, foglalkoztatást teremtő rendszerének a kis- és közép-vállalkozásokat tartja. A számok, statisztikai sorok és a tények valóban igazolják, hogy amíg az elmúlt években az államilag-politikailag integrált vállalati szférában nagyfokú létszámcsökkenés tapasztalható, addig a kis- és közép-vállalkozások foglalkoztatás-bővítést valósítottak meg.

— Az AMP-hez szükséges dinamikus gazdasági aktor láthatólag kialakult, s majd idővel megerősödik. Ahhoz azonban, hogy az eddigi-eknél is erőteljesebb, meghatározóbb szerephez jusson, mindenképpen változtatni kell bizonyos — nem elhanyagolható — működési feltételeken.

— A változtatáshoz kevés a szektorsemlegesség kissé farizeus ízű szlogenje. Kifejezetten támogatásra van szükség ahhoz, hogy a kisvállalkozások és magángazdaságok a foglalkoztatás-politikának is aktív aktorai legyenek. Így adókedvezmények, hitelek, támogatások, külön biztosítási kedvezmények stb. serege segíthet csak aktív szerepük kibontakozásában.

— A magánszektorban dolgozók jogállásának (egyáltalában az itt munkát vállalók foglalkoztatási sorsát befolyásoló jogszabályoknak) rendezése szükséges, akár abban, hogy pl. a végkielégítést megkapja-e (és kitől) egy vállalkozás megszűnése esetében az ott dolgozó, akár abban, hogy szakszervezet-mentes zónában ki köti meg a kollektív szerződést, egyáltalán mi lesz a kollektív dolgozói jogokkal?

— A kisvállalkozások és a magángazdaság vállalatainak az állami vállalatokkal való egyenrangúságot kell biztosítani pl. az átképzési támogatások vagy a képzési programok esetében. Egyáltalán a képzési és átképzési programokat erre a szférára kell telepíteni, hiszen ha dinamikus gazdaság lesz még Magyarországon, az minden bizonnyal a kisvállalkozások és a magánszektor alapján fog kibontakozni. Nem hihető, hogy a szakmai tudás és képességrendszer kidolgozásában más szektor meg tudná fogalmazni a korszerűség kritériumait.

A magyarországi kábitószerezés koncepciói*

A magyarországi kábitószerezés *megítélése* sajátos váltássorozaton ment át a szaksajtóban és a tömegkommunikációban a jelenség 1960-as évek végi felbukkanása óta. Hogy mindjárt a dolgok közepébe vágjak, a címben használt „kábitószerezés” fogalma helyett, annak előítéletes és félrevezető volta miatt a talán kevésbé feltűnést keltő *drogfogyasztás* szót fogom használni. Ez a fogalom a tudományos elemzés számára elfogadhatóbb, és összhangban áll az Egészségügyi Világszervezet ajánlásával. Írásomban főként az utóbbi néhány évben kialakult (kialakított) *tömegkommunikációs imázssal* foglalkozom, aminek éppen a szenzációközpontúság és a szenzációs tálalás a fő jellemzője. Az utóbbi évek történéseinek megértéséhez azonban egy rövid visszapillantást kell tennünk.

Az új típusú, a fiatalok körében jelentkező *illegitim drogfogyasztásról* beszámoló első jelzések 1968-ból származnak. Ezeket és a későbbi jelzéseket az intézményrendszer felől *hallgatás* fogadta. Én ezt nem elhallgatásnak tartom (az majd később következik), hanem azon ideológiai tétel érvényesülésének, hogy a *szocializmusban nem lehet drogfogyasztás*. Később, amikor az intézményrendszer egyre több drogossal találkozott, a tétel érvényben maradása érdekében a jelenséget nem annak kellett tartani, ami volt, hanem *valami másnak*. Így pl.: „pálmázásnak”, „ragasztózásnak”, „pszichoaktív”, „pszichotróp” szerekekkel, „pótszerekekkel”, „helyettesítő anyagokkal” való visszaélésnek. A jelenséget egyfelől „divatként”, „gyerekes, rossz szokásként” értelmezték, másfelől pedig „szocializmus-ellenességgént”, „nyugatimádásként”. A jelenség észrevételét tehát egyrészt bagatellizálás, másrészt politikai-ideológiai *átminősítés* követte.

Az 1970-es évek elején, közepén egyre több szakcikk foglalkozott a témával. A politikai—ideológiai értékelés ezek jó részére jellemző, továbbá a hagyományos szakmai kategóriákat — leginkább a bűnöző, illetve elmebeteg címkéket — igyekeztek ráhúzni a drogosokra. Utóbbira csak egy példát idézek az Orvosi Hetilap a témával kapcsolatos 1973-as szerkesztőségi állásfoglalásából: a drogfogyasztóknak már a „látványa (is) leginkább pszichiatriai kórosetek illusztrációjára emlékeztet”. Mindezek ellenére úgy gondolom, hogy az 1970-es évek közepén az érintett szakmák (pszichiátria, kriminológia, pedagógia) tudomásul vették a drogfogyasztás jelentkezését, a szakemberek összegezték tapasztalataikat, és azokat a szakmai nyilvánosság elé tárták. Ugyan

* A tanulmány az MTA—Soros Alapítvány támogatásával készült.

ezek egy részét a kor külföldi szakirodalma alapján is joggal kritizálhatjuk, szemére vethetjük a szerzőknek a jelenség „átpolitizálását” (talán ez volt a cikkek megjelenésének ára?), de a későbbi tudományos elemzés számára az alapok ekkor megteremtődtek. Nem a szakembereken múlt, hogy erre nem kerülhetett sor.

1977-ben ugyanis megszületett az Állami Ifjúsági Bizottság, az Egészségügyi- valamint az Oktatási Minisztérium által aláírt „Tájékoztató egyes, az ifjúság egészségét károsító szokásokról” utasítás, amely a probléma kutatását *megtiltotta*, és a kérdés *bizalmas* kezelését ajánlotta. A tiltás mögött álló elvek bemutatására néhány mondatot idézek ebből: „Társadalmunk mindig arra törekedett, hogy a következő generációk fejlődését kedvezően előmozdítsa, hogy az ifjúságtól távol tartsa a hatásokat, melyek az emberré (*sic!*) fejlődését károsítják. A szocialista társadalomtól idegen minden olyan befolyás, mely a céltalanságot, a gátlástalan „élvezetelvet” helyezi előtérbe, s melyen belül összetévesztik a szabadságjogokat a szabadossággal. Ez a sajnálatos jelenség nem tekinthető izolált megnyilvánulásnak, hanem összefüggésben áll és következménye az ifjúsági szubkultúrában világszerte észlelhető divatlégtörnek (...) Nem kétséges, hogy a káros szokás elleni küzdelmet elsősorban ifjúságunk következetesebb nevelésével, ellenálló-képességének fokozásával lehet megvalósítani. Kíváncsnak tartjuk, hogy (...) a szocialista etikai nevelés hatékonyságát is fokozzuk.”

Nemcsak a tiltás, hanem az *érvelés módja* is visszalépést jelent a kialakulófélben levő szakmai megközelítésekhez képest.

Kubinyi Ferencnek a Magyar Nemzetben közölt olvasói leveléből (1989. 05. 25.) — is — tudjuk, hogy a tiltás felsőbb szintekről indult el, az MSZMP KB agitációs és propagandaosztályától (az olvasói levél szerint a tiltás 1976-ban fogalmazódott meg).

A tiltás és a vele együttjáró *elhallgatás* sújtotta a *szakmát* (kutatás, kezelőhálózat kiépülése — ebben az időben még a tudományos publikációk is elapadtak) és a *társadalmat*. A társadalom nem ismerte a veszélyt, így felkészülni sem tudott. Ez még akkor is így van, ha néhány írás a tömegkommunikációban megjelenhetett (pl. Neukum Leától a Magyarországon, vagy Brády Zoltántól az Új Tükörben 1980-ban). A tilalom egybeesett a jelenség mennyiségi és minőségi átalakulásával: pusztán az egészségügyi jelzések alapján 1976–1980 között *tízszeres* növekedés regisztrálható,¹ ebben az időszakban terjedt el a *többféle drog* (elsősorban gyógyszerek) együttes használata, az *intravénás* alkalmazás, és a drogozás a társadalom *minden* rétegében megjelent.² Egyre több *haláleset* fordult elő.

A témával kapcsolatban kutatásokat nem lehetett végezni, egészségügyi kezelést jóformán csak partizánként lehetett folytatni, de mivel a probléma mégis létezett, reagálni kellett rá. A BTK 1978-as módosításába belekerült a „kóros szenvedélykeltés” fogalma, 1980-tól a büntetőjogi megítélés szempontjából bizonyos szereket kábítószernek minősítettek (így súlyosabb ítéleteket lehetett kiszabni). Bűncselekményként értékelték a *csak fogyasztással* megvalósuló kábítószer-élvezést. Az időben előreszaladva, 1986-ban a Legfelsőbb Bíróság további szigorításokat vezetett be, és 1987-től jogilag lehetővé vált a drogfogyasztók kényszer-gyógykezelése is. 1977-től pedig a drogfogyasztókat kötelező kezelésnek is alá lehet vetni (az alkoholistákhoz hasonlóan, ahol ez az eljárás egyébként jórészt eredménytelen).

A tömegkommunikációs embargó 1985-ben szűnt meg. Ettől az időtől kezdődően számos cikk, könyv, film jelent meg a témával kapcsolatban. Az 1985 óta eltelt időszak az, amivel ebben az írásban elsősorban foglalkozom. A „sajtószabadság” ellenére ugyanis úgy gondolom, hogy a drogfogyasztókról, illetve a drogfogyasztásról kialakult-kialakított kép *hamis*. Ennek illusztrálására 1986-tól e sorok írásáig terjedő időszakban megjelent *könyvekből* vett idézeteket használok fel — jól tudva, hogy a kiragadott idézetek csak mondandóm érzékeltetésére és nem bizonyítására alkalmasak. Azért a *könyveket* választottam, mert úgy vélem, hogy ezek megjelentetéséhez nagyobb „társadalmi nyomásra” volt szükség, mint egy-egy cikk közléséhez, és hatásunk is „maradandóbb” a napilapokban vagy folyóiratokban megjelenő írásokénál. Ez alatt az idő alatt *hét*, kifejezetten e témával kapcsolatos könyv jelent meg. Könyvesbolti, sőt aluljárós tapasztalataim szerint is ezek közül hat meglehetősen nagy példányszámban. A hetedik könyv éppen a saját könyvem (A drogfogyasztó magatartás, Medicina, 1988), alacsony példányszámát *részben* szakkönyv jellege indokolja. Az alábbiakban saját könyvemmel — természetesen — nem foglalkozom.

Két könyv (Nagy—Lovass: A kábítószeresek világa, Medicina, 1986, és Tolnai: Kábulat, Népszava, 1986) a drogfogyasztáshoz már tartalomjegyzékében is *szenzációs tálalásban* közelít: Korunk pestise, Az önpusztító szenvedély, A semmibe nyíló ajtó, A pokolba szóló útlevelel mai várományosai (Nagy—Lovass); Holttest a bokrok alatt, A kíváncsiság ára, Zártosztály, Európa kísértete a heroin, (Tolnai).

A Nagy—Lovass, a Tolnai és az Ambrus (Pusztító mámorban, szerzői kiadás, 1988) könyvek a *drogfogyasztást és a drogfogyasztókat* sztereotip módon jellemzik. Néhány kiemelés a drogfogyasztóról: „áldozat”, „gyenge jellemű, aki ilyen úton-módon keresi a megoldást élete problémáira”, „a narkomániás ember... nem akar saját erejéből úrrá lenni a nehézségeken, mert gyenge, valójában beteg” (Nagy—Lovass); „A narkomániás személy gátlásai feloldódnak, önkontrollja csökken”, „aki rabja lesz a narkotikumnak, az fél lábbal nemcsak a börtönbe, a sírba is belépett” (Tolnai). A drogosok „kreált gyönyörökbe kergetik önmagukat”, „örületben”, a „pusztító mámor illúziójában” élnek, „önpusztítók”. „Negyvenezer, orvosi kezelésre szoruló potenciális bűnözőről” van szó, akik 80%-ának ötven százaléka „erőteljesen szellemi fogyatékosokat fog szülni és nemzeni” (Ambrus).*

A drogosoknál a „cél a realitásból való kilépés, átmeneti jó hangulatba, talajnélküli emelkedettség állapotába kerülés”; az „illúziókba menekülés a fiatalok drogzabarádának egyik fő oka”; „a narkomán fiatalok közül alig talál vissza valaki a normális életvezetéshez... fizikailag és pszichikusan lezüllött felnőttekké válnak”. A drogosokra jellemző a „szuperköröm”, a „mámor”, a „toxikus emigráció” (Vabrik szerk.: A bódulat csapdájában, Tankönyvkiadó, 1989).

A négy idézett könyv egyidejűleg a drogfogyasztók három fő jellegzetességét emeli ki: *erkölcsileg bűnösök, bűnözők és betegek*. A drogfogyasztásra, a drogok szedésére és a drogos élményre pedig a legjellemzőbb a társadalom — és az egyén — általi *kontrollálhatatlanság*, egyfajta *irracionalitás*. A drogozás önmagában hordozza végcélját. A drogfogyasztó sorsa *determinált és visszafordíthatatlan*: a „pusztulás-

* Ez a megállapítás minden alapot nélkülöz és súlyos etikai problémának tartom, hogy a könyv így megjelenhetett.

ba", a „pokolba", a „semmibe" vezet. A drogozás hatása pedig még az utódok defektusában is megjelenik.

A drogfogyasztók és a drogozás jellemzésénél (különösen a Nagy—Lovass és a Tolnai könyvnel) halmozódnak a *túlvilágra* és az *ördögi megszállottságra* utaló kifejezések: pusztulás, semmi, végzet, pokol, sír, csábítás, ördög stb.

Itt megállok egy pillanatra és rövid kitérőt téve idézem M. Eliade (1987): A szent és a profán c. könyvének egy gondolatát: „... hanyatlás, pusztulás, halál. Még ma is ugyanezekkel a képekkel jelzik azokat a veszélyeket, amelyekben a mi világunk elpusztul. Mindezekkel a fordulatokkal valamilyen rend, kozmosz, szerves kultúra megsemmisülését jelölik, a visszamerülést valamiféle cseppfolyós, formátlan, kaotikus állapotba". Az idézetben foglaltakra később visszatérünk.

A továbbiakban a drogfogyasztás e konstruált kategóriájának *használhatóságát* vizsgálom, azt, hogy e megközelítés milyen alapot ad a társadalmi beavatkozás, a megelőzés és a gyógyítás számára. Mit tudunk kezdeni azzal a drogfogyasztóval, aki „kacérkodik az önkéntes halál gondolatával", aki „rabja lesz a narkotikumnak", aki „fél lábbal a börtönbe", „fél lábbal a sírba is belépett", aki az „önpusztító semmi-be menekül", „útlevelet vált a pokolba", aki „toxikus emigrációba" vonul?

Hogyan tudjuk ismertetett könyveink szerint ezt a „járványt, (mely) nem ismer országhatárokat", „korunk pestisét", ezt a „veszélyes, könnyörtelen ellenséget", „pusztító szenvedélyt" feltartóztatni? Milyen megoldás képzelhető el?

Az idézett könyvek megadják a *választ*: „börtönbüntetés", „kötelező elvonás", „fizikai munkavégzés" és „kényszergyógykezelés". „Harc", „nehéz küzdelem". Ezt az „állam és egy erre a célra kialakított intézményrendszer" végezné. „Szükség lenne egy olyan szakmai csoport létrehozására, természetesen egy illetékes osztály illetékes irányítása mellett, amelynek az a dolga, hogy tervezett, tudatos módon, rendszeresen foglalkozzon ezzel a kérdéssel."

A drogfogyasztó előzőekben érzékeltetett sztereotíp és transzcendáló bemutatása, a *drogos imázsa* alkalmas arra, hogy a drogfogyasztót egy speciális, a társadalmi közösségtől *elkülönülő* kategóriához tartozó egyénként kezelje. Elég valakiről tudnunk, hogy drogfogyasztó, máris el tudjuk képzelni minden egyéb jellemzőjét. Az imázs bár felveheti a bűnös, bűnöző, vagy a beteg alakját, alapvetően azonban egyszerűen *rossz, gonosz, ördögi*.

A drogfogyasztó imáznak lényege tehát a drogos bűnös, bűnöző és beteg volta. Ezekhez a fő tulajdonságokhoz azonban — mint említettem — kiegészítő, melléktulajdonságok is csatlakoznak. Valóságos „*erkölcsi univerzum*" alakul így ki, mely képes a társadalmi cselekvést irányítani, és definiálja a társadalom erkölcsi határait, meghatározza, mi az, ami elfogadható (jó) és ami elfogadhatatlan, üldözendő (rossz). A következő lépésben ezt az „erkölcsi univerzumot" akár egy réteghez is ki lehet horgonyozni, mobilizálva a társadalmi indulatokat e réteg ellen (bűnbak-képzés!), és a társadalmi többséget konszenzusra lehet felszólítani e réteg *ellenében*. Az egyértelmű imázs arra is jó, hogy az intézményrendszer felmutassa: ismeri a problémát, és meg tudja oldani. A megoldás felülről, *centralizált* módon kezdődik, és az *államapparátus* (különösen a büntetőjog és a rendőri eszközök) moz-

gósításával, hatalmának növelésével, tekintélyének megerősítésével folytatódik.

A könyvek által bemutatott drogos *élményvilág* jellemzői és a szerzők által javasolt *megoldások* azt sugallják, hogy ezek a fiatalok, illetve a fiatalok érzései és élményei a társadalmi, az *állami szabályozás* — *ellenőrzés* alól kicsúsztak.

Ha ezt az élményvilágot *szociológiailag* próbálom megragadni, akkor úgy fogalmazhatok, hogy ez a „morális univerzum” kikerül(t) az intézményesített érzés- és élményszabályozás keretei közül, kivált a politikai állam világából, és azonosult a civil társadalom *magán-érzés- és magánélmény-világával*, röviden a „bourgeois”-nak tulajdonított létmóddal. A könyvek támadása, erkölcsi kereszteshadjárata ez ellen irányul.

Itt érkeztem el oda, hogy visszautaljak Eliade idézetemre. A reform-folyamatok, a civil szféra önállósulása, a társadalmi feszültségek fokozódása, az érték-átrendeződés, az intézmények legitimációs krízise egyaránt kelthetik azt a fenyegető érzést, hogy „valamilyen rend, kozmosz, szerves kultúra” felbomlik. A „rend” helyreállításának igénye, a krízisbe került társadalmi-politikai intézményrendszer legitimációjának helyreállítása a „pusztulás” képének felidézésével — legalábbis a szándék szintjén — könnyebben előidézhető. Ugyanennek a másik oldala: a magukat fenyegetett helyzetben érző érdekcsoportok, illetve képviselőik még egy viszonylag körülhatárolt téma (mint amilyen a drogfogyasztás) kapcsán sem tudnak szabadulni átpolitizált világképektől, a társadalmi változással kapcsolatos félelmeiktől; és azok probléma-interpretációiban megjelennek.

Az előzőekben bemutatott képből első pillantásra kilóg Boros—Vértessy: Narkó-blues (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986) könyve. Azonban a drogfogyasztás kiemelt kezelésével a szerzők egy ifjúsági jelenséget és egy szubkultúrát mintegy drogossá *definiálnak át*. Ennél is fontosabbnak tartom azonban a könyv időzítését: az 1979—80-ban elkészült kézirat csak 1986-ban jelenhetett meg. Ezzel az időzítéssel lényegében a könyv az akkori sajtókampány része lett, és az e mögött álló érdekek pozícióját erősítette. Az is nyilvánvaló, hogy itt nem a szerzők szándékairól van szó (hiszen ők korábban meg akarták jelentetni kéziratukat), hanem arról, hogy e könyv is „eszközzé” vált bizonyos érdekcsoportok kezében.

Az írásban emlegetett könyvek — akár szerzőik szándékával ellentétesen is! — véleményem szerint a „kemény kéz”, egyfajta „rendpártiság” pozícióját erősítik. A drogos imázsban a bűnöző előtérbe kerülése mintegy lenyomata a jelenség egyre erőteljesebb *kriminalizációjának*.³ A *kriminológiai lobby* időnként még olyan véleményeket is hangoztat 1989-ben (!), melyek az 1970-es évek elejét (hogy mást ne mondjak...) idézik: a drogosokra jellemző az „ideológiánktól idegen álfilozófiai irányzatok átvétele, a hamis szabadságeszmény hangoztatása”, a kapitalista társadalmakban pedig a drogozás okai között olyan tényezők szerepeltetnek, mint az osztályellentétek átélése, a mestersegesen szított háborús hisztéria, hamis filozófiai irányzatok.⁴

A kriminológiai dominancia mellett az egészségügyi *betegség-megközelítés* csak másodlagos. Ezen a koncepción belül is a drogot jórészt olyan betegként jelenítik meg, aki szinte *gyógyíthatatlan* és *kórházi* kezelésre szorul. Az idézett könyvek — bár szólnak a szociális munka,

hetőségeiről, és különösen az egyházak kapcsán elismerően is —, azonban nyomát sem találjuk a bűnös, bűnöző, beteg koncepciók e szférákhoz illő *alternatíváinak*. Gyanítom, hogy azért nem, mert e területek művelői nem rendelkeznek olyan társadalmi súllyal és befolyással, hogy a drogfogyasztókról, illetve a drogfogyasztásról kialakított koncepcióik megjelenjenek a szakemberek előtt, és bejussanak a tömegkommunikációba.

A majd évtizedes tiltás egyik „eredményének” tartom, hogy a drogosokkal foglalkozó szakemberek reménytelenül *bezártak* saját szakterületükre — még szakmájukon belül is. Ez azt jelenti, hogy a „bűnöző” vagy a „kórházi kezelésre szoruló beteg” koncepciónak nincs pl. „közösségi felügyeletet igénylő bűnöző” vagy „pszichoterápiát igénylő páciens” alternatívája. Ugyanúgy, a tömegkommunikációban csak elvétve találkozunk a drogozás szociológiai, kultúrantropológiai, teológiai — uram bocsá! — esztétikai és filozófiai koncepcióival. Pedig ha a *szenvedélyre*, a *szenvedésre*, az *élményre* gondolunk (amit a drogok is nyújtanak), az emberi lét alapkérdéseivel állunk szemben. Ilyen koncepciókhoz azonban megfelelő társadalmi nyomást kifejtő, a jelenlegi intézményes drobprobléma kezelő rendszeren *kívüli* csoportok megjelenésére lenne szükség.

A karakteres, „alternatív” koncepciókkal és megfelelő társadalmi súllyal is rendelkező csoportok megjelenése azonban a *társadalmi beállítottság*, viszonyulás módosulását is igényli. A társadalom tagjainak (vagy legalábbis egy tekintélyes részüknek) át kellene érezniök, hogy a drogproblémák az ő problémáik is, megoldásukban nekik is közreműködniük kell. A drogos nem a társadalmon kívül van, hanem közöttünk.

Itt érkeztem el oda, hogy a drogfogyasztással kapcsolatos tömegkommunikációs reakció egy másik összetevőjével foglalkozzam, ez pedig a *szenzációközpontúság*. Ez a Nagy—Lovass, illetve a Tolnai könyvben is feltűnő volt, idéztem is néhány fejezetcímet ezzel kapcsolatban. Hasonló a helyzet a Vicsek—Vitézy: *Úgy érezte, szabadon él* (Szabad Tér kiadó, 1989) könyvvel (ill. az előtte megjelent, hasonló című filmmel) is. Ebben a könyvben is (1989-ben!) felfedezték a drogfogyasztást (jellemző a tömegkommunikációra: újra meg újra „felfedezik” a témát, „először” nyújtva „igaz és hiteles” képet a nyilvánosságnak). A főhős drogos egy testileg, lelkiileg, szociálisan stigmatizált szereplő: drogozás és bűnözés, drogozás és „fasiszta téveszmék” összekapcsolódnak. A szenzációkeresés sem a *drogosok életének*, sem pedig a velük foglalkozó *intézményrendszer diszfunkcióinak* bemutatására nem alkalmas, a prezentálás szükségszerűen megreked a felszínen. A fő bajnak azonban nem ezt tartom.

Nem a társadalomkritikai elemzést, a baj gyökerének feltárását, az elégtelen ismeretközlést hiányolom, hanem mással van gondom. Azzal, hogy az ilyen bemutatás (mind tárgyát, mind módszerét tekintve) *érzelmileg* bénítja meg az olvasót, a felháborodáson, sajnálkozáson, szálnalmon, esetleg utálkozáson kívül keveset nyújt. Dühösek lehetünk néhány hivatalnokra, esetleg a „rendszerre”, netán szégyellhetjük magunkat. De ennél több nincs. Nem az azonosulás lehetőségét hiányolom, hanem azt, hogy nem alakulhat ki a *közöm van hozzá* érzése. Az olvasó úgy érezkelheti, neki ehhez személyében nincs köze, vele és környezetében ilyen nem történhet meg, ő az egészzel kapcsolatban

— mert az olyan borzasztó, olyan szörnyű, olyan túlvilági — nem tehet semmit (legfeljebb rendőrért kiálthat!). Az olvasó a bemutatás hatására a jelenséget eltávolítja magától, és a pillanatnyi felháborodáson, szánakozáson stb. túl közömbössé, közönyössé válik — esetleg keményebb fellépést sürget a rend helyreállítása érdekében.

Ma már tudjuk, hogy a társadalmi szolidaritás hiánya pusztító erejű. A szolidaritás és vele együtt a vállalható felelősség kialakulásához lehetőség kell.

A demokrácia kiépülése, a civil szféra önállósulása és intézményes megszerveződése megteremti ennek a feltételét. A helyzet analóg a társadalmi problémák — köztük a drogfogyasztás — kezelési koncepcióival és tömegkommunikációs imázsával kapcsolatban is. A központosított, a hagyományos intézményi érdekeket szolgáló koncepciók egyeduralmát más megközelítéseknek kell megtörniük. A jelenlegi kriminológiai megközelítés, a „kórházi beteg” koncepció a mostani diszfunkcionális intézményes érdekeket erősíti. Ugyanezt teszi az „erkölcsi bűnös” tétel, illetve a szenzációközpontú bemutatás is, azzal, hogy a közvéleményt eltávolítja a problémától és érzelmileg megbénítja, közömbössé teszi, teret engedve megintcsak az intézményi érdekeknek (hiszen „valakinek” csak foglalkoznia kell a kérdéssel).

Az alternatív koncepcióktól, illetve a mögöttük álló társadalmi csoportok színrelépésétől remélhető, hogy a drogosokkal szembeni társadalmi felelősségvállalás és szolidaritás növekedni fog, és ezzel a probléma társadalmi-közösségi kezelése javul. Ehhez azonban — véleményem szerint — a koncepciók szintjén is ütközni kell az egyes, a probléma megoldásában érdekelt, vagy érdekeltté tehető társadalmi, szakmai csoportoknak, a különböző nézőpontú, eltérő „morális univerzummal” rendelkező erőknek.

És ekkor még szó sem volt arról, hogy maguknak a drogosoknak is — a jelenlegi és a volt, már gyógyult drogfogyasztóknak — társadalmi képviseletet kell szervezniük maguknak. Az ő drogos imázsainak, drogfogyasztó koncepcióiknak is be kell épülniük a drogozás elleni társadalmi küzdelembe.

Jegyzetek

1. Farkas Gábor: Epidémiail adatok a kábító hatású anyagok használatáról (az 1976–1980-as évek egészségügyi jelzései alapján), *Alkohológia*, 1981/12,2:92–95.

2. Farkasinszky Teréz és munkatársai: Narkomán serdülők és fiatalok ellátása során szerzett tapasztalatok és következtetések, *Alkohológia*, 1989/20,1:3–16.

3. A Kriminológiai előterjesztésnek tartom az említett Legfelsőbb Bírósági állásfoglalást (IV. Büntető Elvi Döntés, 1986. 12. 27.), mely a forgalombahozatalt, a fogyasztást is az elkövetési magatartások közé sorolta és hangsúlyozta, hogy a függőség önmagában nem tekinthető az elemelkedés olyan kóros állapotának, amely a beszámíthatóságot érintené. A VI. BED meghatározta a jelentős és csekély drogmennyiség fogalmát is (eszerint az alapeset csak 10 receptig terjed!). Az 1987. évi III. törvény pedig a kényszergyógykezelés jogi lehetőségét teremtette meg.

4. Az idézetek a dr. Vabrik László által szerkesztett „A bódulat csapdája” (Tankönyvkiadó, 1989) c. könyvből valók (167., 118. o.). A könyv alapjául — miként az az előszóból kiderül — egy ügyész vizsgálat szolgált. A kötet két másik közreműködője (dr. Németh Zsolt és dr. Kisszékelyi Ödön) is a kriminológia területén dolgozik (illetve az utóbbi dolgozott). Megjegyzem még, hogy a „Kábulat” c. könyv szerzője is a kriminológia felől érkezett a drog-szcénába.

Óry Csaba

A magyar óvodaügy történetéhez

Amikor a kisdédovási magyarországi előképét kutatják a magyar óvodatörténészek, szinte valamennyien angol példákra hivatkoznak. P. Szathmáry Károly *A magyar kisdédovási rövid története* című könyvében a következőképpen ír: „Brunszvik Teréz, ami a kisdédovási eszméjét illeti, az első és leírhatatlan benyomást Angliában a Spitalfields-i óvoda vezetőjétől a nagy hírű kisdédóví Wilderspin Sámuelről nyerte. A németeknél magasabb elméleteket, de az angoloknál mélyrehatóbb gyakorlati irányt látott.”

Az első kisdédóví Magyarországon Brunszvik Teréz alapította 1828-ban. Ez nem volt könnyű feladat. Szükség volt Brunszvik Teréz ismeretseire és összeköttetéseire a nádor környezetében, valamint az 1825–1827-es reformországgyűlésre is, melyen a nevelés ügye is szóba jött.

Angliában az óvodák létrejötte és széles körű elterjedése a nagy manufaktúrák kialakulásával, a modern gyárilap kifejlődésével, a belterjesebb gazdálkodás meghonosodásával, a gyárilap nagy termelőszervezeteinek a népességet nagyvárosokba tömörítő folyamataival függött össze. Így ezekre az intézményekre megvolt az igény: megalakításuk hiányt pótol. A körülmények, a feltételek — elsősorban a női foglalkoztatás arányának a növekedése, a felügyelet nélkül maradt gyerekek stb. — feszültségekhez vezettek, és ezek feloldásaként nemcsak hamar meghonosodott, hanem hihetetlenül gyorsan el is terjedt az óvoda intézménye. Ezek az első „óvodák” csak afféle megőrző helyek lehettek, és néhány kivételtől eltekintve sokkal inkább tekinthetők „gyerekdologházaknak”, mintsem a későbbi értelemben vett óvodáknak. Az igény tehát nem feltétlenül a „kedvezményezett” szükségleteit tükrözte, hanem sokkal inkább azokét, akik az intézményt megrendezésük újabb eszközének tekintették.

Persze mire az óvoda eljut Magyarországra, addigra már itt-ott kialakulhatott valamiféle kezdetleges óvodapedagógia — Spitalfieldsben bizonyára igen —, de talán nem véletlen, hogy Brunszvik Teréz első angyal kertjébe Németországból hozott tanítót, s az angol példa gyakorlati irányából annak gyors ütemű szaporodását tekintette követendőnek.

A példa ihletet adhatott a társadalmi haladás legszerteágazóbb területein munkálkodásba kezdő első magyar reformnemzedék tagjainak, és való igaz, hogy sokan közülük társadalommodernizáló törekvéseik egyik elemének tekintették a kisdedóvót is. Festetich Leó, Szentkirályi Móric, Lónyai, Beöthy, Berzeviczy, Deák, Kossuth, Eötvös mindenesetre igen, de például Széchenyi már nem.

A hasonlóság az angliai és a magyar óvoda megszületése tekintetében csak szűk körben érvényes, és inkább csak látszólagos. Angliában létező feszültségekből organikusan kifejlődő megoldásként jön létre az óvoda. Magyarországon egy szűk értelmiségi réteg nemzetépítő lelkes buzgalmában megálmodta a majdani szükségletet, és rögtön hozzákezdett a szükségletkielégítés módjának kialakításához.

Magyarországon — egy európai mértékkel mérve rendkívül elmaradott országban — néhány vezető személyiség felülről kíván elterjeszteni egy, a jövőre nézve üdvös és majdan igényelt intézményt. Érvelésük rendkívül logikus, racionális, és megfellebbezhetetlen tényeken alapul. Rendkívül magas csecsemő- és kisgyermek-halandóság, elképesztő kulturálatlanság, rossz táplálkozás, higiéniai és egészségügyi elmaradottság, gyermekkártetések stb. Mind szomorú és valós tények. (A nemzetegységesítő törekvésekbe is beleillik az óvoda eszméje.)

Ugyanezekre az érvekre hivatkoznak az angol óvodák pedagógusai is. Mégsem vethető össze a két helyzet, hiszen nálunk a reformkorban ezekről a tényekről jószerivel csak ezek a lelkes férfiak tudnak, ezek a tények őket zavarják elsősorban. Ez a különbség meghatározó jelentőségű, hiszen elérhetni ugyan kitartó munkával Európában másodikként a kisdedóvás ügyének törvényes szabályozását, még így is sokkal szerényebb eredményekről számolhatnak be majdan az ügy lelkes korifeusai, mint angol kortársaik.

A múlt századi óvodáról empirikus ismeretek még közvetett módon sem nagyon állnak rendelkezésünkre. Amit az óvodai intézmény első hatvan évének fejlődéséről tudunk, azt elsősorban az intézmény támogatóinak, terjesztőinek beszámolóiból ismerjük, így ezek feltehetően jobban tükrözik az óvoda körül kialakult ideologikus tartalmakat, szándékokat és törekvéseket, mint magát az intézményt, mely ráadásul nem is volt egységes. Ismerünk néhány adatot és ismerjük az óvó szakemberek és a létező társadalmi nyilvánosság, azaz a társadalom felső régióiban található közéletiség megnyilvánulásait.

Meg kell tehát különböztetnünk az óvoda intézményt mint tény, és az intézményről kialakult többé-kevésbé szubjektív, ideologikus tartalmakat mint másfajta tényeket. Ez utóbbiak hatása kétségtelen, sőt nyugodtan mondhatjuk, hogy jószerivel a társadalmi jelenségeknek ez a szűk köre az, amelynek egyáltalán van eseményeket alakító szerepe a XIX. század harmadik harmadáig. Az óvodával szembeni bármiféle igény, sőt egymásnak ellentmondó igények csak ebben a szűk körben realitások.

A magyar történelemben gyakran akadt olyan periódus, melyben — az egyszerűség kedvéért fogalmazzunk így — az itteni társadalmat irányító vezető réteg egy műveltebb, tájékozottabb rétege a társadalmi haladás élvonalában kialakult mintákat kísérelte meg adaptálni. Ez az adaptáció alapvetően szervezési, igazgatási tevékenységek útján, felülről irányítva ment végbe, s szinte sohasem volt képes egy zárt rétegnél mélyebbre hatolni, vagy ha mégis, aránytalanul hosszú ideig

tartott, s formájában eltorzulva ment végbe a honosított lelemény beágyazódása. A reformkor haladottabb mintákat követő, nemzetetteremtő, egységesítő törekvései ebben az értelemben is tradicionális alapokra épültek. A mintakövetés és a magyar realitások — ugyancsak mintakövetések által is befolyásolt — kialakult rendjéhez való alkalmazkodás folyamatai azok, amelyek e felülről kezdeményezett változások sajátos hatásait eredményezik. A mi esetünkben ez annyit tesz, hogy a hangsúly a sikeres adaptáláson és nem az organikus fejlődésen van.

E nagyon vázlatos és sematikus modellt azért tartottuk fontosnak leírni, hogy érthetővé váljék, miért is felülről szervezett és irányított adaptációs folyamatok nehézségei, diszfunkciói azok, amelyek számunkra a magyarországi kisdédóvás létrejöttét és kezdeti fejlődését értelmezzük. A mintát — sőt mintákat — hazai viszonyokra alkalmazni akaró, hazai viszonyokhoz idomítani szándékozó „óvóterjesztők” kevesebbet tudtak ugyanis a befogadó közegről, mint az általuk honosítani kívánt mintáról.¹

Brunszvik Teréznek természetesen fogalma sem volt arról, hogy „népe” számára a kisdédóvás ajánlása inkább a felsőbbség szokásos paternalista megnyilvánulásai egyikének tűnhetett, semmint feszítő gondjai orvoslására szolgáló konstruktív ideának. Épp ily kevéssé véletlen, hogy 60 évvel később mind a községeket, mind a gyermekeiket megfelelően ellátni nem tudó szülőket kötelezni kell az óvoda felállítására, illetve igénybevételére. Mint ahogy az sem véletlen, hogy még e részleges óvodaállítási és óvodába járási kötelezettség sem hidalta át az óvodákat szaporítani akarók vágyai és a realitások közötti szakadékot.

Az eddigiekben azt állítottuk, hogy a kisdédóvás intézményére nem volt manifeszt igény, így elsősorban az alapul vett minták orientálták az „óvóterjesztőket”, nem pedig a létrejött óvodák által kiváltott társadalmi hatások. Ennek értelmében az 1828-tól 1891-ig terjedő időszak óvodatörténetét három szakaszra oszthatjuk:

Az első a megismertető, terjesztő, propagandisztikus szakasz. A *terjesztés* intézményesülésének korszaka.

A második a helykeresés, az intézmény meghatározására, megfogalmazására irányuló időszak, az *óvoda* intézményesülésének szakasza.

A harmadik a legitimáció szakasza, amelyben az óvoda államilag intézményesítve elismerést nyer.²

Az első szakasz eseményei könnyen összefoglalhatók. Brunszvik Teréz 1828-ban Budán megalapítja első angyal kertjét, majd további négyet, majd az általa létrehozott és a nádor által 1834-ben betiltott *Budapesti Kisdédóvókat Terjesztő Egylet* helyett országos egyesület megszervezésébe kezd.

1836-ban gróf Festetich Leó ideiglenes elnöksége alatt megalakult a *Kisdédóvókat Magyarországon Terjesztő Egylet*.³

Már az alakuló ülésen elhatároztatott, hogy „első és főszükséglet kisdédóvókat képző intézet felállítása”.

Az egyesület még két igen fontos elhatározását kell említenünk. Elhatározták, hogy az ország közvéleményéhez kell fordulniuk, ha felkarolt ügyüket sikerre akarják vinni. Ezért az egyesület tagjai körükkel felkeresik a megyék, városok tekintélynek örvendő és köz

ügyek iránt érdeklődő személyiségeit, és úgynevezett vidéki képviselőknek megnyerik őket.

Másodszor — pályázatot hirdetnek az óvóképző igazgatói posztjának elnyerésére. Még 1837-ben rátalálnak a megfelelő emberre, Vargha István pedagógus, közíró és akadémiai levelező tag személyében. Vargha 1844-ben meg is jelentette a *Terv a kisdedóvó-intézetek terjesztése iránt a két magyar hazában* című könyvét, mely a kisdedóvás szervezésének részletesen átgondolt gyakorlati tervezete, s P. Szathmáry jellemzése, valamint a korabeli méltatók szerint is, sajátos magyar jellegű óvodai nevelési alapvetés.

Az óvoda oktatási és megóvó, megőrző funkciója alapdilemma, már az intézmény kezdeti meghatározási kísérleteinél is. Az 1836-ban az óvóképezdei igazgató állására kiírt, és később Vargha által elnyert pályázat első kérdése is így hangzott: „Fejtse meg az ajánlkozó: nevelő, vagy oktató intézetek-e a kisdedóvó intézetek?”

A Brunsvik Teréz által tanulmányozott holland és angol óvodák részben szociális indikációra jöttek létre, de ők elsősorban azok pedagógiai funkciója vonzotta. (Akkor még nem volt kötelező a népiskola Magyarországon.) A Brunsvik által itthon meghonosított intézményt Festetichék elsősorban mint megóvó szociális intézményt karolták fel, természetesen annak nevelői célzataival együtt. De már az alapító beszédben utal Festetich a 2—6 éves gyermek életkorának megfelelő szükségleteire (játékos foglalkozások, szeretet stb.).

Az óvodaiügy támogatójául megnyert személyiségek közül ki szociális, ki pedagógiai érdeklődése okán csatlakozott a mozgalomhoz. Vargha tervezetében e két közelítést próbálja összhangba hozni, elismerni mindkettő fontosságát. Az eredmény a „magyar jelleg”, amelyről meg kell állapítanunk, hogy mint elmélet igen korszerű. Az adaptációs kényszer, a magyar viszonyokhoz való alkalmazkodás igénye meglepő eredményre vezetett. Vargha ugyanis önálló óvodai intézményrendszert képzelt el, önálló pedagógiával, igazgatással és finanszírozással. Az első és még sokáig egyetlen pillanat ez az óvoda történetében, amikor a magyarországi 3—6 éves gyermekek korához és társadalmi körülményeihez mért és ezekhez idomuló intézményekre gondol valaki.

Vargha elgondolása — nyugodtan mondhatjuk — megelőzi korát. De mivel megelőzi korát, és mivel az óvoda társadalmi úton való elterjesztésének is megvannak a határai, a tervezet alapján megvalósíthatatlan. Az adakozás még oly leleményesen szervezett új formái sem biztosíthatták az óvodák fenntartásának anyagi hátterét. Ezért is logikus, hogy az egyesület nagyon hamar eljut a felismerésig: az óvodák terjesztését össze kell kötni az állami elismertetés és anyagi részvállalás igényével.

Így már 1847-ben az első tanítógyűlés alkalmával kisdedóvási albizottság működik, hogy egy elkészítendő javaslat megszerkesztésén dolgozzék. A nagygyűlés fel is szólítja a kultuszminisztert, Eötvöst, kisdedóvási törvényjavaslat előterjesztésére. De a szabadságharc felgyorsult eseményei idején az egész elfelejtődik.

(Az Eötvös-féle elgondolás 1868-ban, de a későbbiekben is alapvetően a népiskolához köti az óvodát, és ebben feltehetően nem csupán pedagógiai szemlélete, hanem egyszerűen kemény anyagi szempontok is szerepet játszhattak. Vargha önálló óvodapedagógiai és intézményi

rendszerért küzd. Eötvös realistább. A népiskola „előudvarában” megvalósíthatónak tartja az óvodát, egyébként nem.)

Vargha tervével és az 1847-es tanítógyűlés kisdédóvási albizottságával tulajdonképpen már átjutottunk a második szakaszba, melynek fő törekvése az óvoda létezését veszélyeztető definiálatlanság megszüntetése, azaz az óvoda mibenlétének meghatározása.

A változást egy nagy történelmi esemény — a kiegyezés, és egy egészen kivételes, az óvoda ügyének elkötelezett személyiség — P. Szathmáry Károly színrelépése hozza meg. Nem feladatunk a kiegyezés és a kiegyezést követő korszak elemzése, de utalnunk kell e periódus néhány jellegzetességére. A korszak a megelőzőekhez képest rendkívül felgyorsult ütemű, bár korántsem arányos gazdasági fejlődést, mérsékelt és korlátozott polgárosulást és egy alapvetően féldoldalas, liberális elemeket ugyan beemelő, de abszolutisztikus elemeket konzerváló, rendies kiváltságokat megőrző politikai rendszert hoz létre. Mindez történik egy soknemzetiségű országban, ahol a nemzet vezetésére igényt tartó magyarság alig felét képezi az ország területén élő etnikumoknak. Az ipari fejlődés nem olyan nagymértékű, s nem is olyan kiterjedt, hogy felszívna az ország túlnyomó többségét kitevő agrárnépesség proletarizálódó tömegeit. A korszak új fejleménye, hogy a modernizáció mellett felszínre jutnak, politikailag is érzékelhetővé válnak, szociális és nemzetgazdasági kérdésként is megfogalmazódnak a több évszázados elmaradottság olyan jellegzetességei, mint az ország túlnyomó részének hihetetlen szegénysége, az egészségügy és a kultúra hihetetlenül alacsony színvonala, a magas csecsemő- és kisgyermekhalandóság, a romló demográfiai jellemzők. Ezek a tényezők a modernizáció akadályaként, a gazdasági fejlődés visszahúzó erőiként és a politikai stabilitás veszélyeztetőiként jelennek meg a nemzeti függetlenséget, önálló államiságot hosszú időre biztosítani akaró társadalomban.

A korszak a társadalom egy humanista elkötelezettségű kisebbségének szociális törekvései és általuk meghonosított óvoda belvilágában viharos ellentétet kiváltó, szűkebb értelemben vett *pedagógiai* funkciók mellé egy újabb, *ideológiai* természetű funkciót társít: a magyar nyelv terjesztésének igényét. Egyben, konkrétabb elvárások formájában, a hatalom, a politikailag hangadók érdekei és értékei oldaláról fogalmazza újra az említett pedagógiai funkciókat. Paradox módon ez ad nagyobb nyomatókat az óvoda szociális funkciójának, amivel együtt jár a szociális kérdések kezelésének a rendszerre jellemző nem éppen demokratikus megközelítése: a kötelezés, kényszerítés, büntetés praxisa.

P. Szathmáry az, aki ebben a helyzetben a terjeszkedés lehetőségét megérzi, a viaskodó, megosztott egyesületeket kibékíti, majd az Eötvös halálával pártfogó nélkül maradt törekvést a törvény „oltalmának elnyeréséért” felvállalja, s 1874-ben létrehozza az *Országos Kisdédóvó Egyesületet*. 1875-ben törvénytervezetet terjeszt elő, közben az egyesület intenzív propagandatevékenységbe kezd. Ennek következtében az óvodák ismét szaporodni kezdenek. P. Szathmáry a terjesztésre hivatalos felhatalmazást nyer.⁴ Eredményes tevékenysége következtében 1891-re az országban már 881 óvoda működik.

De ne feledjük el a kiegyezést követően újra feltenni a kérdést: vajon az eddigiehez képest hihetetlenül gyors gyarapodás⁵ az óvoda iránt feltámadt széles körű érdeklődést bizonyítja-e vagy valami mást?

A Trefort Ágost által jóváhagyott és támogatott elképzeléshez híven (mely szerint elsősorban a községeket kell — esetleg államsegélyek nyújtásával — óvodák felállítására ösztönözni), a P. Szathmáry szervezőmunkája nyomán létrejött óvodák fenntartói elsősorban a községek voltak. Ez a gyakorlatban azt eredményezte, hogy az 1880-as években (miközben alábbhagytak az elméleti viták és előtérbe kerültek a terjesztés mennyiségi szempontjai) kialakult az óvodának két új típusa:⁶ az ún. „állandó menedékház” és a „nyári menedékház”.⁷

Az állandó és nyári menedékházak elsősorban szociális funkciót megvalósító intézmények. Foglalkozásaikkal szemben a követelmény szerivel csak nyelvtanítás és az alapvető egészségügyi kultúrára, rendre szoktatás. Megkülönbözteti őket a rendes kisdédóvótól az a körülmény is, hogy reggeltől-estig nyitva tartanak, a magukkal vitt élelmet a menedékházban fogyasztják el a gyermekek. (A legrászorultabbak még némi táplálékot is kaphattak minimális térítés vagy természetbeni szolgáltatás, pl. napszám ellenében.)

Az óvodatörvény megszületését követő mintegy húsz évben az óvodák száma kb. megháromszorozódott ugyan, de ezen belül 1900-ig az állandó és nyári menedékházak növekedési üteme majdnem kétszer akkora volt, mint a rendes kisdédóvóké, és csak 1900 és 1910 között fordul meg a tendencia. Ezt követően a rendes kisdédóvók növekedési üteme felgyorsul, az állandó és nyári menedékházak száma pedig abszolút számban is jelentős csökkenésnek indul. (Ez egyrészt annak tudható be, hogy az óvodai intézményrendszer belülről átstrukturálódik, azaz a kisdédóvók 1900 és 1910 közötti növekménye mögött az állandó és nyári menedékházak egy részének kisdédóvó intézetté való átalakítása áll, másrészt érdektelenség és anyagi természetű nehézségek miatt az állandó és nyári menedékházak egy része megszűnik.)

Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy a jelentős gyarapodás ellenére az óvodás korú népességnek — saját számításaink szerint — 1900-ra csupán 17%-a, 1910-re alig 18%-a veszi igénybe az óvodát.⁸

Dr. Morlin Emil miniszteri tanácsos, óvodai főfelügyelő könyvében büszkén említi, hogy a törvényt követő időben az óvodák gyors ütemű gyarapodásának és a beóvodázási arány rohamos javulásának lehetünk tanúi.⁹

A táblázatból¹⁰ láthatjuk, hogy pl. 1893-ban az óvodás korúak 34%-a esett az 1891-es tv. óvodába járási kötelezettséget kimondó klauzulájának hatálya alá, ugyanakkor az óvodás korúaknak csak 12,5%-a járt ténylegesen óvodába. Ez annyit jelent, hogy ha az óvodákba kizárólag csak az erre kötelezettek jártak volna, a kötelezetteknek még akkor is csak 42%-át találtuk volna az óvodákban. Mivel az 1893–1900 közötti időszakban sem az óvodás korúak, sem a közülük ún. családi gondozásban részesültek, illetve óvodába járásra kötelezettek száma lényegében nem módosult, feltételezhetjük, hogy a ténylegesen óvodába járók 71%-os növekedése gyakorlatilag az óvodába kényszerítettek megduplázódását jelenti. Vegyük még ehhez hozzá, hogy a törvény megjelenését követő évtizedben míg az állandó menedékházaknál a növekedés majdnem négyszeres (393%), a nyári menedékházaknál majdnem hat-szoros (564%), a rendes kisdédóvók esetében ez a növekedés alig több

Tanév	Óvodák száma	Óvodás korúak	Az óvodás korúak közül				Óvodára kötelezettek és a ténylegesen óvodába járók aránya	Az óvodára kötelezett óvodába járók növekedési üteme %		
			Családi gondozásban részesült	családi gondozásban nem részesült, óvodába járásra kötelezett%	óvodába járt %					
1893/94	1771	1 071 757	752 384	319 373	34,2	134 831	12,4	100,0	42,2	100,0
1894/95	1972	1 047 036	753 494	293 542	30,7	154 622	14,8	118,4	52,6	124,6
1895/96	2115	1 030 993	791 867	239 126	24,6	170 426	16,5	132,0	71,2	168,7
1896/97	2305	1 036 415	782 090	254 325	25,3	189 034	18,2	145,6	74,3	176,0
1897/98	2427	1 038 818	242 232	296 586	30,8	202 861	19,5	156,0	68,3	161,8
1898/99	2491	1 027 299	774 608	252 691	25,9	213 877	20,8	166,4	84,6	200,4
1899/1900	2570	1 047 656	776 226	271 430	28,4	224 523	21,4	171,2	82,7	195,9
1900/1901	2663	1 087 639	780 026	305 739	33,2	232 158	21,3	170,4	75,9	179,8

mint a duplája (216⁰/₀). Tehát az 1891 után létrejött óvodák nagy része valóban csupán egyszerű megőrzőhely, állandó és nyári menedékház volt, és szinte kizárólag azok számára létesültek, akiket a törvény kötelezett ezek látogatására. Valószínűnek tűnik tehát, hogy az óvodába bekényszerített gyerekek a lakosság legszegényebb rétegeiből kerültek ki, és a legszegényesebb körülmények között voltak kénytelenek elviselni az állam „gondoskodását”. A körülmények érzékeltetésére érdemes idézni egy 1910-ből származó beszámoló néhány részletét.

„Óvodákba bejár 245 000 gyermek, 970 000 pedig nem jár. Még szerencsének lehet nevezni ezt a rossz állapotot, hogy annyi kiseded nem részesül kellő felügyeletben és nem jár óvodába, ha elgondoljuk, hogy ehhez a tömérdek sok gyermekhez aránylag mily kevés a befogadásra való intézetünk. S ezek is nagyjából túlszűfolyva vannak.

(...) Összesen 3873 személy gondozására és felügyeletére van bízva 245 000 gyermek. Egy-egy személyre átlag 63 gyermek jut. Hogy azonban a gyakorlatban nem úgy van, azt mi óvónők tudjuk a legjobban. Különbözik a statisztika további bizonyítása szerint az óvodákban átlag 60, a menedékházakban 80, a nyári telepeken 100 kis növendék esik egy-egy alkalmazottra. Az óvodáknál diplomás tanerőkben nincs hiány (...) Annál rosszabb a helyzet a menedékházakban...”⁴¹

Egy 1918-as cikkből megtudhatjuk, hogy vidéken a legtöbb község nem látja el megfelelően tüzelővel az óvodákat. A törvény egy teremre maximum 80 gyerekben és gyerekenként minimum 0,8 m²-ben határozta meg azt a normát, melyet az óvodák létesítésénél be kellett volna tartani. A gyakorlatban — ezt számos beszámolóból tudjuk — a falusi óvodák esetében többnyire döngölt földpadlós helyiségekben összezsúfolt gyerektömeget, ihatatlan vizet, túlterhelt személyzetet stb. találhatunk. A cikkekből idézett számadatok és állapotleírások átlagokat közölnek. Voltak tehát az ismertetett körülményeknél jobbak és természetesen rosszabbak is. Folytathatnánk a sort az óvónők és dajkák bérezését sérelmező panaszáraddal, vagy a szűk marokkal osztott államsegélyek felemlegetésével, de nem tesszük, mivel úgy véljük, ennyivel is sikerült érzékeltetnünk a hajdani terjesztők által anyyira óhajtott törvényi oltalom „jótékony hatásait”.

Visszatérve még egyszer a törvényre, megállapíthatjuk, hogy kettős értelemben is megelőzte korát. Megelőzte, mert egy még kiforratlan intézmény túl korai szabályozásával részben lendületet adott további fejlődésének, de ugyanakkor megmerevítette és hosszú időre konserválta kialakulatlanságát. Megelőzte abban az értelemben is, hogy némi erőszakot tett a liberális kor eszményein, hisz az állam ilyen határozott beavatkozása polgárainak belügyeibe a kor liberális állameszménye számára ekkor még szinte elképzelhetetlen. Persze, mint utaltunk rá, ebben a kiegyezés utáni államban keveredtek a liberális és abszolutisztikus elemek, ami esetünkben annyit jelent, hogy az állam megkülönböztette a társadalomnak azt a részét, amelyik felé liberális arcát mutatta, attól a részétől, amelyet abszolutisztikus eszközökkel kormányzott. Amikor tehát az állam az óvodatörvényt, mint gondoskodásának jelét propagálja, meglehetősen kételkedésről tesz tanúbizonyságot. Magából a törvényjavaslat indoklásából is kiderül, hogy látszólagos liberalizmusa mögött sokkal több a demagógia és az öngazolásra irányuló, mint az oly büszkén hirdetett gondoskodó szándék. Jól pél-

dázza ezt az óvodába járatási kötelezettség kimondásának miniszteri indoklása.

„A törvény érintetlenül hagyja a szülő vagy gyám jogát, hogy gyermekét bárhol, de állandó gondozásban részesítse, és nem köti kisdéd-óváshoz vagy menedékházhoz. Csak akik a gondozást elhanyagolják, vagy arra képtelenek, csak azokra terjed ki a törvény kényszere, amiért alapos kifogást nem tehetni, hacsak nem akarjuk kényszeríteni, hogy az állam a kisdedeknek gondozatlan állapotban tartását s emiatt tömeges pusztulását nézni és túrni tessenék.”¹²

Ez lenne tehát a törvény megalkotásának másik kiemelkedő motívuma. Azaz a korabeli egészségügyi és szociális állapotok megjavítása érdekében kényszerül az állam közbelépésre. Mint a törvény kommentárjának most következő idézetéből is látható, az állami és főleg a községi háztartásra háruló nem csekély pénzügyi teher igazolásához a magyar nyelv kiterjesztésének igényénél komolyabb érvekre is szükség volt.

„A nagy gyermekhalandóság súlyosan nehezedik hazánk népesedési viszonyaira. A gyermekkor halálozási arányszámai nálunk sokkal nagyobbak, mint az európai államokban, és kétségtelen, hogy a kedvezőtlen arányt hazánkra nézve a gyermekek kellő felügyeletének hiánya s az orvosi segély igénybevételének elmulasztása is okozza. Ezért mindenesetre javulni fog az arány a kisdédováshoz általánosításával, mely nemcsak módot fog adni, de kötelezi is a munkára menő szülőt, hogy gyermekét védett helyen gondozásba adja, de az állandó orvosi felügyeletet is biztosítja gyereke számára.”¹³

Ez a számos összefüggésben és gyakran hangoztatott érv többnyire összekapcsolódott a magukra hagyott gyermekek károkozására való hivatkozással.¹⁴ Mindkét közelítésről elmondhatjuk, hogy bár tényeken alapulnak, semmiképpen sem indokolják a hivatkozott jelenségek közvetlen kárvallottjainak kényszerítését. Pontosabban: nyilvánvaló, hogy a korabeli törvényhozók sem gondolták komolyan, hogy a törvény által a kisdédovók feladatául megjelölt „rendre és tisztaságra biztosító rétegek privilégiumait korlátozta volna.

szoktatás” útján számolhatók fel az egészségügyi és szociális elmaradottság valóban számos következményei. Nem is ez volt a cél, hiszen az intézményrendszer semmi olyat nem tehetett, ami a fennállását

Jegyzetek

1. E megállapítás is csak megszorításokkal igaz. Eötvös Józsefről bajos lenne azt állítani, hogy nem ismerte korának magyar valóságát, és a Festetics alapító beszédében felvázolt állapotrajz is látszólag cáfolja véleményünket. Nem arról van szó, hogy nem ismerték a magyar realitásokat, hanem csak arról, hogy kevésbé ismerték működésének belső törvényszerűségeit.

2. Természetesen sajátos legitimáció ez, hisz nem a gyakorlat, a szükséglet és szükségletkielégítés egyensúlya legitimálja az óvodát, hanem a politikai hatalom. E megállapításunk persze azzal a megszorítással érvényes, hogy ez a legitimáció csak annyiban sajátos, amennyiben a mintái szolgáltató intézmények társadalmi beágyazottságához viszonyítjuk.

3. A szöveg szépsége okán érdemes az alapító beszéd egy részletét idézzünk: „A nevelést közönségesen 7-ik esztendőben kezdjük, addig isten őrzi a kisdedet. Elveszett nevelésére nézve azon nevezetes idő, melynek első benyomásai a kisdéd lelkebe fejlődésére nézve örökre kitörölhetetlenk maradnak... Vessünk egy pillantást a dologra és nézzük a jelenkornak e részbeni szomorú rajzolatját. Születik a gyermek és valaminek teherben járt vele az anya úgy terhőkre marad a szülőknél, akik midőn kenyerök után járnak a szegény ártatlan társukat mindenben akadályozó súlynak nézve, az istennek azon malasztját, hogy gyermekkel megáldja őket, mint egek átkát, szerencse futását s mint balsorsot tekintik. Kímélük szívükből a szülői szeretet... vetik a gyermeket s ha a jóisten nem őrzi, kivész a világból. Mihelyt az első anyai segédelmet felülmúlta, magára hagyják szülői, az örkütyával barátokozik, házibarnokkal társalkodik s csak este későn látja nemzőit, midőn azok fá-

radtan hazatérnek és az álom aggodalmát felkeresik. Így múlnak el használatlanul az ifjúság éve. A magyar gazda, ki nemcsak juhait, szarvasmarháit, sertéseit, de még magányos állatait is köztösen szokta őriztetni, a legritkábban jut arra a gondolatra, hogy gyermekével is ugyanezt tehetné. Amidőn hetedik esztendejét eléri a gyermek, elküldik szülői iskolába. Hazánk legnagyobb részében ott milyen tanító fogadja? Egy férfi, ki szolgának gyenge, mesterségre otromba, munkában rest, kinek testi, lelki tehetségeit a legsúlyosabb álom fogja körül és aki korántsem szeretettel és nemes lelkű vonzódással munkálkodik a szent ügyben, hanem undorral és unalommal, haraggal és mintegy isten átkozta komoran úzi kegyerét a gyermekfenyítés kontár mesterségét. Ily tanító fogadja szegény kisdedit, kinek tápláléka csak irgalmasság lehet és aki a szelíd velebánást ezer áldással viszonzná... Meggyőződve tehát erről, hogy a kisdéd gyenge korát a múlandóságnak örök örvényébe önteni nemcsak egyes polgárának, hanem az egész magyar hazának megtéríthetetlen kára, mi ma társaságba kelünk, hogy a jótól és igaztól lelkesítve hazánk egyik legsúlyosabb gondját orvosoljuk, ezen időt boldogtalan polgártársaink óvására és kiképeztetésére fordítandók."

4. 1881-től e megbízatását már miniszteri biztosként látja el.

5. 1867 és 1892 között az óvodák száma mintegy kilencszeresére nő (99-ről 881-re), 1892 és 1910 között a fellendülés ugyancsak imponálóan dinamikus: 881-ről 2762-re emelkedik az óvodák száma.

6. Az ok egész egyszerűen az, hogy a községek jelentős része még államszegéllyel sem képes kisdédóvó felállítására illetőleg fenntartására.

7. Az állandó menedékház elsősorban abban különbözik a rendes kisdédóvótól, hogy vezetője képzetlen, felszerelése minimális, és foglalkozásai kevésbé szabályozottak, mint az előzőéi. A nyári menedékház viszont valójában nem is óvoda, hanem pusztán a mezőgazdasági kampánymunkák (rendszerint a nyári szünet) idején létesített, iskolaépületben kialakított megőrző hely.

8. Saját számítások népszámlálások adatai alapján.

9. Dr. Morlin Emil: A magyar kisdédóvás múltja és jelene. Bp. 1893.

10. A statisztikai évkönyvek a VKM által elrendelt összeírás alapján közölnek adatokat. Mivel az összeírások alkalmával különböző technikai nehézségek miatt az óvodáskorúak kb. 10–15%-a kimaradt, az idézett számok valamivel magasabbak a mieinknél, de ez a felismerhető tendenciákon nem változtat. A táblázat statisztikai évkönyvek adatai alapján készült.

11. Hülli Cili: Statisztikai kimutatás a kisdédnevelés legutóbbi állapotáról. Kisdédnevelés 1910. 44. old.

12. 1891. XV. tc.

13. 1891. XV. tc.

14. Ime egy tipikus példa a törvényjavaslat indoklásában: „Tudva van, mily károkat okoznak a felvigyázat nélkül magukra hagyott gyermekek. Hivatalos adatok szerint 1887-ben 210 tüzesetet idéztek elő gyermekek. Elégett 729 ház, 631 gazdasági épület, bennégett 15 ember, odavesztett 1013 háziállat és az elégett összes érték 459 954 frt-ot tett. De ez még távolról sem fejezi ki az összes kárt, melynek azon évben gyermekek voltak okozói, mert a tüzesetek legnagyobb részének (65%) oka ki nem derült s egész bizonyosan vehető, hogy gyermekekre ezekből is jelentékeny hányad esik. A gyermekek által okozott tüzvészlek legnagyobb száma áprilistól októberig terjedő időszakra vagyis az évnél azon szakára esik, amikor a föld népét a mezei külső munka leginkább igénybe veszi s a gyermekek legtöbb esetben minden felügyelet nélkül magukra maradnak. Az ország lakosságának túlnyomó nagy száma földművelésből élén könnyen megérthető, hogy ez életmódból származó jelzett veszélyek nálunk fokozottan állnak elő, s így a kisdédóvásnak országos szabályozására nálunk ebből az álláspontból is nagyobb a szükség, mint a sűrűbb lakosságú iparúzó államokban.” 1891. XV. tc. Ráth Mór.

A szociális munkást képző iskolák színvonalának biztosítása az Egyesült Államokban

A liberális oktatási rendszer sokak szerint azt jelenti, hogy bárki bármit taníthat. Ez persze igaz — a kérdés csak az, hogy a képzés eredményét, az oklevelet a társadalom, illetve a munkaerőpiac elfogadja-e. Ennek megfelelően még az Egyesült Államokban is, ahol pedig az európainál sokkal kisebb a központi szabályozás szerepe, meglehetősen szigorú és kötött rendszer működik az oktatási intézmények és képzési programok *színvonalának* garanciája érdekében.

Ha egy intézmény a képzését, illetve az itt adott diplomát elfogadhatóvá, hitelt érdemlővé akarja tenni, ehhez már a képzési program kidolgozása során messzemenően figyelembe kell vennie a „tantervi irányelveket” (Curriculum Policy Statement), továbbá a *képzési programját hitelesíttetnie* (akkreditáltatnia) kell. A hitelesítés szabályait utoljára 1988-ban foglalták össze egy közel 200 oldalas kézikönyvben.¹ A továbbiakban az irányelv-kialakítás és az akkreditálás legfontosabb intézményeit, testületeit, és a folyamat főbb állomásait ismertetjük, azaz elsősorban *formai és módszerbeli* kérdésekkel foglalkozunk. A tartalmi kérdésekre — így például a tantervek, minimum-követelmények tartalmára — folyóiratunk más helyén visszatérünk, illetve kérésre minden rendelkezésünkre álló információt az érdeklődőknek átadunk.

A szabályozás legfontosabb szereplői

— Az U. S. Department of Education, azaz az Oktatásügyi Minisztérium.

— A Council on Post-Secondary Accreditation (COPA), azaz a Felsőfokú Képzéseket Hitelesítő Tanács.² Ez központi (szövetségi) tanács, amely általa elismert helyi ügynökségekkel működik.

— A Council on Social Work Education (CSWE), azaz a Szociális Munkás Képzés Tanácsa, amely a képzésben érdekelt iskolák és szervezetek képviselőiből tevődik össze.

— A CSWE különböző bizottságai, mindenekelőtt a Commission on Accreditation (Hitelesítő Bizottság), valamint a Commission on Educational Planning (Oktatástervezési Bizottság).

A programok színvonalának megállapításában, elfogadhatóságuk igazolásában a Hitelesítő Bizottságnak különleges szerepe van. E bizottságnak 25 tagja van, akiket a CSWE elnöke három évre nevez ki. Évente körülbelül a tagok egyharmada cserélődik, azaz a bizottsági munka folytonosságát biztosítják. A tagok közül legalább 16 már akkreditált szociális munkásképző program főállású oktatója. Két tag a „nagyközönséget” képviseli, azaz nincs szociális munkás végzettségük, és nem végeznek ilyen típusú munkát. A többi hét tag egyetemi hallgatók és szociális munkások közül kerül ki. Az elnöknek ügyelnie kell arra, hogy a bizottság összetétele reprezentálja az etnikumokat, nemeket, földrajzi területeket, a különböző jellegű és tartalmú tapasztalatokkal rendelkező, illetve különböző beosztású oktatókat.

A hitelesítés értelmezése általában

Az akkreditálás az USA felsőfokú képzésében széles körben elterjedt gyakorlat. Az eljárás követelményeit a COPA, illetve az Oktatásiügyi Minisztérium határozzák meg. A hitelesítés egyik funkciója az, hogy segít a képző intézmény szakembereinek saját oktatási programjuk értékelésében és továbbfejlesztésében. A másik fontos funkciója az, hogy a külvilág, a nyilvánosság számára azonosítja azon intézményeket vagy oktatást nyújtó egységeket, amelyek elérik vagy felülmúlják az általánosan elfogadott oktatási standardokat.

A hitelesítés olyan folyamat, amelynek során a felsőfokon képző intézmények (egységek) szakemberei egyrészt saját oktatómunkájukat értékelik, másrészt kikérlik kollégáik független véleményét. A folyamatban többnyire a következő szakaszok követik egymást: (1) Az adott egység világosan megfogalmazza saját képzési céljait. (2) E célok fényében megvizsgálja saját tevékenységét (self-study). (3) Külső, független kollégák (peers) egy csoportja a helyszínen értékeli az intézmény tevékenységét, a tapasztalatokat egybevetve az intézmény önmagáról adott képével (on-site evaluation). A független csoport jelentést tesz a hitelesítésre jogosult testületnek. (4) A testület döntést hoz arról, hogy az oktatási intézmény illetve egység tevékenysége megfelel-e a hitelesítéshez szükséges standardoknak.

A hitelesítés követelményei a szociális munkában

A COPA és a Minisztérium követelményei értelmében a CSWE Tervezési Bizottsága dolgozza ki a tantervi irányelveket (Curriculum Policy), a minimum-követelményeket, illetve azokat a standardokat, amelyek alapján a szociális munkást képző programok értékelhetők. A CSWE Hitelesítési Bizottsága dolgozza ki a hitelesítési standardokat, politikákat és eljárásokat. A hitelesítés értékelő standardjai a tantervi irányelveket magukba építik.

Mindkét bizottság a CSWE Igazgatótanácsa elé terjeszti javaslatait. E javaslatok alapján hozza meg az Igazgatótanács állásfoglalásait és

döntéseit. E döntéseket és állásfoglalásokat külön kidolgozzák az ún. Baccalaureate Degree fokozatot nyújtó Szociális Munkás Képzési Programra (ami négy év alatt szerezhető meg, és nagyjából a mi főiskolai végzettségünknek felel meg), mind pedig az ún. Master's Degree-re, ami már valamilyen Baccalaureate fokozatra épül, és nagyjából a mi egyetemi doktorátusunkkal egyenértékű. A továbbiakban csak az általános — azaz mindkét fokozatra érvényes — követelményekkel foglalkozunk.

A hitelesítés során megkülönböztetik az ún. *eligibility* azaz „elfogadhatósági”, alkalmassági *standardokat*, amelyek arra vonatkoznak, hogy az intézmény egyáltalán kérheti-e a hitelesítési eljárást, és az ún. *evaluative* vagy értékelő *standardokat*, amelyeknek tehát meg kell felelni ahhoz, hogy az intézmény programját hitelesítsék.

A program *hitelesítésre elfogadhatóságának* van egy sor formai előfeltétele. Alapkövetelmény, hogy a programot nyújtó intézmény maga törvényesen, az összes helyi, állami és szövetségi törvénynek és szabálynak megfelelően, a felsőfokú képzés törvényileg engedélyezett intézményeként működjék, illetve jogosult legyen megfelelő (Baccalaureate vagy Masters) fokozat megadására. Az alkalmasság feltétele, hogy legyen megfelelő egyetemi fokozattal rendelkező igazgató, legyenek megfelelően képzett oktatók, legyen meghirdetett program. Ha az intézmény *kéri a hitelesítést*, akkor már *befejezett programja* kell, hogy legyen — azaz senki nem vállalkozik arra (az eddigi magyar gyakorlattal szöges ellentétben), hogy papírforma, szóbeli vállalások alapján döntsön egy programról. Úgy vélik ugyanis — e sorok írója szerint helyesen —, hogy a végeredményt lehet csak minősíteni, az igérvényt nem. A program akkor jó, ha a végzett vagy végzős hallgatók megfelelően képzettek. Már akkreditált programok esetén a Hitelesítő Bizottság is *kezdeményezhet felülvizsgálatot*, ha felmerül a gyanú, hogy az intézmény nem a hitelesítési standardoknak megfelelően működik. Ebben az esetben is ki kell kérni azonban az intézmény vezetőjének engedélyét.

A magyar olvasó számára az egyik legsajátosabb vonás az, hogy egyáltalán csak olyan intézmény kérhet hitelesítést, amelynek határozottan kifejezett, rögzített „affirmatív akció” politikája van mindenfajta megkülönböztetéssel szemben, legyen az faji, bőrszín szerinti, vallási, nemi, etnikai, származási, fogyatékoság vagy kor szerinti diszkrimináció. Azaz ez nem értékelési kritérium: ha nincs biztosíték az intézmény diszkrimináció-mentességére, hozzá se kezdenek a vizsgálathoz.

Az *értékelő standardok* roppant sokrétűek, részletesek, tartalmiak is, formaiak is. Az inkább „formai” követelmények között szerepel rengeteg olyasmi, hogy egyáltalán megvan-e a program autonómiája költségvetésileg, a személyzeti politikában, a program megalkotásában; hogy milyen hosszú ideig kell tartania a képzésnek; hány és milyen felkészültségű és végzettségű tanár, milyen vezető kell; milyen előképzettséggel lehet hallgatót felvenni; milyen és mennyi forrás szükséges, beleértve az olyan fizikai feltételeket is, mint a könyvtár vagy a megfelelő elhelyezés(!).

Magam sem tudom, hogy tartalmi vagy formai követelménynek tekintsem azt az apróságot, hogy az oktató terhelésének megállapításánál figyelembe kell venni azt az időt, amit a ténylegesen leadott órákon kívül a következők igényelnek: „tanácsadás a hallgatónak; gya-

korlóterek kiválasztása, értékelése; a gyakorlati terek és a hallgatók közötti kapcsolat biztosítása; a hallgatók teljesítményének értékelése; adminisztratív kötelezettségek; a program céljainak megvalósítását segítő közösségi kötelezettségek; szakmai szervezetek munkájában való részvétel; szakmai fejlődéshez szükséges idő”, amibe a kutatás, publikálás, egyéb tudományos tevékenység mind beletartozik. Ezenkívül a teljes állású oktatók feladata a működő programok folyamatos értékelése, fejlesztése stb.

Az inkább „tartalmi” követelmények között szerepel, hogy van-e világosan megfogalmazott képzési cél, s van-e határozott elképzelés a „kimenetről”, az eredményről. Részletesen vizsgálják, hogy a tanterv megfelel-e a Curriculum Policy Statement-nek, azaz a tartalmilag rögzített tantervi irányelveknek. Ezek többek között tartalmazzák a kívánatos előképzettséget a humanióriákban (liberal arts); a főbb ismeretkörök és készségek minimum-követelményeit; a gyakorlat megszerzésének szinte minden feltételét, beleértve a gyakorlatban töltött órák minimális számát, a tereptanárok feladatait stb. Vizsgálják, hogy megfelelően rögzítettek-e, és megfelelően érvényesíthetők-e a tanárok és a diákok legkülönbözőbb jogai. (Érdekes módon az érdekvédelmet szolgáló szervezkedési szabadság jogának biztosítása csak a diákok esetében értékelési kritérium. Utána kellene nézni, hogy az oktatók esetében ezt azért nem említik-e külön, mert természetesnek tartják.)

A diszkrimináció hiánya természetesen értékelő kritériumként is megjelenik, de itt azt is vizsgálják, hogy ténylegesen milyen konkrét, folyamatos szervezési, pénzügyi és tartalmi erőfeszítéseket tesznek a kulturális (faji, etnikai stb.) sokszínűség érvényre juttatása érdekében, illetve azért, hogy minden téren (oktatóknál, hallgatóknál, tananyag-nál) érvényesüljön ez a méltányosság. Ugyanilyen hangsúllyal és tartalommal szerepel a nőkkel kapcsolatos méltányosság érvényesítése is.

Az értékelés nem akar konzerválni. Ezért az is értékelési kritérium, hogy van-e az intézményben kísérleti vagy innovatív program — beleértve azt is, hogy ennek értékelését az intézmény a maga tevékenységébe beépíti.

A hitelesítési eljárások

A hitelesítés minden mozzanata részletesen szabályozott. Ezúttal is csak néhány figyelemreméltó vonást emelünk ki.

Mind a *saját minősítés* (self study), mind a *helyszíni látogatás* (site visit) esetében pontosan leírják, hogy mit jelent a vizsgálat vagy értékelés, milyen felkészülés kell hozzá, mi a tartalma stb. A helyszíni látogatásnál az elfogulatlanságot óriási körültekintéssel biztosítják. Sőt, e látogatásra külön *felkészítenek*. Ugyanígy ügyelnek a jelentések bizalmas jellegére, arra, hogy senki ne lépje túl a hatáskörét.

A hitelesítő bizottságnak lehetnek pozitív akciói (felvesz valakit az akkreditációra jelöltek, vagy akkreditálandók közé; megadja az első akkreditálást, illetve re-akkreditál stb.) — és lehetnek a képző intézményt negatívan érintő akciói (nem fogadja el a hitelesítésért jelentkezést, megtagadja a hitelesítést vagy re-akkreditálást stb.). Az ún. negatív akciók esetén az intézmény újratárgyalást vagy felülvizsgálatot kérhet a bizottságtól.

Ha mindezt jogi nyelvre fordítanánk le, akkor azt kellene mondani, hogy a bizottságnak engedélyező és tiltó jogköre van, s hogy minden kedvezőtlennek ítélt döntés esetében jogorvoslatot lehet kérni. A magyar értelmező számára a nehézség az, hogy itt a jog nyelve nem alkalmazható. A „liberalizmust” épp az jelenti, hogy tanítani engedélyek nélkül is lehet. Az akkreditálást *semmilyen jogszabály nem teszi kötelezővé*. Épp ezért nincs igazi jogorvoslat, a döntést felülvizsgáló független bíróság sem. Az akkreditáló bizottság hatalma nem támaszkodik jogszabályra — és mégis óriási. *Tanítani ugyan lehet akkreditált program nélkül — csak nem érdemes*. A szakma informális ereje ugyanis akkora, hogy a nem hitelesített képzésből kikerülő hallgatót valamirevaló munkahely nem fogadja el — noha nincsenek képzettségi feltételek, FEOR előírások. Ezért aztán a nem akkreditált programok vonzereje, presztízse is igen csekély. A mai magyar változások fényében ebből most csak egyetlen tanulságot vonnék le: *a dereguláció nem szabályozatlanságot kell, hogy jelentsen, hanem azt, hogy adminisztratív-hatalmi szabályozás helyett szakmai tekintélyre támaszkodó szabályozás alakul ki*. Ezt azért tartom fontosnak, mert félok, hogy a hatalmi túlszabályozást érthető okokból elutasító deregulációs szenvedélynek szakmai standardok és garanciák eshetnek áldozatul. Persze, ahhoz, hogy a szakmai tekintélyre lehessen támaszkodni, azt először meg kell teremtenünk...

F. Zs.

Jegyzetek

1. Commission on Accreditation: Handbook of Accreditation, Standards and Procedures. CSWE. March 1988.

2. A fordításban a „felsőfokú képzés” helyett pontosabb lenne egy szokatlanabb kifejezés, a „középfokot követő képzés”. A nyugati világban szaporodnak a nem-hagyományos, hosszabb és rövidebb ideig tartó, rugalmasan egymásra épülő képzési formák.

Alapkő-letétel

(Az 1990-es soproni konferencia)

Az 1989—90-es évek a szociális szakember-képzés szempontjából fordulópontnak számítanak. Ugyanis egyszerre több helyen indul el az általános szociális munkásképzés:

1. a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán,
2. a Csokonai Vitéz Mihály Tanárképző Főiskola kihelyezett tagozatán, Szekszárdon (1989-ben indult),
3. a DOTE kihelyezett Egészségügyi Főiskolai Szakán, Nyíregyházán, házáán,
4. az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán (itt egyetemi szintű szakosított szociális munkás- valamint szociálpolitikus-képzés is indul),
5. a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karán, Pécsen,
6. a POTE kihelyezett Egészségügyi Főiskolai Szakán, Szombathelyen,
7. a SZOTE Egészségügyi Főiskolai Szakán, Szegeden.

Tervezik a képzés indítását 1991-ben Egerben, Debrecenben és Salgótarjánban is.

E nagyarányú képzési program meg fogja változtatni a szociális szféra szakmai színvonalát. Ma ugyanis ezen a területen a képzettségi szint alacsony, a képzés nem szakirányú.

Évtizedes erőfeszítések előzték meg a képzés indulását. A társadalmi igény már régen megmutatkozott, kifejezésre is jutott, de a hivatalos állami szociálpolitikai koncepció változása kellett ahhoz, hogy a szociális munkát a döntéshozók is elfogadják felsőfokú diplomához kötött szakmaként. Az 1987-ben megalakult Szociális- és Egészségügyi Minisztérium egyik első lépéseként ezért létrehozta a Szociális Szakképzési Bizottságot. Ez a testület 1989—90-ben áttekintette a képzés megindításának szakmai, pénzügyi, jogi feltételeit és állami garancia-rendszerét. A szociális munkás képzés megkezdésére azonban épp akkor kerül sor, amikor egy túlcentralizált állami irányítási rendszer lebontása és ezzel egyidejűleg egy demokratikus autonóm intézményrendszer felépítése is feladattá vált. Ez új munkastílust követel meg abban a folyamatban, amelyben össze kell hangolni a szakma kiépülését biztosító, minden iskolára érvényes képzés tartalmi szempontjait (a minimális standardokat) az iskolák jogos autonómiára való törekvésével.

A szakkbizottság ezért egy, az eddigi felsőoktatási-irányítási gyakorlatban példa nélkül álló munkamódszert választott. A különböző iskolákban majdan tanító tanárokhöz fordult azzal a javaslattal, hogy

vegyenek részt a szociális munkás képzés tartalmának kialakításában, és dolgozzák ki együttesen azokat a minimum-követelményeket, amelyek lehetővé teszik a diplomák közti összehasonlítást és a nemzetközi standardokhoz való közelítést. Ezt külföldi szakértők meghívásával is elősegítette.

Ugyanezen célok biztosítására javasolta a szakbizottság az *input* és *output* szabályozás sajátos kombinációját, amely a résztvevők és a szakma, valamint az irányító minisztériumok (SZÉM, MM) képviselőinek konszenzusán alapuló minimális követelmények (mint korlátozott input szabályozás) és az állami vizsgarendszer (mint output szabályozás) kidolgozásával valósítható meg.

Ilyen előzmények után került sor 1990. február 2—6 között a soproni konferenciára.

Miután a képzésben résztvevők a társadalomtudományok és a szociális munka gyakorlat legkülönbözőbb területeiről érkeztek, a képzés kérdéseinek megvitatását szükségképpen megelőzte a *szociális munka* közös fogalmi meghatározása.

Heves viták kísérték a magyar és a nemzetközi szociális munkás képzés egymáshoz való viszonyításának kérdéskörét. A konferencia azt az álláspontot fogadta el végül, hogy a nemzetközi tapasztalatokat felhasználó, a sajátos kelet-európai viszonyokat tükröző szociális munkás képzésre van szükség Magyarországon, amelyet megkülönböztet a hangsúlyozott társadalomkritika. (Ebből következően a szociális munkás tradicionális terepei közül kiemelt jelentőséget kapnak a helyi közösségek, és így a közösségi szociális munka, természetesen nem kiegészítve ezzel az egyénekkal, családokkal és csoportokkal folytatott szociális munka jelentőségét sem.)

Vitatott volt a képzés jellege, általános vagy speciális típusának illetve az egyetemi és a főiskolai szintek jelentésének szempontjából. A konferencia résztvevői elfogadták az SZKB javaslatát, hogy a szociális munkás képzés négyéves, általános, főiskolai, illetve ötéves, specializálódásra is lehetőséget adó egyetemi képzés legyen.

Elfogadták a jelenlevők azt az álláspontot, mely szerint az orvos-, a pszichológus-, a jogászképzéshez hasonlóan a szakosodás posztgraduális szinten történjék (szemben pl. a tanárképzéssel).

A minimális követelmények megvalósítását biztosító órakeretek felosztását is viták kísérték. (A felosztható képzési idő 4 év, azaz 3540 óra.) A szemléletbeli különbségek elsősorban a társadalomtudományi és az egészségügyi szemléletű megközelítés között feszültek. E vita háttérében az a természetes törekvés áll, hogy egy saját identitást teremteni kívánó új szakma mindig és mindenkor szembekerül azzal a feladattal, hogy elhatárolja magát a már meglévő társszakmáktól (így pl. a védőnői és területi ápolónői, gondozónői szakmáktól is). A vitában kiderült, hogy ez a szakmai identifikáció-keresés az egészségügyből jött szakemberektől sincs távol, csak hogy kollégáink az egészségügyben tapasztalható felnőtt ápolóhiányt kívánják pótolni a szociális munkás képzéssel.

Ez az érdekérvényesítési törekvés is érthető és méltányolandó. Természetesen jó lenne, ha az egészségügyi főiskolákon ilyen típusú képzés is kialakulna. De a két szakember, a szociális és egészségügyi „munkás” nem helyettesítheti egymást. (Ezt igazolják a külföldi szociális munkás képző iskolák tantervei is.)

A konferencia résztvevői — nagy realitásérzékről téve tanúbizonyságot — mindenesetre nyitva hagyták az oktatóknak azt a lehetőséget, hogy a képzési idő 35%-ában saját szociális munkás modelljük szerint építsék fel a képzés struktúráját. Fontos eredménye a konferenciának, hogy megerősítette az SZKB egy korábbi határozatát, miszerint a *gyakorlati képzés* a teljes képzési időnek legalább 35%-át (1420 óra) kell, hogy kitegye.

Sarkalatos kérdésként vetődött fel az iskolák autonómiájának és a szakma kialakulását garantáló egységes vizsgarendszernek a konfliktusa. Ennek feloldására a konferencia a munkacsoportok közötti többszöri, rendkívül intenzív iterációs munka során dolgozta ki a minden iskola számára kötelező minimális tantárgyi képzési tartalmakat, követelményeket.

A konferencia elfogadta, hogy a 4 éves képzési időt 4 ciklusra bontja, s így a szociális munka tárgy köré szervezi a többi tantárgyat. (Megjegyezzük, hogy egy ciklus nem feltétlenül 1 év hosszú.)

„A” ciklus: A szociális munkás identitás kialakítása, pályakép;

„B” ciklus: A csoportviszonyokban való jártasság;

„C” ciklus: Egyéni és családi esetkezelés;

„D” ciklus: Szintetizálás, integrálás.

A társadalompolitikai, a szociális munka- és a pszichológiai munkaközösségek Sopront követően elkezdték részletesen is a felkészülést az 1990/91-es tanévkezdésre. A soproni konferencia szelleme és eredményei bizakodással tölthetik el azokat, akik a képzésben részt vesznek.

Az általános szociális munkás képzés tantervi irányelvei*

A szociális munka olyan szakmai tevékenység, amely egyidőben segít javítani és helyreállítani egyének, családok, csoportok és közösségek élet- és működőképességét, valamint hozzájárul az ehhez szükséges komplex feltételek javításához.

E tevékenység az ember és a komplex módon értelmezett környezete között fennálló viszony módosítására, javítására irányul. A szociális munkás a szociális problémák megoldását valamennyi lehetséges erőforrás mozgósításával és felhasználásával végzi.

A szociális munkás képzés célja olyan ismeretek nyújtása, és olyan készségek, képességek (beállítódás, értékrend, szemlélet, személyiség) kifejlesztése, amelyek lehetővé teszik az alábbi feladatok megoldását:

- a társadalom (gazdaság, politika, kultúra stb.) valóságos működési szabályszerűségeinek felismerése és elemzése;

- a társadalmilag kedvezőtlen helyzeteket létrehozó okok feltárása és mindazon eszközöknek az áttekintése és mozgósítása, amelyek ezen okok kialakulását megelőzhetővé teszik;

- a különböző élethelyzetekben kialakuló szociális problémák felismerése és ezek össztársadalmi összefüggésben való szemlélete;

- az egyének, családok és közösségek problémamegoldó-képességének javítása, saját gazdasági, társadalmi, érzelmi, biológiai, családi és személyközi okokból fakadó szociális problémáik felismerésére és megoldására;

- az egyének és közösségeik összekapcsolása nehéz élethelyzetük javítását szolgáló társadalmi és állami intézményekkel, elvárásokkal és szolgálatokkal, jog- és érdekérvényesítő képességeik fejlesztésének segítése;

- az adott szociálpolitikai intézmény- és eszközrendszer fejlesztésének és megújításának kezdeményezése társadalmi, intézményi, szakmai és politikai szinten;

- a szociális munka kompetencia-határainak kijelölése, más szakemberekkel való együttműködés, más szakmák bevonása a szociális munkás illetékességi körén kívül eső problémák megoldásába.

A KÉPZÉS IDŐTARTAMA

A képzés időtartama 4 év.

* A soproni konferencia résztvevői által elfogadott hivatalos dokumentum szövegét minimális kihagyásokkal, tömörítésekkel, illetve stílusos kiigazításokkal közöljük. (A szerk.)

A LEGMAGASABB HETI ÓRASZÁM

28 óra (az elméleti képzés során, és bele nem számítva a nyelvi és testnevelési órákat. A 28 óra a képzés egész idejének átlagában számítandó).

40 óra (gyakorlati héten, amikor legalább heti 4 napon át terepmunka, labor, esetmegbeszélés, illetve szupervízió történik. Az ilyen gyakorlati hét az átlagszámításnál figyelmen kívül hagyandó).

A FÉLÉVENKÉNT LEGALACSONYABB ÉS LEGMAGASABB VIZSGASZÁM

Legalacsonyabb vizsgaszám:	2
Legmagasabb vizsgaszám:	6

A KÉPZÉS ALAPVETŐ TUDOMÁNYCSOPORTJAI

1. Szociális munka elmélete	400 óra
2. Társadalompolitika, szociálpolitika	250 óra
3. Társadalomismeret	200 óra
4. Jog	200 óra
5. Népegészségügy	120 óra
6. Pszichológia	200 óra

Az általánosan előírt társadalomtudományi-filozófiai tantárgyak anyaga a társadalomismeret tudománycsoportba épül be.

AZ ALAP- ÉS SZAKKÉPZÉS ARÁNYA

Az alapképzés elméleti óráinak legkisebb száma 1370 óra.

A szakképzés elméleti óráinak legkisebb száma 350 óra.

Az alapképzés gyakorlati óráinak legkisebb száma 1020 óra.

A szakképzés gyakorlati óráinak legkisebb száma 400 óra.

Az alapképzés a képzési idő 65—80%-át, a szakképzés 35—20%-át teszi ki.

AZ ELMÉLETI ÉS A GYAKORLATI KÉPZÉS ARÁNYA

A gyakorlati képzés a teljes képzési időnek legalább 35%-át teszi ki. Ebből 1000 órát a szociális munka terepgyakorlatára, 210 órát a pszichológia laborgyakorlataira, 60 órát egészségügyi jellegű gyakorlatokra kell fordítani.

AZ ÁLLAMVIZSGA

Típusa: A hallgatók tanulmányaik végén szóbeli államvizsgát tesznek.

Tantárgyai: A hallgató az államvizsga-bizottság előtt védi meg a terepmunkához kapcsolódó szakdolgozatát, továbbá vizsgát tesz a szo-

ciális munka elmélete és gyakorlata, valamint a társadalom- és szociálpolitika tárgyából.

Az államvizsga eredményét a szakdolgozat és a két szóbeli vizsga érdemjegyeinek átlagértéke adja.

Az államvizsgán a hallgatónak a *szociális munka elmélete és gyakorlata*, és a *társadalom- és szociálpolitika* (valamint a társadalomismereti, jogi, pszichológiai és egészségügyi) *tantárgycsoportokban* szerzett integrált tudásáról és készségeiről kell számot adnia.

Követelmények:

Szociális munka elmélete és gyakorlata

- a szakma ismereteinek forrásai;
- a szociális munka értékei és dilemmái;
- a szociális munka lényegi folyamatai, a problémamegoldó- és krízisintervenciók modellek;
- a szociális munka szempontjából legfontosabb célcsoportok és azok biológiai, pszichológiai, szociológiai, jogi jellemzői; a csoportképződési mechanizmusok; az egyenlőtlenségek dimenziói;
- a probléma-definiálás módszerei, a szociális munka tevékenységi formái;
 - = a közvetlen személyközi tevékenység (és pszichológiai vonatkozásai)
 - = az egyéni és családi esetkezelés (és pszichológiai vonatkozásai)
 - = a csoportmunka (és pszichológiai vonatkozásai)
- a közösségi munka és ennek társadalmi, kulturális vonatkozásai;
- a szupervízió a szociális munkában;
- a szociális munka egyes formáinak eltérő társadalmi jelentése;
- a szociális munka és a szociális közigazgatás kapcsolatai;
- a különböző munkaformákon belül a családdal, egyénnel, csoporttal és közösségekkel kapcsolatos akciók tervezése (az erőforrások felkutatásának és felhasználásának eszközei); az akciók végrehajtásának egészségügyi, jogi, társadalompolitikai, szociálpolitikai, pszichológiai módszerei és lépései, az akciók értékelésének módszerei;
- a szociális munkás kompetencia területei, kompetenciájának határai, a szociális munka végzéséhez szükséges készségek és képességek.

Társadalom- és szociálpolitika

- A társadalom- és szociálpolitika elméleti alapjai, fogalmi rendszere;
- a szociálpolitika története;
- a mai magyar szociálpolitikai intézmények és azok működése;
- a társadalompolitika értékei és a szociálpolitika alapelvei;
- szegénység és depriváció;
- a szociálpolitika szempontjából különleges helyzetben lévő társadalmi csoportok, sajátos szükségletek, ezek kielégítésének főbb eszközei, problémák, ellátatlanságok.

A SZAKKÉPESÍTÉS MEGJELÖLÉSE

A hallgató a sikeres államvizsga után oklevelet kap. Az oklevélben a szakképesítés megjelölése: „ÁLTALÁNOS SZOCIÁLIS MUNKÁS”. Az oklevélben az előszakosodást betétlappal lehet jelezni. Az oklevél

minősítését az államvizsga eredményének, a szigorlatok és a gyakorlatok összesített érdemjegyeinek átlaga adja.

* * *

MELLÉKLET AZ ÁLTALÁNOS SZOCIÁLIS MUNKÁS KÉPZÉS TANTERVI IRÁNYELVEIHEZ

A művelődési miniszter 20/1986. (VIII. 31.) MM rendeletének 29. §. (4) bekezdése előírja, hogy „Az állami vizsgáztató bizottságot úgy kell összeállítani, hogy tagjai között lehetőleg külső szakember is legyen.”

E rendeletnek megfelelően a szociális munkás képzés színvonalának és követelményrendszerének egységesítése érdekében a felsőoktatási intézmények a szociális munkásokat vizsgáztató állami vizsgáztató bizottság tagjai közé hívjanak meg olyan vezető oktatót, aki más felsőoktatási intézményben részt vesz a szociális munkások képzésében.

(A szociális szakképzési bizottság évente értékelni kívánja az államvizsga tapasztalatait és az egységes színvonal érdekében észrevételeiről tájékoztatni kívánja a képzésben részt vevő felsőoktatási intézményeket.)

* * *

A szociális munka elmélete és gyakorlata minimum-követelményei

A szociális munkás szakma egyetemi-főiskolai szintű képzéssel meg-alapozott gyakorlati tevékenység, amelynek során az általános szociális munkás képes egyrészt bonyolult egyéni, családi, csoport-, és közösségi problémák enyhítésében és megoldásában közreműködni, másrészt hozzájárul azon mikro- és makrostruktúrák megfelelő meg-változtatásához, melyek a problémát okozták, illetve fenntartják.

Elméleti alapját különböző tudományterületek alkalmazott integrált ismeretei adják, amelyeket kiegészít a szociális munka saját gyakorlatának rendszerezett, célirányos leírása.

I. Ismeretek

- A pályakép; a szociális munka ismereteinek forrásai.
- A szociális problémák és a megoldásukra való törekvések vizsgálata a történelemben a szociálpolitikai korszakok figyelembevételével; hazai történetük.
- Nemzetközi történeti ismeretek.
- A szociális munka értékei, dilemmái.
- A szociális munka lényegi folyamatainak ismerete; a problémamegoldó modell; a krízisintervenció modell.
- A szociális munka célcsoportjai.
- A szociális intézményrendszer feladatainak, működésének ismerete a helyi társadalmi viszonyokra építve.

A leendő szociális munkásnak ismernie kell a probléma-definiálás módszereit, a szociális munka tevékenységi formáit, úgymint:

- Közvetlen személyközi tevékenység;
- Egyéni, családi esetkezelés;
- Csoportmunka, közösségi munka, szociotechnikák, kutatás, adminisztráció és szupervízió;
- Az egyes munkaformák eltérő társadalmi jelentései.

Az egyes munkaformákon belül részletesen ismernie kell az egyénnel, csoporttal, közösséggel kapcsolatos akciók tervezését (az erőforrások felkutatásának és felhasználásának eszközeit) is.

- Részletesen ismernie kell az akciók végrehajtásának eszközeit és lépéseit,
- az akciók értékelésének módszereit.

II. Készségek

A szociális munkásnak képessé kell válnia arra, hogy a más tárgyakban tanult ismereteket az egyes munkaformákban hasznosítani tudja. Egyéni tanulási keretben a specializációhoz szükséges alapismereteket kell megszereznie. A tárgy tanulása során ki kell alakítania olyan készséget, amellyel alkalmassá válik a saját tapasztalatainak és általában a szociális munka folyamatának intellektuális elemzésére, interperszonális készségeinek gyakorlására, az erőforrások felkutatására és felhasználására.

A készségek színtere a gyakorlat. A gyakorlat az oktató és gyakorló intézmények együttes felelősségével valósul meg. A gyakorlaton belül lehetőséget kell teremteni arra, hogy a hallgató ismereteit, jártasságait, képességeit kifejtthesse.

— A gyakorlatnak része az intézmények és a kliensek résztvevő megfigyelése.

— A szociális csoport munkájában való részvételen túl a csoportvezetési jogosultsághoz további specializáció szükséges.

— Tutori rendszerben tereptanár vezetése mellett képessé kell válnia az esetmunka különböző válfajainak.

— Részt kell venni közösségi munkában és akciókutatásban.

— Jártasságot kell szerezni a szociális adminisztrációban.

— Szociális munkaformákhoz tartozó tevékenységek esetén folyamatos szociális munkás szupervízióban kell részt venni.

A fentiekből kiválasztott bármelyik specializáció külön óraszámot igényel.

III. Értékek

El kell sajátítani a szakma etikai kódexbe foglalt értékeinek megértését és gyakorlatban való alkalmazását.

IV. Személyiségbeli követelmények

A tantárgycsoportnak hozzá kell járulnia a szociális munkához szükséges alapvető személyiségjegyek fejlesztéséhez.

Ezek:

- frusztrációtűrő képesség,
 - tolerancia,
 - empátia,
 - odafigyelés képessége,
 - szociális érzékenység és elkötelezettség,
 - döntési képesség,
 - előítéletmentesség,
 - gyors cselekvőképesség (integrálva a gondolkodást és az érzelmeket a cselekvésbe),
 - tudatos kommunikációs-együttműködő képesség,
 - megfelelő pontosság és rendezettség,
 - a lényeges és lényegtelen dolgok rangsorolásának képessége,
 - megteendő lépések sorrendjének meghatározására való képesség.
- A tantárgycsoportnak ezen túl hozzá kell járulnia az önismeret, önértékelés, önbizalom, önvédelem képességének kialakításához.

* * *

A társadalom- és szociálpolitikai ismeretkör minimum-követelményei

1. A társadalom- és szociálpolitikai ismeretkör célja a szociális munkás képzésen belül:

- A magyar szociálpolitikai rendszer megismertetése;
- A szociálpolitikai szempontból lényeges társadalmi jelenségek okainak, a változtatás lehetőségeinek és korlátainak ismerete;
- A kliensek, kliens-csoportok érdekérvényesítéséhez érvrendszer kialakítása;
- Társadalompolitikai értékek elsajátíttatása.

2. A társadalom- és szociálpolitikai ismeretkör elsajátíttatásához számos tantárgy járulhat hozzá. A társadalompolitika vagy szociálpolitika elnevezésű tárgyakon kívül szerepe lehet — többek között — a társadalomismeretnek, szociológiai tárgyaknak, politológiának, jogi tárgyaknak.

I. A társadalom- és szociálpolitika elméleti alapjai, fogalmi rendszere

- Társadalmi újratermelés főbb folyamatai.
- Társadalmi integrációk, társadalmi összetartó erők.
- A társadalom viszonyrendszerei, a viszonyok típusai.
- A társadalmi egyenlőtlenségek főbb típusai („természeti” — nem, kor, etnikum, fizikai állapot stb. — egyenlőtlenségek; „társadalmi” — hatalom, tulajdon, tudás, jövedelem, presztízs stb. — egyenlőtlenségek).
- Társadalompolitika, szociálpolitika, jóléti politika.
- A társadalmi folyamatok befolyásolása, a tudatos befolyásolás lehetőségei, korlátai.
- Az állampolgárok és szerveződések szerepe.
- Az állam lehetséges szerepe.
- A szükségletek típusai, a szükségletek hierarchiája.
- Szükségletkielégítési módok (reciprocitás, redistribúció, piac, vegyes módok).

- A társadalmi tagság fogalma, feltételei (polgári, politikai, szociális, kulturális, gazdasági jogok).
- Munka és társadalmi tagság.
- Jövedelemelosztás, újraelosztás (horizontális és vertikális elosztás).
- A gazdaság helye a társadalomban; piac és szociálpolitika viszonya.
- Társadalompolitikai stratégiák (neoliberális, totalitárius, szociáldemokrata, jóléti állam, jóléti társadalom, „láthatatlan jóléti állam”, a magyar pártok társadalom- és szociálpolitikája).

II. A szociálpolitika története

- A szociálpolitika kialakulása.
- A szociálpolitika fejlődésének szakaszai.
- A magyar szociálpolitika története a kiegyezéstől napjainkig.

III. Mai magyar szociálpolitikai intézmények, mechanizmusok, ezek működése

- Szociálpolitikai munkamegosztás (állam, helyi öngazgatás, állampolgári szerveződések, egyházak, család stb.).
- Pénzbeni, természetbeni ellátások, személyes szolgálatok.
- Jövedelem-transzferek (társadalombiztosítás, segélyek, demogrant adományok, alapítványok).
- Jóléti ellátások finanszírozása (finanszírozási pluralizmus).
- Adórendszerek (adók, járulékok, adókiadás).
- Egészségügyi rendszerek.
- Oktatási rendszerek, művelődés.
- Lakásügy, hajléktalanság.
- Foglalkoztatás, munkanélküliség.
- Bérpolitikák, béralkuk, infláció.
- Személyes szolgálatok (ezek ágazatai, szervezetei).

IV. A társadalompolitika értékei és a szociálpolitika alapelvei

- Értékek: a társadalom általános értékei (szabadság, egyenlőség, szolidaritás, tolerancia, igazságosság).
- Hozzájutási elvek (univerzalitás, munkához kapcsolás, szelektivitás, diszkréció, normativitás).
- Beavatkozás és be nem avatkozás (normatív és interpretatív szükségletek).
- Egyéni és társadalmi felelősség.
- Abszolút és relatív biztonság.
- A hozzájutás jogi alapjai (a lét joga, állampolgári jog, vásárolt jog, szegényjog, érdemesség és rászorultság).
- Prevenció, korrekció.
- Integráció, szegregáció, védett közösség.
- Pozitív diszkrimináció, címkézés.
- Decentralizálás, demokratizálás, kontrollok.

- Otthoni, helyi közösségi és intézményi ellátás.
- Gazdasági és társadalmi hatékonyság.

V. Szegénység, depriváció

- A szegénység és depriváció értelmezései, dimenziói.
- A szegénység okai, típusai, deprivációs ciklus, szubkultúra.
- Nemzetközi és hazai tények.
- A szegénypolitika eszközei (segély típusai, negatív jövedelemadó).
- Jövedelmi minimumok (létfminimum, szegénységi küszöb, társadalmi minimum, társadalmi osztalék, garantált minimum) — ezek lehetséges szerepe a szociálpolitikában.
- Létfeltételek minimumai (táplálkozás, tudás, levegő, víz ...).
- Szegénységi csapda.
- Altruizmus, karitás, jogszerűség.

VI. A szociálpolitika szempontjából különleges helyzetben lévő társadalmi csoportok, sajátos szükségleteik, ezek kielégítésének főbb eszközei, problémák, ellátatlanságok — különös tekintettel a jelenre

- Szülők (anyák, apák)
- Nők
- Gyermek
- Ifjúság
- Mozgáskorlátozottak, érzékszervi károsultak
- Értelmi fogyatékosok
- Hajléktalanok
- Cigányok, etnikai kisebbségek
- Idősek
- Munkanélküliek, tartós munkanélküliek
- Szenvedélybetegek
- Bűnözők
- Települési hátrányban lévők
- Mentális problémával küzdők
- Krónikus betegek
- Rokkantsági nyugdíjasok
- Homoszexuálisok

* * *

Társadalomismeret — szociológia minimum-követelményei

A társadalomismereti tárgyaknak egyidejűleg kell eleget tenniök saját szakmai logikájuknak és annak a megrendelői igénynek, amely a leendő szociális munkás részéről fogalmazódik meg.

A tantárgycsoportnak az emberek (közösségek, szubkultúrák), intézmények társadalmasodási formáinak általánosabb társadalmi, gazdasági beágyazottságára vonatkozó alapvető ismereteket kell közvetítenie. Tekintettel arra, hogy a szociális munkásnak tevékenysége során egyszerre kell makro-, illetve mikro-szempontú megközelítést alkal-

maznia, a tantárgycsoport oktatásának fő célja, hogy a hallgatókat olyan képességekkel ruházza fel, melyekkel a két megközelítési módot együttesen tudják alkalmazni.

A képzési cél megvalósításához ötféle tudástípust kell elsajátítani.

I. Tudományelméleti követelmények

— a szociológia fogalma, története, fejlődése általában és Magyarországon;

— a társadalmasodás alapkategóriái (társadalmi cselekvés, társadalomintegráció, konfliktusrendszer):

— magyarázat, megértés, megfigyelés, beavatkozás, érték, a tudomány fogalma.

II. Közgazdaságtani ismeretek

— alapvető gazdasági kategóriák;

— gazdaságsszabályozási technikák;

— vállalkozás, munkavállalási feltételek és formák a társadalomban;

— költségvetési alapismeretek, pénzügyi technikák (üzemek, intézmények, önkormányzatok, társadalmi szervezetek);

— háztartás-gazdaságtan.

III. Társadalomstruktúra és -dinamika

— tagozódáselemletek, típusok és kapcsolatok (osztály, rend réteg, státuszcsoport);

— az egyenlőtlenségek vizsgálatának dimenziói;

— a mobilitás fogalma, típusai, társadalmi átrétegződési folyamatok.

IV. A magyar társadalom története

A modernizálódó magyar társadalom tendenciái a XIX–XX. században. (Szervesség, szervetlenség, diszkontinuitás, torzulások a kultúrában, előítéletek).

A modernizációs tendenciák erőszakos megváltoztatása, valamint „spontán” következményei a társadalomban (B-listázás, iparosítás, településfejlesztés, téjesítés, újrapolgárosodás, a pártállam felbomlása).

V. A társadalmi megismerés technikái

— társadalomstatisztika,

— demográfia,

— szövegelemzés (tartomelemzés),

— családtörténeti interjútechnika,

— a társadalomról szerzett információk kezelési technikái.

Az állam- és jogtudományok minimum-követelményei

A főiskolai és egyetemi szintű szociális munkás képzéshez a jogi ismeretek szerepét a szociális munka szükségletei határozzák meg. E szükségletekre az ún. jogi ismeretek a maguk eszközrendszerével felelnek.

Az állam- és jogtudományi ismeretek a szociális állampolgári és szociális munka következő szükségleteit hivatottak kielégíteni:

1. Az emberi alapértékek tiszteletének megalapozása az emberi jogok megismertetésével.

2. A jogi és intézményi eszközrendszer bemutatása és kompetenciahatárainak tudatosítása.

3. A problémacentrikus gondolkodás kialakítása.

4. Jártasság megszerzése a különböző szervezetek döntéshozó folyamataiban, formális és informális működésében.

5. A szociális munkás „szakértő ügyfélle” képzése, aki képes segítséget nyújtani az ügyfélnek jogi ügyeiben, és partneri kapcsolatot tud kialakítani az igazgatási és egyéb szervezetekkel.

6. Az adminisztráció és a hivatalokkal való kapcsolattartás technikáinak elsajátíttatása.

7. A közösségi érdekképviselés és érdekérvényesítés jogi technikáinak elsajátíttatása.

8. Együttműködési készség kialakítása jogi és igazgatási szakemberekkel.

E célok érdekében a következő ismeretek elsajátítása szükséges:

— Az állammal szembeni társadalmi és politikai elvárások az államfelfogások függvényében;

— Alkotmányozás, alkotmány;

— Emberi, állampolgári és szociális jogok;

— Államszervezeti alapismeretek;

— Önkormányzatok;

— Társadalmi szabályozás, jogi szabályozás;

— Jogalkotás, jogforrás, jogérvényesülés, jogviszonyok;

— Jogorvoslatok;

— Szociális igazgatás;

— Jövedelemszámítások, az adózás szociális kérdései;

— Szociális intézményrendszer;

— Szociális szolgálatok és szolgáltatások;

— Pénzbeni ellátások rendszere;

— A lakhatás jogi kérdései;

— Társadalombiztosítási rendszerszervező elvek;

— Társadalombiztosítási ellátások;

— Társadalombiztosítási finanszírozási rendszer;

— Munkavégzésre irányuló szabályozási rendszerek;

— Az aktív munkaerőpiaci politika jogi eszközei;

— Házasság, házastársi konfliktusok joga;

— Családi kapcsolatok, rokonság;

— A gyermekvédelem jogi kérdései, gyámság;

— A gondnokság;

— Az alkoholizmus, a kábítószerfüggőség, az elmebetegség intézményes kezelése, a személyiségi jogok védelme;

- A bűnözés, a büntetőjogi felelősség alapelvei, a büntetőpolitika eszközszerrendszere, infrastruktúrája;
- Személyiségvédelem a büntetőeljárásban.

* * *

Népegészségügyi ismeretek minimum-követelményei

I. A népegészségügyi ismeretek jellegének, céljának értelmezése

— A szociális munkás leendő működési területének gondjai (szegénység, depriváció, társadalmi beilleszkedési zavarok, bűnözés, veszélyeztetettség stb.) az egészségi állapottal, betegséggel, a fizikai-lelki teljesítőképesség megváltozásával, másságával igen gyakran kölcsönösen összefüggenek. Az egészségi okok miatt nehezített élethelyzetekben a segítségnyújtáshoz ismernie kell a hallgatónak a jelenségek, a folyamatok okait.

— Az elsődleges megelőzés meghatározása az életminőséget és az életkilátásokat. Az egészségesebb életmód kialakításában, az egészségre káros szokások megváltoztatásában a szociális munkásnak jelentős lehet a szerepe.

— Ismernie kell az egészségügy működését, lehetőségeit, feladatait. A szociális munkás az egészségügyi szervezet diszfunkcióinak megszüntetéséhez, csökkentéséhez is hozzájárulhat (pl. jelzés, érdekérvényesítés, öntevékenységek támogatása stb.).

A népegészségügyi ismeretek alapul szolgálnak a pszichiátria, a gyermek- és ifjúságvédelem, a szociális gerontológia, a mentálhigiéne, a rehabilitáció, a területi és intézményi szociális munka gyakorlatának ismeretéhez.

II. Az ember alapvető szükségletei és kielégítésük

A hallgató ismerje meg az alábbi szükségleteket, és szerezzen jártasságot azok kielégítéséről:

- az ember és környezete kölcsönhatásai, a természeti és társadalmi tényezők hatása az emberre;
- az egészségre ártalmas környezeti tényezők és a környezetvédelem legfontosabb teendői;
- életkoruk vagy élethelyzetük miatt segítségre szorulóakra (gyermek, ifjak, öregek stb.) vonatkozó alapvető egészségi ismeretek;
- a különböző korosztályok vitális szükségletei, és az egészségi állapot összefüggései;
- a munka- és munkakörnyezet-egészségtan szociális vonatkozásai;
- az életminőséget befolyásoló legfontosabb környezeti és személyi higiéniai szabályok;
- a járványok népegészségügyi jelentősége.

III. A lakosság egészségi állapota és az egészségügy szervezete

A hallgató ismerje meg:

- az egészség-betegség elméleti kérdéseit,

- a lakosság egészségi állapotát, az arra ható társadalmi tényezőket,
- a különböző típusos élethelyzetekre jellemző megbetegedéseket,
- a szükségleteknek megfelelő egészségügyi ellátás szervezeti és működési feltételeit,
- a többdimenziós orvoslás alapelveit,
- azokat a társadalmi méretekben szükséges tennivalókat, amelyekkel megelőzhető a lakosság egészségi állapotának romlása,
- az iránymutató nemzetközi egészségpolitikai törekvéseket,
- a társadalmi méretekben nagy számban előforduló betegségek, a halálozásban vezető szerepet játszó megbetegedések okait, lefolyását, epidemiológiai összefüggéseit, a megelőzés, gyógykezelés, rehabilitáció feladatait (pl. szív és keringési rendszer betegségei, daganatos betegségek, balesetek stb.).

* * *

A pszichológiai ismeretek minimum-követelményei

I. A képzés jellegének, céljának értelmezése

A szociális munkás tevékenysége sajátos helyet foglal el a különböző reszocializációs (segítő) céllal funkcionáló illetve szerveződő intézmények, azok professzionális szakemberei (orvos, jogász, pszichológus, államigazgatási szakember stb.) és az azokkal kapcsolatba kerülő „nehézített élethelyzetű” egyének, családok, társadalmi kiscsoportok között. Munkája egyaránt kapcsolódik a különböző reszocializációs intézményekhez, valamint az egyének, családok közvetlen életvezetéséhez, társadalmi kiscsoportok működéséhez. Feladata a *hatékony információközvetítés*, „mint híd” az *egyén* (család, csoport) és a *társadalmi* intézmény, és ezek dinamikus kapcsolatában a *formális* és *informális* jelenségszint között.

Munkája következményeként javul az egyén (család, csoport) személyes egyensúlya, viselkedésének társadalmi ökonómiája, hatékonysága, valamint visszahat a társadalmi-strukturális okok felszámolásának folyamatára.

II. A pszichológia oktatásának általános feladatai a szociális munkás képzés rendszerében

— A pszichológia helyének, szerepének megismerése szaktudományos és gyakorlati vonatkozásaiban, vetületei a szociális munka gyakorlatában.

— Az emberi pszichikum (személyiség) fejlődésének (szocializációjának) főbb törvényszerűségei, jelentősebb fejlődési fordulópontok.

— Alapvető ismeretek a személyiség dinamikus és struktúrális meghatározóiról.

— Az ember, mint társadalmi lény a kétszemélyes helyzetektől a társadalmi csoportok működéséig. Szociálpszichológiai és kommunikáció-elméleti alapok.

— A deviáns személyiségalakulás, devianciák, pszichopatológiai alapismeretek.

- A segítő kapcsolatok, beavatkozás alapjelenségei, feltételei, típusai.
- Gyakorlati készségek kialakítása, önismeret, beavatkozási stratégiák.

III. A fentiekben jelzett feladatok megvalósítása érdekében a következő ismeretek elsajátítása szükséges

— Bevezetés a pszichológiába

A pszichológia mint tudomány helye a viselkedés-tudományok rendszerében, tárgyának sajátos jellege, meghatározottsága. Tudományos és hétköznapi emberismeret. A pszichológia, mint gyakorlat; főbb alkalmazási területei, kompetenciái.

— A személyiségfejlődés

A biológiai meghatározottságtól a társadalmi meghatározottságig való átmenet. A fejlődést meghatározó faktorok. Születés, anya-gyermek kapcsolat. Testkép, testvázlat, én-kép alakulása. A másik személyre vonatkozó, saját fejlődést meghatározó releváns jelenségek kialakulása, fejlődés (szociális biztonság, szociális megismerés, ennek összefüggése a társas viselkedéssel). Én-kép, én-tudat, az én-fejlődés kritikus szakaszai (életkori jellemzők, az életkorok pszichológiájának áttekintése, geronto-pszichológia). Az én-alakulás összefüggései a családi dinamika alapján. Személyiségfejlődési koncepciók pl. dinamikus és humanisztikus irányzatok, a pszichodinamika alapfogalmai. Az empátia kialakulása, fejlődése. A kreativitás személyiséglélektani háttere.

— Szociálpszichológia

A társadalmi és individuális jelenségek közös pontjai, kölcsönös meghatározottsága. Egyén és társadalom. Személyek észlelése, kategorizáció, implikált személyiségelmélet. Szociális személyiség, igény-szint, önértékelés. Társas kapcsolatok, csoportdinamikai alapok, vonzalom, szociometria. Szerep, norma, státus. Konformizmus, előítélet, befolyásolás. Kommunikáció-elméleti alapismeretek. Szervezet- és vezetéslélektani alapismeretek. Konfliktusok szociálpszichológiai jellemzői. Társadalmi (csoport) identitás. Intézményi kapcsolatok.

— Deviáns viselkedés, pszichopatológiai jelenségek

A deviáns fejlődés biológiai, környezeti, társadalmi vonatkozásai. Okitényezők csoportosítása, a deviáns fejlődés néhány dinamikus modelljének ismertetése. Pszichopatológiai alapismeretek. Gyermekkori devianciák („fogycatékosságok”, gyermekkori neurózisek, teljesítményzavarok, antiszociális fejlődés). Serdülő-íffjúkori krízisállapotok. Felnőttkori neurózisek, marginális személyiség, pszichoszomatikus megbetegedések. Személyiségzavarok, mentális szubnormalitás. Öregkori demenciák, személyiségtorzulások. Szenvedélybetegségek. Kriminálpszichológiai alapismeretek.

— Segítő kapcsolatok pszichológiája

A humán szolgáltatások jellege a pszichológiában. Megelőzés, mentálhigiénés alapismeretek. Kapcsolatfelvétel, kétszemélyes és csoporthelyzetek jellemzői. Szerződés-kötés, beavatkozási stratégiák, keretek, határok. Pszichoterápiás módszerek rendszerezése, főbb alkalmazási lehetőségek megismertetése. Krízis-intervenció. Csoportdinamikai alapok megismerése. Családterápiák alapvonalai. Tranzakcionális analízis alapjelenségei (emberi játszmák).

A szupervízió lehetőségei, feltételei.

— Szociális készségek és önismeret

A szociális munkás tevékenységéhez szükséges a megfelelő szintű önismeret, tolerancia-decentralás, empátiakészség, tudatos kommunikáció („tanult személyesség”), kongruencia, kooperativitás, konfliktuskezelés, coping-stratégiák, transzformáció képesség, kultúraközi érzékenység, problémaérzékenység, felelősség, etikus magatartás, énvédelem. Ennek érdekében a hallgatók nyolc féléven keresztül hetenként 2 órában vegyenek részt önismereti gyakorlatok végzésében saját élmény szinten, valamint strukturált gyakorlatokon (ennek célja, hogy „jelenség-specifikusan”, az elméleti órákon és terepgyakorlatokon megismert lélektani törvényszerűségeket, jelenségeket demonstrálja, illetve segítse azok pszichológiai feldolgozását). Ennek eredményeként a leendő szociális munkások megfelelő szinten képessé válnak kétszemélyes és csoporthelyzetek kezelésére, szervezeti készségeket sajátítanak el (interjú, exploráció, konzultáció, csoportvezetés, családi problémák kezelésének technikái). A készségfejlesztés csoportkeretekben történik, ami megkívánja a csoportmunka szabályainak betartását.

A képzés egész folyamatában biztosítani kell a hallgatók személyes szintű felkészítésének és mentálhigiénés védelmének szervezett kereteit. Ezt szolgálja a tutorális rendszerben megvalósuló folyamatos konzultáció, illetve szupervízió, amely átvezet a posztgraduális képzéshez is.

A készségfejlesztés és önismereti képzés szakmai feltételei a következők:

— A csoportvezetők szakmai képzettségének biztosítása a jóváhagyott szakmai normák szerint (az anyagi feltételek megteremtésével együtt).

— Biztosítani kell a csoportvezető és a pszichológus oktató szerepének különválását.

— A csoportvezetők részére biztosítani kell a tényleges csoportidőn kívül a feldolgozáshoz szükséges időkeretet.

— A csoportok szervezésénél biztosítani kell a hallgatók számára a két, vagy több csoport közötti választási lehetőséget. Fontos, hogy a tanulmányi csoportokkal ne fedjék át egymást.

A szociális munka és szociálpolitika egyetemi oktatása

A mai helyzet

Az egyetemi szintű (posztgraduális, levelező) szociálpolitikai szakképzés 1985-ben indult el az ELTE-n. Igazi polgárjogot azonban máig sem kapott a képzés, minthogy a szakalapítás jogával rendelkező Művelődési Minisztérium az egyetem 1989 elején beadott szakalapítási kérelmét 1990 márciusáig nem hagyta jóvá különböző formai okokra hivatkozva. Őszintén reméljük, hogy mire az ESÉLY-ben ez az írás megjelenik, a szak megalapítása is megtörténik* annál is inkább, mert az MM Felsőoktatási Felvételi Tájékoztatójában megjelentek alapján már a nappali képzésre is lehetett jelentkezni — és nagy örömünkre valóban sokan éltek is e lehetőséggel.

A nappali képzés — a levelező képzéstől eltérően — a szociálpolitikai szakképzés mellett szociális munkás képzést is nyújt. Ez a képzés az egyetemen belül is lehet 4 éves, és zárulhat főiskolai szintű általános szociális munkás diplomával.

A javasolt tantervi irányelvek

Minthogy végleges dokumentumot nem tudunk közreadni, az egyelőre még nem jóváhagyott „tantervi irányelvekből” közlünk néhány fontosabb részletet. (Ezzel a javaslattal a Szociális és Egészségügyi Minisztérium mellett működő Szociális Szakképzési Bizottság egyetértett.)

A javaslat szerint az egyetemi szociális szakképzés *szociálpolitikus és szakosított szociális munkás* diplomát nyújt.

A *szociálpolitikusi* szakképzés célja az, hogy képessé tegyen a társadalom- és szociálpolitika elméleti művelésére, kutatására, oktatására, továbbá a köz- és magánigazgatás különböző posztjain való tevékenységre. A szociálpolitikus diplomával rendelkező szakembernek ezért ismernie kell a társadalom, a gazdaság, a kultúra, a politika és az állam működésének leglényegesebb szabályszerűségeit, valamint a hazai és nemzetközi szociálpolitikai rendszereket. Fel kell tudnia ismerni azokat a tényezőket, amelyek az erőforrások és javak eloszlását egyenlőtlené illetve méltánytalanná, s ezzel a szociálpolitika működését szükségessé teszik. Fel kell tudnia mérni a szociálpolitikai tevékenységek gazdasági-társadalmi hatékonyságát, társadalmi elfogadottságát, valamint azokat az erőket, amelyek a szociálpolitikára hatást gyakorolhat-

* Megtörtént. (A szerk.)

nak. Kezdeményezőként vagy résztvevőként elő kell tudnia segíteni azt, hogy a szociálpolitikai intézmény- és eszközrendszer minél jobban szolgálja a felismert egyéni és közösségi szükségletek kielégítését.

A *szakosított szociális munkás* olyan szakmai tevékenységet végez, amely segít helyreállítani és javítani sajátos problémákkal küzdő egyének, családok, csoportok vagy közösségek élet- és működőképességét, az ehhez szükséges feltételek egyidejű javításával. E tevékenység az ember és komplex módon értelmezett környezete között fennálló viszony módosítására, javítására irányul, valamennyi lehetséges erőforrás mozgósításával és felhasználásával.

A szakosított szociális munkás képzés nyújtja mindazon ismereteket, s kifejleszti azokat a készségeket és képességeket (beállítódásokat, értékrendet, szemléletet, a hivatásra alkalmassá tévő személyiséget, a kompetencia-határok felismerését), amelyek az általános szociális munka végzésére alkalmassá tesznek. Ezen túlmenően felkészít a bonyolult, sajátos szakismereteket is igénylő társadalmi problémák komplex megismerésére, a kezelésükhöz szükséges sajátos módszerek alkalmazására, a különösen nehéz helyzetben lévő egyénekkal illetve csoportokkal való együttműködésre.

A ma belátható *szakképzési irányok* a javaslat szerint a következők:

- a *szociális munka és a szociálpolitika* egyetemi, főiskolai előadójának, középiskolai tanárainak a képzése;
 - a szociális szolgálat (beleértve a non-profit szférát) menedzsereinek a képzése;
 - a szociális munka és szociálpolitika kutatóinak képzése;
 - szociális munkás szakosító képzés azon szakterületekre, amelyek egyetemi szintű tanulmányokat igényelnek.
- A hallgatók 5 éves képzés és sikeres államvizsga után egyetemi oklevelet kapnak, melyben a képzés elnevezése
- *Szociálpolitikus*, vagy
 - *Szakosított szociális munkás*.

A képzés alapvetőnek tekinthető *tudománycsoportjai*: társadalompolitika, szociálpolitika; Szociológia, társadalomismeret; Szociális munka; Jog, közigazgatási ismeretek; Közgazdaságtudomány; Pszichológia, mentálhigiéne.

Ezek közül (a mai vizsgaszabályok megmaradása esetén) az államvizsga tantárgyai *szociálpolitikusi diploma esetén* társadalom- és szociálpolitika, társadalomismeret, valamint jog, *szakosított szociális munkás diploma esetén* társadalom- és szociálpolitika, jog, továbbá a szakiránynak megfelelő szociális munka.

Az egyetemi képzésben is igen nagy hangsúlyt helyezünk a gyakorlati munkára. Az egyetemi szakképzésben résztvevőknek — épp úgy, mint a főiskolai diplomát szerző általános szociális munkásoknak — legalább 1000 órát kell a gyakorlatban tölteniök. A gyakorlat azok számára is fontos, s ezért kötelező, akik *szociálpolitikából* akarnak diplomát szerezni. A jó színvonalú gyakorlatokat minden képzésnél a *gyakorlati tanárok* — röviden tereptanárok — megfelelő felkészítése biztosítja. Ez a képzés — két amerikai professzor, Richard Steinmann és Margaret Yeakel közreműködésével — már 1989 eleje óta folyik. Emellett szerencsés körülmény, hogy a VII. kerületi tanács és az ELTE Szociológiai Intézete közötti együttműködés keretében az egyetemnek mintegy saját „szociálpolitikai intézete” lesz, egy olyan

családsegítő központ formájában, amelyért szakmailag a szociálpolitikai tanszék felelős.

Törekvések, lehetőségek, nyitott kérdések

Mély meggyőződésünk, hogy a szociális szakképzés fontossága az új politikai feltételek között megnő, elfogadottsága egyértelműbb lesz. Az Európához csatlakozás nehezen képzelhető el, ha a — remélhetőleg jól működő — piacgazdaságot nem egészíti ki jelentős társadalmi erők által mozgatott és legitimált szociálpolitika. Ehhez azonban sok és jó szakember kell, akik — amellet, hogy a szociálpolitikai szükségletek, intézmények és szabályok jó ismerői — kezelni tudják mindennek a gazdasági és politikai vetületeit is. Új szerep vár a kutatókra is, nemcsak a szükségletek jobb megismerésében, hanem a szociálpolitikai intézkedések vagy történések eredményeinek értékelésében is. Ezeknek az ún. *értékelő kutatásoknak* (evaluation studies) most már be kell épülniök a politika-csinálás gyakorlatába — s erre a munkára is fel kell készülni. Az egyik új kihívás az egyetemi képzés számára a szociális szolgálat, illetve az egész non-profit szféra menedzsereinek a felkészítése.

Mindehhez — a már látható jelek szerint — sokféle segítséget kaphatunk Nyugat-Európától. A non-profit szféra menedzsereinek képzéséhez egy angol egyetemről kaptunk együttműködési ajánlatot. Már most látszanak olyan lehetőségek, hogy nyugati egyetemek közös oktatási „projektjeihez” kapcsolódhatunk — például a szociális biztonság intézményeinek tanulmányozásában. (Az Európai Közösség nagy oktatásfejlesztő ERASMUS programja keretében több egyetem szervezésében működik egy olyan képzés, amely „európai társadalombiztosítási ismereteket” nyújt, hogy felkészítsen az 1992-ben egységesedő Európára. Ha minden jól megy, néhány hallgató és oktató részt vehet már ebben a képzésben is. Sok ilyen lehetőséget remélünk az Európai Közösség 1990 májusában elfogadandó, Kelet-Európának szóló TEMPUS programjától és más, újonnan megnyíló külföldi és hazai forrástól is.)

A szociális munkások az új politikai rendszer fontos szereplői lesznek — mint problémamegoldók is, de mint a demokrácia fejlesztésének aktív szereplői is. Magyarországon eddig szinte ismeretlen volt a szociális jogok fogalma. Enélkül viszont nincs Európa. A szociális munkások szerepe óriási lehet a jogtudat építésében, ennek az új kultúrának a terjesztésében. Az emberek közti viszonyok humánusabb és civilizáltabb formáinak alakításában éppúgy segíthetnek, mint a közösségek magukra találásában, szerveződésében.

Az új — humánus és korszerű — szociális munka bizonyára hazai terepeken is megtanulható. Mégis nagy előnye lenne annak — és ez nem megvalósíthatatlan álmódos — ha minden hallgató legalább fél évet külföldi gyakorlaton tudna tölteni. A nyelvtudás ehhez elengedhetetlen feltétel — de a hazai oktatás jó színvonala is. Az álom ugyanis akkor válhat legkönnyebben valósággá, ha a külföldi tanulás hallgatócsere formájában történik.

Az egyetem (és remélhetőleg minden főiskola) biztosítja a nyelvtanulás lehetőségét. Ez azért is fontos, mert az oktatás színvonalát minél

több vendégprofesszor meghívásával is szeretnénk emelni — márpedig tolmáccsal nemigen lehet tanulni.

A megoldatlan kérdések száma már most özönnyi — és ez még csak a kezdet. Meg kell majd oldani, hogy a nem szociális szakképzésben indulók átléphessenek a szociális képzésbe. A hazai kötöttebb tanmenetről fokozatosan közelíteni kellene a rugalmasabb, modulokból álló képzési struktúra felé. Az egyetemnek fel kell készülnie a nyugati értelemben vett poszt-graduális képzésre, ami magasabb tudományos fokozatok elérését teszi lehetővé...

De mieelőtt tovább álmodoznánk, lépünk vissza a földre. Itt pedig jó volna, ha elég tantermünk lenne, hogy az 1990-ben érkező hallgatókat fogadni tudjuk. Ez 1990. március végén még megoldatlan „apróság”.

MŰLT ÉS JÖVŐ

Soros György: Az ember más

Csoóri Sándor: Meztelenül, mint Ézsaiás

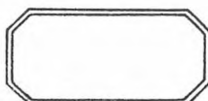
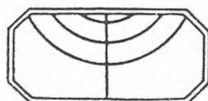
Kertész Imre: Canettit fordítani

Steven Beller: A modern világ bölcsője

Közép-Európa

Hannah Arendt: Az Antiszemitizmus, mint
a józan ész szégyene

ZSIDÓ KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Iskolán kívüli képzésekről

Egyre több kutató műhely fedezte fel a szociális szférában dolgozók oktatásának, képzésének fontosságát. Így négy, igen magas színvonalú oktatási programról tájékoztathatjuk az olvasót.

I. A SzEM felkérésére *dr. Luszt Iván* és munkatársai készítettek elő egy, az iskolarendszeren kívüli mentálhigiénés tanfolyamot a CsSK-ban dolgozó felsőfokú végzettségű szakemberek részére.

A program elemei:

- személyes készségek fejlesztése,
- elméleti ismeretek,
- konzultációs technika elsajátítása.

Ezen belül a

Személyes készségek fejlesztése

- a) kommunikációs gyakorlatokban, helyzet- és szerepjátékokban,
- b) esetmegbeszélő kiscsoportokban,
- c) személyiségfejlesztő gyakorlatokban,
- d) nagycsoportokban történik.

Az elméleti ismeretek magukban foglalják az emberi kapcsolatok pszichológiai ismeretét, a család funkcióit és működészavarait, az egyéni pszichopatológiai ismereteket, valamint az intézmények működészavarainak témaköreit.

II. Ugyancsak felsőfokú végzettséggel rendelkezők számára indít a Nemzeti Egészségvédelmi Intézet posztgraduális mentálhigiénés képzést. E program felelősei *dr. Tomcsányi Teodóra* és *dr. Frenkl Róbert*.

A képzés célkitűzései között szerepel:

— Olyan lélektani alapismeretek, -készségek, -jártasság és mentálhigiénés szemlélet átadása és kialakítása, mely az alapképzettségnek (pedagógus, lelkes stb.) megfelelő ismeretek átadásában és az emberekkel való foglalkozásban hatékonyabbá teszi a szakembert, aki felismeri a kompetenciáját meghaladó problémákat, és a beteg embert megfelelő szakellátásra irányítja, mielőtt az saját kezdeményezésből oda fordult volna.

A képzés a következő tudományterületekre terjed ki:

- lélektani és fejlődéslélektani alapismeretek,
- pszichopatológiai alapismeretek,
- csoportlélektani és kommunikációelméleti alapismeretek,
- családsegítő alapismeretek,
- szociálpolitikai alapismeretek,
- jogi alapismeretek,
- hivatásetikai alapismeretek,
- segítő- és mentálhigiénés gyakorlat,
- sajátélményű személyiségfejlesztő csoport.

Az elméleti és gyakorlati képzés aránya

A képzés, mintegy harmada elméletből, harmada segítő gyakorlatból, harmada pedig sajátélményű csoportmunkából áll. (A pontos arányokat a csoportok összetétele határozza meg.)

III. A Szociális Munkások Magyarországi Egyesülete és az Országos Orvosi Rehabilitációs Intézet (Tündérhegy) 1989-ben indított először iskolán kívüli szociális munkás képzést. A képzésért felelős *Dr. Göncz Kinga, Dr. Harmatta János és Németh László*.

A képzésben 64 fő vesz részt az egész ország területéről. Iskolai végzettségük érettségi + szaktanfolyamok. 70% dolgozik családgondozóként, 30% a szociális gondozótól a non-profit szolgáltatásokban résztvevő munkatársakig terjed. Kiemelkedő adat, hogy a hallgatók 15%-a vezető beosztásban irányít gondozási tevékenységet. A területi sajátosságokból adódóan sokan egyedül látnak el nagy körzeteket.

Miután egy meglévő szakmai igény hívta életre ezt a képzési formát — átmeneti időre —, a képzésért felelős szakemberek javasolják, hogy ez a képzési forma a területen dolgozók számára biztosítson a nappali szociális munkás képzéssel ekvivalens értékű diplomát. A tematikát ennek a speciális helyzetnek megfelelően alakították ki.

Főbb ismeretkörök a képzésen belül: társadalomtörténet, társadalompolitika, szociálpolitika és szociológia. A közigazgatási blokkon belül foglalkoznak az állampolgári és szociális jogi ismeretek közvetítésével. Közgazdasági alapismeretek elsajátítását is célul tűzték, valamint a szociális szolgáltatások intézményrendszerének elemzését. A legmagasabb óraszámot a pszichológiai ismeretek mellett a személyiségfejlesztő csoportmunkára fordítják. Ez a személyiségfejlesztő blokk hasonló az előbb említett kurzusokhoz.

Részen Bálint-csoportban zajló esetmegbeszélés, melyen a résztvevők saját gyakorlatuk elemzéséhez kapnak segítséget. A csoport közreműködésével egy-egy eset elemzése során jobban megérthetik saját szerepüket az adott helyzetben, valamint a kliens viselkedésének mozgatórugóit.

Részen saját élményű csoportok, amelyek lehetőséget nyújtanak a kommunikációs készségfejlesztésre, növelhető általuk a résztvevők önismerete, s hozzájárulnak a segítő szakmákban szükséges készségek kialakulásához. A szociális munka elméletét és gyakorlatát saját gyakorlati munkájuk során szerzett tapasztalataik elemzésével is tudatosítják.

A képzési idő: három év.

Ezt a képzési formát *utoljára 1992 szeptemberéig* lenne célszerű indítani, hogy a területen dolgozók — de nappali képzésre már vállalkozni nem tudók — számára is elérhető legyen a szociális munkás diploma.

Erre a képzési formára a *felvételi kritérium a megfelelő szakmai gyakorlat és a nappali képzés vállalásának megoldhatatlansága*. Ha kialakulnak a független állami vizsgabizottságok, a vizsga alapján felsőfokú és középfokú minősítés is a tanulás időtartamától és intenzitásától függően megszerezhető.

IV. Társadalomismereti továbbképzés terve a segítő szakmákban dolgozók számára (MTA Szociológiai Kutató Intézet Szociálpolitikai Osztálya). A képzésért felelős: Szalai Júlia.

A képzés célja az, hogy a szociális szférában dolgozók napi munkájukban váljanak képessé a számukra egyelőre „idegen kultúraként” kezelt (gazdasági) vállalkozói közeg megközelítésére. Ehhez „belülről” kell érteniük az új polgárosodás folyamatát, és hozzá kell tudniuk kapcsolni a vállalkozások munkaerőpiacáról eddig kiszorult szegényeket. Szent kell tenniük tágran értelmezett „munkahelyteremtő” képességekre, arra, hogy szociális menedzserként „súgjanak” a megfelelő munkaerőt rekrutáló új vállalkozásoknak, adott esetben klienseik vállalkozásait is segíthessék vállalkozási ötleteikkel. Ehhez tartozik az is, hogy képessé kell válniuk „vállalkozás-csírák” felfedezésére, azaz arra, hogy az informális társadalmi kapcsolatokban eddig létező ellátási, gondozási formákat, a második gazdaság vállalkozássá eddig nem fejlődött „magjait” észrevegyék, és kimunkáljanak olyan támogatási formákat, amelyekkel azokat „igazi” vállalkozássá segíthetik. A képzés szándéka szerint a „voluntary work”-nek a szociális szolgálatok vérkeringésébe való bekapcsolására eddig — a meglévő állami szándék ellenére — részben a közvetítő szociális munkások ilyen irányú képzettségének hiánya miatt nem került sor. Nyilvánvaló, hogy az itt vázolt út eddig kitaposatlan, tehát a javasolt képzés egyúttal egyelőre *modell-kísérlet* lenne arra, hogy milyen módokon tölthet be a szociális munkás, a védőnő, a népművelő stb. híd-szerepet a tágran értelmezett helyi társadalom átrendeződő viszonyaiban, hogyan „generálhatja” maga is az átrendeződést. *A képzés tehát erősen szociológiai, társadalomtörténeti és gazdasági orientációjú.* Időtartama egy-egy munkacsoporttal egy év, amelynek végén *igazoló bizonyítványt* kapnak, ahogy a tanfolyami jellegű képzéseknél ez lehetséges.

Kell-e szociális munkás az iskolának?

(Füstölgés egy vagy két új szakma bölcsőjénél)

A magyarországi szociálpedagógus képzés — mint ahogy a szociálpedagógus szakma maga — több évtizedes, kényszerű illegalitásából kilépve, kihasználva a szociálpolitika rehabilitációját, helyét keresi a nap alatt.

Egy új, vagy feltámadó szakma elsőrendű gondja a társadalmi, a szakmai és a tudományos legitimitás megszerzése.

Ami a társadalmi legitimitást illeti, nem állunk valami jól. Egyrészt azért, mert akiknek valóságos szükségletük lenne a szociálpedagógiai gondoskodás-szolgáltatásra, maguk is komoly érdekartikulációs problémákkal küszködnek. Másrészt azért, mert a hazai tudományos és hatalmi hierarchiában, s az itt folyó csatározásokban gyenge a szociális gondoskodást képviselők pozíciója. Ma tehát egyszerűen szólva nincs „társadalmi” megbízó, helyesebben: fordítva működik a hatalmi pozíció. A szakemberek keresik a rászorultakat, nem a rászorultak követelik a szakembereket. S tegyük hozzá: a politikai arénában fellépő erők is csak bátorítalanul, félve hivatkoznak a társadalmi szolidaritásra egy olyan világban, ahol egyre nagyobb divat egymással szembefordítani a szolidaritást és a hatékonyságot. (Ezért van — sajnos — nagy esély arra, hogy a szociálpolitikára szánt források a szociálpolitikát mint tudományt és politikai alágazatot, s nem a rászorultakat segítik majd.)

A szakmai legitimitás a szociálpedagógiában illetve az iskolai szociális munkában az iskolaügytől, a pedagógiától, még pontosabban magától a pedagógustól származhatna. De vajon származik-e?

Úgy vélem, ez ma még nyitott kérdés. Nem látom kizártnak, hogy különösen az óvodapedagógusok és a tanítók köréből jelentős erők csatlakoznának a szociális szempont iskolai legitimizálásáért indított mozgalomhoz. (Éppen azért, mert ők tudják csak igazán, mekkora szükség is van valójában a segítségnyújtásra.)

Ugyanakkor persze ebben a körben is feltételezhető ellenérdekelt-ség: a tanítói omnipotencia lidérce régi akadály mindenféle szervezet-fejlesztési törekvés útjában; kérdés, vajon elviselnek-e a tanítók, óvodapedagógusok egy, a sajátjuktól eléggé karakteresen eltérő kompetenciát közvetlen munkahelyi környezetükben.

Ez azért valódi kérdés, mert egy másik intézmény erre vonatkozó kompetenciáját régóta elfogadják — lásd a „problémás” esetek nevelési tanácsadókhoz való „átpasszolásának” rutinját. De ha a szakember

helyben van, s nem csak a „problémás” gyerekekkel, hanem a „problémás” pedagógussal is foglalkozni kíván, hiszen a terápia mindig viszonyrendszerben, s nem elszigetelt „kórképben” gondolkodik... Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a hagyományosan erősen tagolt pedagógus-társadalomban éppen a fiatalabb korosztályokkal foglalkozó pedagógusok (tanítók, óvónők) érdekvédelmi és szakmai értékartikulációs pozíciói a legrosszabbak. (Ha összevetjük például a gimnáziumi tanári kar befolyását az óvónőkével, keserűen kell megállapítanunk, hogy nagyon jelentős a különbség.) Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a pedagógus-társadalmon belül a szociális érzékenységük szempontjából kitűnőbb csoportok hallathatják kevésbé szavukat.

Összegezve tehát: úgy véljük, a régi-új szakma képviselőinek érdemes (nem reménytelen) a pedagógusokkal párbeszédet kezdeményezniük a szociálpedagógia létjogáról és hatáiról, még akkor is, ha nem a leghangosabbak lesznek a legmegértőbbek.

Bonyolultabb a helyzet a tudományos legitimizációval.

Két terület: a pedagógia és a szociális munka határterületi problémáiból érdemes kiindulni.

Ami a pedagógiát illeti, az elmúlt évtizedben nagyot fordult a világ az iskolai szervezetrendszer funkciói és a követendő oktatáspolitikai célok tekintetében.

A szocialista nevelőiskolai gondolat még 8–10 éve is létező (neveléstudományról és nem az iskolai gyakorlatról beszélek!) tudományos hegemoniáját ma már csak sirathatja. Sokféle oka van ennek, közülük a legfontosabb a baloldali frazeológiába és következetlen gyakorlatába belesült oktatásirányítás lejáratódása. Az a különös helyzet állt elő, hogy a valóban potenciazavarokkal küszködő oktatásirányítás és a vele mindig is perben-haragban álló neomarxista *munkaiskolai* szélsőbal egyszerre lehetetlenült el a keresztény-konzervatív, a „back to basis” amerikaiás bűvöletében élő és *elitképzésért* kiálló technokratákkal kiegyező jobboldal nyomása következtében. A szocialista nevelőiskola kisebb társadalmi bázissal bír ma, mint a kádári béke-években (amelyekkel — egyébként okkal — több baja volt, mint napjaink plurális anarchiájával).

Az iskolarendszer — lévén hagyományosan eszköze az átnevelésnek és a túlfeszített modernizációs présnek — korán céltáblájává vált a baloldalt ért kritikáknak. Az elmúlt évtizedben soha nem látott presztízsveszteségen ment keresztül, ami ténylegesen is befolyásolta teljesítőképességét. (Úgy járt, mint az a bank, amelyikben amúgy minden rendben van, „csak” a bizalom rendült meg benne.)

A technokrata-konzervatív ellenfél jól kihasználhatja az általános elégedetlenséget az iskolával szemben, de még inkább azt a katasztrófát, amit a hivatalos állami oktatási rendszer és a tényleges mobilitációs javak megszerzésének strukturális kettéválása jelentett az elmúlt tíz évben. A teljesítményképes tudást ma nem az állami iskola adja, hanem a második iskola, sőt egyre inkább a külföldi tanintézet. Kell-e ennél jobb érv a „tanító” (értsd: elit) iskola mellett, ha nyilvánvaló is nagyjából, hogy a hatalmi-társadalmi elit elit-iskolai ideológiájáról van szó? Ma azok fognak a tanító iskola mellett érvelni, akiknek a gyerekeit nem tanítja meg a tanító iskola holnap, mert az esélyegyenlőséget ígérő iskola esélytelenné tette már e csalódott „hallgatag többséget”.

És még egy ütőkártya: a szocialista nevelőiskola — sajnos — nem találta meg támaszát az állami oktatáspolitikában, és nem kereste meg támaszát a nem-állami szférában sem. A klerikális „reakció” tömjénfüstje (még ha olykor baloldaliabb volt is, mint a pártállam) bűdös volt, a vállalkozói szférával meg elvi alapon nem paktált. Így aztán nincs ma hajmeresztőbb vízió, mint egy szocialista munkaiskola — vállalkozási, vagy önkormányzati, nem állami formában.

Ilyen helyzetben a pedagógiában gondoskodó, még inkább szociálisan gondviselő iskolával előlépni csak nagyon óvatosan lehet. Az a rés, ahol az összeomlott bástyafalak törmelékein előre lehet lépni, a szakszerű, fogyasztói köre által kontrollált, szolgáltató iskola. Persze a probléma nem abban van, hogy megfogalmazzuk ennek az iskolának az ideológiáját, hanem abban, hogy megtaláljuk ehhez a tudományos háttérrel és a vonzó külhoni mintát. (Utóbb csak keresés kérdése, és ha észak-nyugatnak indulunk, nem is kell olyan soká keresni. . .)

A szakmai-tudományos háttér potenciálisan adott, azonban először szembe kell néznie számos kudarcával, le kell vetnie ideológiai burkát, és figyelmét nagyfokú józansággal a társadalmi tények felé kell fordítania. A legfontosabb feladat: megtalálni azokat a társadalmi rétegeket és csoportokat, amelyeknek gyerekei ilyen, és éppen ilyen (szakszerűen szolgáltató és gondoskodó) iskolára számítanak. Nem vitás, hogy vannak ilyen rétegek, s az sem vitás, hogy kiszolgálásuk, egésznapos, differenciált, szociális törődést is nyújtó szolgálatuk szakszerű — többek között szociálpedagógiai — felkészültséget igényel.

Mielőtt rátérnék a szociális munka területiális konfliktusainak értelmezésére, egy veszélyre még fel kell hívnom a figyelmet: a szociális munka mint szakma és mint diszciplína megteremtésén fáradozók számára a pedagógiai ideológiai piac kofaharcai — esetenként úgy tűnik — koloncként tűnnek elő. Ezt meg lehet érteni, azonban veszedéseink süneteiben egyszer nem lenne haszontalan figyelmeztetni őket: a szociálliberális baloldali gondolat elfogadásának az oktatásügy világában kb. ugyanolyan rosszak az esélyei, mint a szociálpolitikában. Ne higgyék tehát, hogy tollvonással elintézhető: legyen maga a pedagógia átitatva a szociális szemponttal. A sokat hangoztatott piacosság és ősliberális szabadverseny fantazmagória épp úgy áthatja az oktatásügy parancsnoki bunkereinek levegőjét, mint a szociálpolitikáét. Ugyanaz a füst csípi szemünket (amiből persze még nem feltétlenül következik, hogy együtt — és nem külön — kell szellőztetnünk).

Ami pedig a szociális munkát illeti: a szociálpedagógiának ezen a területen is nagy belső vitákkal kell szembesülnie. Itt nem akarunk elveszni a részletekben, ezért a különböző felfogású szakmai-, felsőoktatási műhelyek közötti részletkérdéseket érintő vitákra nem térünk ki; van azonban egy olyan általános vitakérdés, amely megfontolást igényel. Egy szakma — általában — legalább kétféle úton alakíthatja ki saját, viszonylag elfogadott, viszonylag állandónak tekintett identitását.

Az egyik út a gyakorlattól vezet az elmélet, a részletek felől az általános felé, s a kognitív struktúrák elemzésekor használatos kifejezéssel szólva *induktív*nak nevezhető. Erre az útra akkor lépünk, ha a tudományt a gyakorlat részleteiből építjük fel viszonylag hosszabb idő

alatt, hasonlatosan ahhoz, ahogy mondjuk a nyelvészet fejlődött, alakult.

A másik lehetőség fordított: új diszciplína születik, ami új módon működő gyakorlatot hív életre. Ebben az esetben a szakma megteremtésében a tudomány, közelebbről a szakmát felsőfokon tanító csoport képviselői viszik a primet. Nyilvánvaló, hogy esetünkben ez utóbbiról, fentről lefelé építkezésről, *dedukcióról*, sőt a mozaikszerűen működő gyakorlattal szembeni kritikai attitűd jelentős szerepéről van szó. Hozzá kell tennünk: nem nagyon van más út, mivel a jelenlegi (mozaikszerű, hézagos és meghaladott) szociálpolitikai gyakorlatból aligha fog kinőni a szociális munka elmélete és gyakorlata — a megkívánt, a jelen rossz gyakorlatát kritikaiilag meghaladó módon.

Hogy ez mennyire pontosan, vagy mennyire torzítva írja le napjaink fejleményeit, nem is igazán érdekes. (Máris hallani vélek az általánosítástól óvó véleményeket.) Sokkal fontosabb, hogy még ha féligazság is, ahogyan a szociális munka hazai születését jellemzem, van egy vitathatatlan következménye az ilyen, vagy ehhez hasonló fejlődésmenteknek. És ez abban ragadható meg, hogy a szakma születésének megkerülhetetlen és cáfolhatatlan kísérőjelensége a sterilitás-igény. Ez a területiális küzdelmek kiéleződésével, a rokon szakterületektől való rigorózus elhatárolódás-igénnyel, vagyis a „*tabula rasa*” iránti sóvárgással jár. A szociális munka önálló szakma, önálló területtel és önálló filozófiai-etikai rendszerrel — hirdetjük, s azt várjuk a tereptől, a gyakorlattól, hogy nyisson tért szakmai elképzeléseink megvalósításához. A legtöbb dologgal kapcsolatban azt gondoljuk: ezt így és nem másképpen kell csinálni, s csak azért történik még ma is másképpen (a régi rossz módon, pl. a családgondozás valóban sok szempontból lehetetlen széttagoltságában), mert a rokon szakterületek nem akarnak vagy nem tudnak kellőképpen „visszahúzódní” az általunk kijelölt területről.

Öt évvel ezelőtti nyugat-németországi tanulmányutamon azt tapasztaltam, hogy a *social worker* szakma nem más, rokon területek rovasára, hanem mintegy „általuk” létezik. Súlyát a különböző szakterületek (orvos, pedagógus, művész, szervező, gyógypedagógus, hivatali ügyintéző, jogász stb.) egészen magasan fejlett kommunikációs kultúrája és -szabályrendszere, és saját (nem sovén) szakmaiságának magas színvonala adja. (Félreértés ne essék, nem hiszem, hogy a szociális munkás mással pótolható, ám nyilvánvaló zavarokhoz vezetne, ha a hazai gyakorlatban úgy jelenne meg, hogy megjelenésével egy egyébként kitűnően (?) működő praxis sokrétű kommunikációs hálózatát és koordinációs rendszerét zilálná szét.) Ez a veszély egyébként ott nem fenyeget, hiszen bizonyítékaink vannak arra, hogy a szakma ott is működik (paralel alternatívaként), ám a szociális munkás hiánya esetén is funkcionál az ellátó hálózat.

Ez a jelenség Németországban valószínűleg arra vezethető vissza, hogy nem *modellje* van a szociális ellátásnak, hanem működő (alternatív) *gyakorlata*. A szakembereknek tehát nem *valahogyan kell*, hanem *mindenhowan lehet* (feltéve, ha a laikus kontroll és a mindig éber adófizető állampolgár megalégedésére teszik) dolgozni.

Mit jelent ez a szakma hazai születése szempontjából? Fenyegetni fog a szakmai sovinizmus Szküllája és az ellátásban jelentkező hézagok Kharüdisze. Ezeket elkerülni nem jelent mást, mint türelmet

gyakorolni azokkal a nem szabványos megoldásokkal szemben, amelyek — mint egymás alternatívái — majd csak kitermelik a legjobb, vagy a bizonyos helyzetekben legjobb megoldásokat.

Úgy vélem, meg kellene fontolni egy olyan stratégia lehetőségét, amely nem a „minden, vagy semmi” alternatíváiban gondolja, gondoltatja végig a szociálpedagógia, a szociális munka és a pedagógia határterületi problémáit. Ez ugyanis csak abban az esetben eldönthető és eldöntendő kérdés, ha fentről lefelé, deduktíve, „tudományosan” közelítünk a problémához. Nemcsak úgy lehet (bár — előbb írtam —, itthon erre van nagyobb esély).

Egyébként a szociálpedagógia, a szociális munka és a pedagógia viszonya egymáshoz nem eldönthető/eldöntendő, hanem eldől, vagy még inkább elválik. A szociálpedagógiának erre kell játszania: szakmát kell csinálni alulról, figyelni kell, hogyan csinál a jól képzett szakember szakmai tudásából létező szakmai gyakorlatot, és vizsgálni kell, hogy ennek a gyakorlatnak hol (mely területeken) és mekkora a „vevőköre”. Ezek az adatok meggyőzőbbek lesznek az egyébként jól tállalt érveknél.

Ha arra keressük a választ, hogy hogyan férhet meg békés egymás mellett élésben az iskolai szociális munka és a szociálpedagógia a hazai szociális munka növekedésének körülményei között, akkor abból kell kiindulnunk, hogy a pedagógia annál jobb és a szociális munka is annál jobb, minél differenciáltabb. E differenciáltságnak az adja meg az értelmét, hogy az egyik illetve a másik szakma minél rugalmasabban alkalmazkodjon a kliens szükségleteihez. Ezt akkor tudják megtenni, ha a rokon területek szabályszerűségeitől nem megnyomorítva, önmaguk belső logikája szerint építik fel szolgáltatásaikat, s igénybe veszik a rokon területek segítségét.

Meggyőződésemm, hogy a szociális munka akkor válik igazán eredményes, teljesítőképes szakmává, ha — hűen önmaga eszményeihez — toleránsan viszonyul más szakterületek képviselőihez, támaszkodik saját gyakorlatában szerzett tapasztalataira, azokat hozzáférhetővé teszi más szakmák képviselőinek, s maga is tanul azoktól.

Schöfferné Dudás Piroska

Polgári Tanácsadó Szolgálat

A szolgálat létrejöttének ötletét egy külföldi szakember magyarországi látogatása adta, amikor ismertette az Angliában 1939 óta folyamatosan — ma is — működő Polgári Tanácsadó Iroda működését. Az iroda, mely eredetileg a háborúban felbomlott családok megsegítésére alakult, mára hatalmas szervezetté nőtte ki magát (a központ a különböző kérdéskörök manuális feldolgozásával — az angol precedens-jog alapján — több, mint 7 millió kérdésre tud választ adni).

A hazánkban folyó gazdasági-társadalmi átalakulásokkal párhuzamosan folyik jogrendünk korszerűsítése is. Közel 2000 jogszabály változik. Ez még a szakemberek számára is nehezen követhető, az állampolgárok pedig egyre bizonytalanabbak abban, hogy mik állampolgári jogaik, és hogyan tudják azokat érvényesíteni. Az 1989. december 14-i közgyűlésen megalakult Polgári Tanácsadó Szolgálat (PTSZ) — amely országos egyesületként működik — vállalta, hogy a jogi, gazdasági, államigazgatási és szociális tárgykörökben felmerülő kérdéseket összegyűjti, kidolgozza a szakszerű válaszokat, és minden hozzá fordulónak — fajra, nemre, nemzetiségre, vallási felekezetre, párttagságra és szociális helyzetre való tekintet nélkül — *ingyen* rendelkezésére bocsátja. A PTSZ szerint a szociálpolitika pártok feletti össztársadalmi érdek, ezért alapszabályában kikötötte, hogy az egyesület munkájában semmiféle párttevékenységet nem lehet folytatni, viszont bármely párt tagját szívesen látják, ha részt kíván venni az egyesületi munkában. A PTSZ várhatóan 1990 őszén kezdi meg szolgáltatását; székhelye a Budapest, II. Fillér u. 50/B. szám alatti Idősek Klubja.

Az egyesületnek tagjai lehetnek mindazok a természetes és jogi személyek (társadalmi szervezetek, intézmények, vállalatok, alapítványok stb.), akik és amelyek egyetértének céljaival, és elfogadják az alapszabályt. A tagfelvétel írásbeli kérelem alapján történik, a tagsági díjat a naptári év első és hatodik hónapja utolsó napjáig kell befizetni. A tagsági díj összege

— természetes személyeknek	50 Ft havonta
(nyugdíjasoknak)	200 Ft évente)
— jogi személyeknek	5000 Ft havonta.

A PTSZ a tagsági díjon kívül elsősorban az ún. JÓSZOLGÁLAT Alapítványból finanszírozza működését. Az egyesület közgyűlése által választott kuratórium dönt az alapítvány pénzének felhasználásáról.

Az egyesület legfontosabb feladatai közé sorolja, hogy

- rendszeres fórumokat szervezzen az államigazgatás, az egyesületek és a társadalmi szervezetek között;
- elősegítse a területi önkormányzati alapon működő egészségpénztárak megszervezését és működését, majd később együttműködjenek velük az egészségvédelemben, a rehabilitációban és a prevencióban;
- kapcsolatokat építsen ki a hasonló céllal működő külföldi és nemzetközi szervezetekkel, intézményekkel, egyesületekkel;
- megszervezze az érdeklődésre számot tartó kérdések gyűjtését, s a válaszokat kiadványokban közzétegye;
- kezelje és folyamatosan korszerűsítse az adatállományt, biztosítsa a tagok információcseréjét;
- segítse a külföldön végzett vagy külföldre irányuló, valamint a belföldön végzett szociális tájékoztató és propagandatevékenységet.

A PTSZ jelenleg a következő témakörökben végez adatgyűjtést:

- szociálpolitika,
- gyermekvédelem,
- egészségügy,
- munkavállalás,
- munkanélküliség,
- vámkedvezmény,
- nyugdíjazás feltételei.

Az információk számítógépes feldolgozása után először a II. kerületi lakosok számára adnak tanácsokat: hol, kinél és mikor tudják elintézni ügyeiket. (Nemcsak ezeket az adatokat, de az ügyekre vonatkozó pontos jogszabályszámot is kézhez kapják a szolgálathoz fordulók.)

A JÓSZOLGÁLAT Alapítvány irodákat szeretne működtetni, ezek létesítéséhez különböző felajánlásokat (munka, gép, pénz) vár. (Az alapítványra befizetett összeg az adóból leírható.) Angliában a hasonló szervezetekben dolgozók részben fizetett alkalmazottak, részben társadalmi munkások. A PTSZ-ben mindenki térítés nélkül dolgozik. (Céljai eléréséhez és feladatai megvalósítása érdekében azonban a PTSZ gazdasági-vállalkozói tevékenységet folytathat.) Tevékenységét később a többi kerületre is szeretné kiterjeszteni, illetve országos modellként elfogadtatni. Az egyesület munkája után érdeklődőknek a II. kerületi tanács V. B. Családvédelmi Osztályának vezetője, Gombárné dr. Rosner Katalin a 115—90—41-es telefonszámon ad felvilágosítást.

Másodrendű állampolgárok?

(Lévai Katalin interjúja Zalabai Gáborral)

Hazánkban mintegy másfél millió rokkant ember él: testi fogyatékosok (mozgássérültek, hallássérültek, látássérültek), értelmi fogyatékosok, szervi betegek (vese-, szív-, cukorbetegség stb.). Közülük a fogyatékos emberek ma még nem integráns részei társadalmunknak. A hivatalos gondolkodásmód és a tárgyi feltételek kb. 50 éves lemaradást mutatnak a fejlett társadalmaktól. Sajnos, ma is az a szemlélet uralkodik még, hogy a rokkantakkal csak egészségügyi vonalon kell foglalkozni, a többi pedig megoldódik magától. Az empátiának ez a hiánya a már visszaköszönő indokokra vezethető vissza: szakember-, pénz- és koncepcióhiány, a problémáknak évtizedeken át történő „szőnyeg alá söprése”.

Ez az interjú elsősorban a mozgássérültek helyzetét igyekszik bemutatni Magyarországon.

Esély: Mindenekelőtt azt kérdezem meg, történik-e valamilyen megelőzés annak érdekében, hogy a mozgássérült állapotot elkerüljük?

Zalabai Gábor: Már itt súlyos hiányosságok mutatkoznak. A korszerűtlenség veszélyforrások egész sorát rejt magában: balesetveszélyes gépek és berendezések, egészségkárosító környezet, elavult közlekedési eszközök. Egészségügyi téren jobb a helyzet, de az általános állapotok erre a területre is rányomják bélyegüket: pl. a mozgó szűrőállomások még mindig nem jutnak el minden helyre, a felvilágosító munka esetleges, a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű családokba nagyobb számban születnek rokkant gyermekek stb.

E.: Miféle orvosi rehabilitációról és felügyeletről beszélhetünk a mozgássérültek esetében?

Z. G.: Az akut problémák műtéti kezelése sok esetben világszínvonalon történik — mindazok számára, akiknél a sürgős beavatkozás szükségét a kezelőorvos felismeri. Am hiába vannak kiváló sebész, érsebész és idegsebész orvosaink, ha a rehabilitáció mindössze a betegek és sérültek életbentartásáig tart. Ezután már minden a szerencsén múlik, vagyis azon, ki milyen kórházba, milyen orvoshoz kerül. Az orvosegyetemek irányítása mereven elzárkózik a rehabilitációs szakemberek képzése elől, mondván, hogy minden betegség egyforma, akár rokkanttal történik, akár nem. Ha ehhez még hozzávesszük az áldatlan kórházi állapotokat, sajnos odajutunk, hogy ezen a területen is az utolsók között vagyunk Európában.

Az orvosi felügyelet területén is áldatlan állapotok uralkodnak, mert a körzeti orvosok jó része nincs tisztában a súlyos mozgássérültek sajátos igényeivel, sokszor még azt sem tudják megkülönböztetni, hogy az általuk tapasztalt rendellenesség akut probléma-e, vagy az illető állapotából adódik. Emiatt a súlyosan mozgássérültek állapotellenőrzése nagymértékben függ az orvosok jóindulatától. Nehézséget jelent továbbá az is, hogy jó néhány körzeti rendelő építészeti akadályokat állít a nehezen mozgó emberek elé, pl. a bejáráshoz lépcsőn kell föl-

menni; ha csak kétszintes a rendelő, a legritkább esetben van lift stb.

A berendezések korszerűtlensége miatt sokhelyütt a szűréseket (tüdőszűrés stb.) nem tudják elvégezni a kerekesszékekben ülőkön. A szűrőbuszokra sem tudnak felszállni kerekesszékekkel.

E.: Mi történik a mozgássérült beteggel közvetlenül a betegség lezajlása illetve a baleset után?

Z. G.: Véleményem szerint nyugodtan nevezhetjük katasztrofálisnak a helyzetet. Az országban egyetlen rehabilitációs intézet van, ehhez jönnek még a nagyobb kórházak rehabilitációs osztályain meglévő férőhelyek. Mindez azt jelenti, hogy pont az olyan esetekben, amikor a rehabilitáció késleltetése súlyos és legtöbbször később már helyrehozhatatlan hátrányokkal jár, a folyamat megkezdésének időpontja a véletlenre, pontosabban a szabad férőhelyre van bízva. Következésképpen a „friss” rokkantak közül azok, akiknek várniuk kell, az intézményrendszer hiányosságai miatt, önhibájukon kívül rosszabb állapotban kerülnek haza, mint „szerencsésebb” sorstársaik.

Nincs elég képzett orvos, sem nővér, sem gyógytornász. Emiatt a súlyos mozgássérültek teljesen kiszolgáltatottá válnak: a gyógytornászok csak esetlegesen foglalkoznak velük, a nővéreknek nagy terhet jelentenek. Így ahelyett, hogy felkészítenék őket az otthoni életre, sok esetben ezek az emberek félnek hazamenni.

A rehabilitációs osztályok szakemberei egyébként sem könnyítik meg a hazatérést: nincs kapcsolatuk a tanácsokkal, ezért ahelyett, hogy a hazatérő mozgássérültet esetleg az állapotának megfelelően átépített lakás várná, és tudna róla a körzeti orvos, minden gond az ő nyakába szakad.

A segédeszköz-ellátás tekintetében megintcsak az elmaradottságunk tűnik szembe, hiszen még az NDK-ban és Csehszlovákiában is több cég kínálja termékeit a normál kereskedelemben. Tűrhetetlennek és megalázónak tartom, hogy ortopédcipőre több, mint fél évet, protézisekre és ortézisekre is legalább ennyit kelljen várni, sőt az ország minden részéről Budapestre kell jönni próbára! Emellett a termékek nem megbízhatóak és kimondottan korszerűtlenek. Ez a helyzet vélhetően csak akkor változik, ha a piacon mások is megjelennek, biztosítva számukra a GYSGY-vel azonos feltételeket.

E.: Milyen segítségre számíthatnak a mozgássérültek otthoni életük során? Létezik-e a házi és ambuláns ellátás?

Z. G.: A mozgássérültek állapotmegőrzésénél nélkülözhetetlen a gyógytorna, és bár ez közismert tény, az állam szinte semmit sem tesz azért, hogy az emberek meg is kaphassák az állapotuknak megfelelő kondicionálást. Az embereknek két lehetőségük van: vagy eljárnak otthonról tornászni, vagy hozzájuk jár a gyógytornász.

A jelenlegi konstrukcióban mindkettő megalázó: utóbbinál az a tény, hogy fizetni kell, vagyis a létszükségletet jelentő mozgás díját az amúgyis szűkösen élő sérültnak esetleg a szájától kell elvonnia. Az állam pedig biztos benne, hogy ez így is történik, ezért egyetlen lépést sem tesz azért, hogy ezeket a költségeket visszatérítse. Aki eljár a tornára, az gyakran lehetetlen körülmények között kénytelen mozogni, a nem mindig lelkes gyógytornászok vezényletére.

Nem hagyható említés nélkül a sportolási lehetőség kérdése sem. Míg más országokban a hatóságok minden eszközzel támogatják a rokkantsportot, lévén állapotjavító, sikerélmény-teremtő tevékenység,

mely megkönnyíti az egyes emberek társadalmi integrációját, itthon az akut létesítménygondok mellett „természetesen” ez a terület is kiesik az illetékesek látóköréből.

E.: Úgy tudom, az oktatás területén történt némi előrelépés.

Z. G.: Valóban. Az illetékes hatóságok komoly tárgyalásokat folytatnak a rokkantszövetségek képviselőivel az integrált oktatás lehetőségeiről, sőt kísérleti jelleggel már be is indítottak néhány bölcsődei, óvodai és iskolai csoportot, ahol együtt tanulnak rokkant és egészséges gyerekek. Az integrált oktatás a rokkantpolitika sarkalatos kérdései közé tartozik, mert számos előnnyel jár a rokkant gyermekekre nézve. Az integráció szempontjából a legoptimálisabb, ha az már a bölcsődés, vagy óvodás korban megkezdődik, mert a sérült gyermek nem marad el kortársai színvonalától, és felkészülten lép egy főleg egészségesekből álló közösségbe. Ha egy gyermek így tudná elvégezni alapfokú tanulmányait, az azt jelentené, hogy továbbtanulásnál egyenlő eséllyel rendelkezne, tehát fizikai fogyatékosága nem jelentene eleve behozhatatlan hátrányt az oktatásban.

Az integráció a tananyag azonos szintű elsajátítása mellett másfajta előnyökkel is jár: tartást, emberi méltóságot ad a rokkantaknak azáltal, hogy őket egy csoport befogadja és társnak tekinti; másfelől a nem rokkant gyermekek toleránsabbakká, nyitottabbakká lesznek, anélkül, hogy ezt tömegkommunikációs eszközökön keresztül sulykolnánk beléjük.

Mindez persze eszköz- és infrastruktúra-igényes dolog, és magas szinten, speciálisan képzett oktatóknak kell a pedagógusokat segíteni. Ezért aztán mondanom sem kell, hogy a magyarországi helyzet ebből a szempontból is lehangoló.

E.: Az előbb vázoltakkal szemben, hogyan fest az alsóbb fokú oktatás gyakorlata Magyarországon?

Z. G.: Az elmúlt 40 év gyakorlata az elkülönítés felé haladt. Először amiatt, mert a nemzetközi gyakorlat sem mutatott mást, később az infrastruktúrával indokolva. E szemellenzős politika következménye, hogy az iskolaépületek legalább 90%-a kerekesszékesek és más súlyosan sérült gyermekek számára megközelíthetetlen, azaz integrációs oktatás számára hasznavehetetlen. Marad tehát a másik — a nemzetközi gyakorlatban már konzervatívnak számító — megoldás: az intézeti elhelyezés. Ez is lehetne mindamellett kulturált, színvonalas, de sajnos nálunk nem az. Hogyan is lehetne, amikor az összes iskolás korú mozgássérült egyetlen (!) normál általános iskolai oktatást végző intézetbe lenne beírátható, plusz van még ugyancsak egyetlen kiegészítő jellegű intézet. Azt pedig mondani sem kell, hogy a költségvetésből fejlesztésre nem futja... Sajnos azonban van még ennél is rosszabb, amit úgy hívnak, hogy heti 6 órás korrepetálás. Ezt azok a gyermekek kapják, akiknél a sérülés súlyossága vagy fajtája nem teszi lehetővé az elhelyezést máshová. Ilyenkor a körzeti iskola küld ki tanárt a lakásra. Mindez számos iskolának ad kényelmes kibúvót a nehezebb feladat megoldása alól, és sajnos sok szülő ezt engedi is.

E.: Mi a helyzet a középiskolákban?

Z. G.: A középiskolai épületekre is — egy-két kivételtől eltekintve — elmondható, hogy nehezen mozgók számára nem alkalmasak. A gimnáziumban továbbtanulni szándékozók számára marad tehát megintcsak az intézet. Ebből is mindössze egyetlenegy (!) van, ahol azonban nem-

csak középiskolai oktatás, hanem szakképzés is folyik. A fenti anomáliák és a centrikus elhelyezés miatt (az intézet mindkét épülete Budapesten van) a gimnáziumban tanuló mozgássérültek száma a népességi megoszlás arányát tekintve 70—80%-kal kevesebb, mint jól mozgó kortársaiké. Ami viszont még sajnálatosabb, hogy ezeknek az intézeteknek is filléres gondokkal kell megküzdniük, fejlesztésre szinte alig gondolhatnak, sok tekintetben sajnos inkább hasonlít az egész egy javító-nevelő, mintsem egy rokkantakat oktató intézetre.

Jelenleg még a szakképzés is hasonló képet mutat, mint az előzőek, ám ezen a területen előrelépést is várhatunk, ugyanis az ÁBMH az átképzési alapból hajlandó áldozni a mozgássérültek képzésére is, így talán lehetővé válik kihelyezett tanfolyamokat is szervezni.

A képzés területére két irányból is súlyos nyomás nehezedik. Egyrészt onnan, hogy akik rokkantan végeztek már az általános iskolát is, közülük — az arányokat tekintve — sokkal többen akarnak — vagy kénytelenek — szakmát tanulni. Másrészt ugyancsak ide orientálódik a baleset vagy betegség miatt megrokkant emberek nagy hányada is, az egyetemet végzettek és a tanult szakmájukat a baleset (betegség) után is végezni tudók kivételével.

Az elmondottak alapján azt hiszem nem csodálkozhatunk azon, hogy rendkívül kevés rokkant, esetleg súlyosan rokkant ember szerez felsőfokú végzettséget.

E.: Milyen a mozgássérültek esélye a munkaerőpiacon?

Z. G.: A munkaerőpiacon a mozgássérültek diszkriminációk egész sorával találkozhatnak. Egyrészt — folyományaként mindannak, amit az oktatási részben említettem — a rokkant emberek jórészt alulképzettek, ezért leginkább bedolgozást vállalnának. A munkaadók még a jól képzett munkaerőt sem fogadják szívesen. Ennek egyik oka a beszélgetésben már sokszor emlegetett építészeti akadályok. Az ilyen általában leküzdhetetlen nehézséget jelent, mert a munkaadónak nem érdeke, hogy egy mozgássérült számára alkalmas körülményt teremtsen, mert az költséges, az állam pedig erre nem ad pénzt. Sokszor a munkaadó fél, hogy egy rokkanttal majd sok probléma lesz, ezért nem jutnak egyébként kiváló szakemberek sem álláshoz. A harmadik probléma abból az általános közszemléletből ered, mely szerint a mozgássérültek nem képesek a minőségi munkavégzésre. Úgy gondolják, hogy a sánta, leszázalékolt emberek csak portásnak valók, és így állnak a dologhoz.

Bizonyos megoldást jelenthetnének a túlnyomórészt mozgássérülteket alkalmazó kisvállalatok, ám ezek egyrészt nem tudják felszívni a munkaerő-kínálatot, másrésztől nehezen tudnak jól fizető, könnyített munkát adni.

A fizetéseket tekintve, a legtöbb rokkant az azonos munkát végző kollégájánál kevesebbet keres, mert eleve — képességeiket fel sem mérve — kisebb fizetéssel veszik föl. Ezt én sok esetben becstelenségnek tartom, mert a munkaadó már számol azzal, hogy a mozgássérült emberek az esetek többségében hálásak lesznek alkalmazásukért, és nem vitatkoznak a bérekről.

Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy a magyar állam a leszázalékolással, a rokkantnyugdíjba „kényszerítéssel” saját magának is kárt okoz, melynek mértéke pontosan kiszámítható lenne... Az átképzési orientáció és a megfelelő oktatási intézmények hiányában az a helyzet

áll elő, hogy egy értékteremtő munkára alkalmas ember tétlenségre ítéltető. Az ilyen esetekben egyrészt feleslegesen történik a nyugdíj-folyósítás, ami nevesíthető pénzkiesés, másrészt elmaradt haszon jelentkezik a ki nem használt értékteremtés oldalán.

E.: Az önálló életvitel, a mindennapi élet területén is nyilvánvalóan nehéz a mozgássérültek helyzete. Ön szerint itt milyen nehézségekkel kell leggyakrabban megküzdenniük?

Z. G.: A katasztrofális lakáshelyzet arra kényszeríti a családokat, hogy a már felnőttkorú hozzátartozóikat is eltartsák. Az állami lakások építésekor ki vagyunk szolgáltatva a helyi tanácsok jóindulatának. Néhányuknál figyelembe veszik kéréseinket, máshol viszont egyáltalán nem, és akkor nem épülnek olyan lakások, amelyek eleve a kerekesszékesek használatára szolgálnának.

Rég rossz annak, aki súlyosan rokkantként egy emeleti tanácsi bér-lakásban él. Senkinek nem kívánom azt a tortúrát, amit egy csere jelent a földszintre. Ha pedig valaki önálló életre vágyik és nincs pénze saját lakásra, nem sok reményt táplálhat, hogy egyhamar neki megfelelő kiutalást kap.

Külföldön nem megy ritkaságszámba, hogy egy súlyosan mozgássérült, önmaga ellátására képtelen ember egyedül él a saját lakásában. Ehhez ott egyrészt rendelkezésre áll a megfelelő lakás, másrészt van egy kiterjedt gondozói hálózat, és az ott alkalmazásban állók minden szükséges dolgot — öltöztetés, ebédfőzés, takarítás stb. — elvégeznek. Az, aki súlyosan fogyatékos, az önálló életéről nem is álmodhat. Mert ha még talál is lakást, a tanács szociális gondozói hálózata főleg női munkaerőből áll, akikre egyrészt a fizikai állapotuk miatt nem lehet ilyen munkát bízni, másrészt kevesen is vannak hozzá. Végül, ha ez előbbieket egy szerencsés konstellációban össze is jönne, még mindig maradnak a közlekedési és építészeti akadályok.

A súlyosan sérült emberek ezek szerint a család „nyakán” maradnak. Ily módon a család kénytelen, minden ellenszolgáltatás és támogatás nélkül, viselni az összes terhet. Nem emlékszem, hogy valaha valaki is felmérte volna, mekkora anyagi többletet jelent egy ilyen állapot. A mozgássérülteknek az átlagosnál fokozottabb orvosi felügyeletre és több gyógyszerre van szükségük. Kondíciójuk megőrzése miatt, mint arról az előzőekben szó esett, gyógytornásznak kell.

A legkilátástalanabb helyzetben azok az emberek vannak, akik intézetben kénytelenek élni — esetleg éppen a gondozói hálózat kiépítetlensége miatt. Itt az állam felelőtlensége és antihumanitása semmivel sem menthető, mert csak egy lélektelen bürokrácia képes azt elnézni, hogy súlyosan mozgássérült, de szellemileg ép embereket értelmi fogyatékosok között gondozzanak, vagy pedig fiatalokat szociális otthonokban. Ez a helyzet azonnali változtatást kíván. Az így élő embereknek ugyanis még a napi ellátásuk is sok esetben bizonytalan, és hálásak egy jó szóért is, nemhogy az önálló életre mint jogra még csak gondolni is merjenek! Ez egyértelműen az elmúlt 40 év bűne, hogy az ilyen körülmények között élő emberek elvesztették tartásukat.

E.: Mindabból, amit elmondott, az derült ki, hogy a rokkant embereket a társadalmi értékítélet a periferiára szorítja, a mozgássérültek beilleszkedése rengeteg akadályozó tényezőbe ütközik. Van-e valamilyen hatékony érdekképviselet, amelyik ellenáll a negatív tendenciáknak?

Z. G.: A mozgássérültek érdekképviselését jelenleg a különféle helyi és megyei egyesületek és az őket koordináló országos szövetség látják el. Az első egyesületek a 70-es évek legvégén születtek, és igen erős volt velük szemben a főhatóságok ellenérzése. Ez később alábbhagyott, olyannyira, hogy a fölöttes Egészségügyi Minisztérium rájött, kényelmesebb, ha az érdekvédelmet ráhagyja a szövetségre. Így állhatott elő az a jelenlegi abszurd helyzet, hogy egy 25 ezres tagsággal rendelkező csoport látja el több, mint 350 000 ember érdekképviselését.

Az utóbbi hónapokban már olyan helyzetbe kerültünk, hogy bizonyos súlya van ugyan a szavunknak, de csak nagyon kicsi lépésekkel haladunk előre. A nemzetközi év óta eltelt majd egy évtized, de az ez idő alatt a rokkantak javára hozott jogszabályok felsorolása és rövid tartalmi ismertetése elfér két gépelt oldalon.

Teljesen nyilvánvaló, hogy az eddig fennálló helyzet nem tartható tovább, mert egy oly sokat emlegetett demokráciában nem lehet helye másodrendű állampolgároknak. Szerintünk gyökeres változást csak is egy rokkantjogi törvény hozhat, amelyben részletesen le lennének fektetve a rokkantak jogai. Természetesen nem elvtelen és érdemtelen előnyöket szeretnénk kapni, hanem lehetőséget az esélyegyenlőségre. Ez gyakorlatban annyit tesz, hogy magyar állampolgárok lévén, mi is ugyanazt tehessük meg, mint egészséges honfitársaink. Ehhez mindössze annyi többletet igénylünk, ami kiegyenlíti a velük szemben meglevő fizikai hátrányokat. Hogy ez mit jelent a gyakorlatban, álljon itt néhány lényeges példa:

Legelső feladat lenne a rehabilitációra való jog kimondása, azaz mindenkinek meg kell adni egyrészt az esélyt, másrészt az állapotának megfelelő segítséget, hogy beilleszkedjen a társadalomba. Minden egyéb ebből következik, mert akinek ezt a jogát elismerik, annál az integráció sikerét külső körülmények nem befolyásolhatják.

— Az integrált oktatás bevezetéséhez meg kell teremteni a környezeti feltételeket (bejutás az épületbe, WC, osztályteremk bejárhatósága), és a rokkant tanuló számára biztosítani azokat a szakembereket, akik őt segítik az esetleges lemaradás elkerülésében.

— Az egészségügyi ellátás ne csak a közvetlen életveszély elkerüléséig, vagy kizárólag a szigorú értelemben vett orvosi feladatok ellátásáig terjedjen, hanem egy állapot stabilizálódásáig, és ez idő alatt tanítsák meg a rokkantat együttélni állapotával, megmaradt képességeit maximálisan kihasználni.

— A segédeszköz-ellátásnak és -javításnak teremtsünk piaci viszonyokat oly módon, hogy az erre a területre specializálódott cégek a termékeiket oly módon árusíthassák, mint jelenleg a GYSGY. Vagyis a vásárlóknak csak az ár egy bizonyos százalékát kelljen kifizetniük, a többit a társadalombiztosítás fedezné.

— Mindenki képességei szerint jusson munkához. Ha például egy vezérigazgatói állás pályázói közül egy mozgássérült mutatja a legjobb kvalitásokat, ne azért kelljen mindezt feladnia, mert a kerekesszékekkel nem tud feljutni az igazgatói szobába. A dolog másik része, hogy a munkáltatót viszont ne terheljék azok a költségek, amelyekkel a munkahelyi környezet átalakítása jár.

— Az önálló élet megteremtése kizárólag a rokkantak akaratától függjön, akaratuk ellenére ne kényszerülhessen senki semmiféle intézetbe.

Illyés Sándor

Az Országos Rehabilitációs Konzultatív Tanács tevékenységéről

**Az Országos Rehabilitációs Konzultatív Tanács
szervezeti- és működési szabályzata**

PREAMBULUM

Az Országgyűlés Szociális- és Egészségügyi Bizottsága 1989. január 19-ei ülésén úgy határozott, hogy a rokkant, fogyatékos és egészségkárosodott személyek életkörülményeinek, társadalmi beilleszkedésének javítása érdekében a Szociális és Egészségügyi Minisztériummal közösen létrehozza az illetékes állami, társadalmi érdekképviselői illetve segítő-önsegítő szervezetek, valamint vezető szakértők részvételével az Országos Rehabilitációs Konzultatív Tanácsot.

I.

Az O R K T

feladata, hogy a rokkantak teljes társadalmi beilleszkedésének elősegítése érdekében, az ENSZ által közzétett „Rokkantak nemzetközi cselekvési világprogramjával” összhangban dolgozzon ki és terjesszen elő az illetékes szervek, szervezetek — elsősorban létrehívói — elé olyan komplex cselekvési programot, amely kiterjed az érintettek életkörülményei, társadalmi beilleszkedése javításának valamennyi fontosabb feltételére, s ajánlásokat tesz az illetékes állami és más szervek, szervezetek feladataira rövidebb és hosszabb távon; az ORKT elősegíti e program magyarországi megvalósítását; figyelemmel kíséri a rokkantak érdekeit szolgáló törvények, rendeletek végrehajtását és általános szintű érvényre juttatásuk érdekében jogorvoslatot kezdeményez;

székhelye: Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, Budapest VII., Bethlen G. tér 2. sz. (levélcím: 1443 Budapest, Pf. 146.);

tagjai: a Szociális- és Egészségügyi Minisztérium (SZEM) államtitkára által felkért személyek illetve szervezetek, valamint a csatlakozott segítő-önsegítő szervezetek képviselői (az ORKT nyitott szervezet — lásd csatlakozási feltételeket).

Az ORKT szervezete:

- a) az ORKT együttes ülése
- b) Elnökség, tagjai: a SZEM államtitkára, az elnök, a titkár és az ügyintéző
- c) állandó és ad hoc munkacsoportok

II.**Az O R K T működése****1. Az ORKT együttes ülése**

Az ORKT legfelső szerve. Évente legalább kétszer ülésezik. Az üléseket az elnök hívja össze. Az elnök, illetőleg a tagok többségének javaslatára az együttes ülés bármikor összehívható.

Az együttes ülés hatáskörébe tartozik minden, a rokkantak helyzetének, életfeltételeinek javítására irányuló kezdeményezés megvitatása és jóváhagyása, melyet tagjai, vagy valamely szervezet az ORKT felé javaslatba hoz.

2. Az elnökség

Az ORKT két ülése között szervezi az ORKT munkáját. Ezen belül:

- a SZEM államtitkára képviseli a minisztériumot,
- az elnök:
 - szervezi az elnökség tevékenységét,
 - ellátja a költségvetés felhasználásával kapcsolatos utalványozási feladatokat,
 - kapcsolatokat létesít nemzetközi szervezetekkel.
- a titkár:
 - szervezi az ORKT rendezvényeit,
 - a megkereséseket, javaslatokat kiadja a szakértőknek, illetve intézkedik az érintett munkacsoport véleményének megismerése céljából,
 - előkészíti a különböző szervek, szervezetek felé teendő javaslatokat, előterjesztéseket.
- az ügyintéző:
 - végzi az ORKT működésével kapcsolatos valamennyi ügyviteli, adminisztratív feladatot.

3. Munkacsoportok

Az állandó munkacsoportok — szakterületüknek megfelelően — kialakítják a rokkantak társadalmi integrációját segítő javaslatokra, tervezetekre vonatkozó szakvéleményt, elősegítik (szervezik) a cselekvési program adott területre vonatkozó feladatainak végrehajtását.

Egy-egy speciális kérdés, vagy egyszeri feladat megvalósítása érdekében ad hoc munkacsoport létesíthető.

4. Független szakértők

Egy-egy speciális feladatra vonatkozó javaslat kidolgozására a szakterület — ORKT-től független — legjobb ismerője(i) esetenként, vagy hosszabb időszakra vonatkozó feladat esetén értelemszerűen tartósan felkérhető(k).

III.

A működés alapelvei

— Az ORKT tevékenységét a nemzetközi cselekvési programban foglaltak, valamint a tagok, illetve a munkacsoportok írásban kifejtett javaslata alapján készült hosszú távú és éves munkaterv alapján végzi. A feladattervet és a munkatervet az együttes ülés hagyja jóvá.

— A független szakértők által kidolgozott javaslatokat az érintett munkacsoport részletes szakmai véleményével kiegészítve az elnökség terjeszti az ORKT együttes ülése elé, amely a javaslatot megvitatva, egyszerű szótöbbségű szavazattal alakítja ki véleményét.

— Az elnökség az ORKT tagjainak minden olyan anyagból másolatot küld, amelyet a tagok vagy külső szervezetek eljuttatnak hozzá, ha általános érdeklődésre számot tartónak ítéli.

— A rokkantak érdekképviselőire alakuló új szervezetek az ORKT-hoz csatlakozhatnak, ha feladattervével és működési elveivel egyetértenek. A csatlakozást bejelentő nyilatkozatot írásban az ORKT címére (a szervezet nevének, címének, telefonszámának és taglétszámának, valamint tevékenysége rövid, általános ismertetésének közlésével együtt) kell elküldeni.

Budapest, 1990.

ZÁRADÉK

A jelen szervezeti és működési szabályzat az 1990. évi parlamenti választásokig érvényben lévő kormányzati viszonyokat tükrözi, az ORKT szervezeti helyét, külső kapcsolatrendszerét a választások után kialakuló új államigazgatási és kormányzati rendnek megfelelően újra át kell tekinteni.

* * *

Az Országos Rehabilitációs Konzultatív Tanács tagjai

Elnök: Dr. Illyés Sándor

Titkár: Dr. Stollár János

Független szakértő tagok:

Dr. Kullmann Lajos

Dr. Fehér Miklós

Dr. Katona Ferenc

Prof. Dr. Velkey László

Államigazgatási, társadalmi, érdekképviselői szervek képviselői

Bánfalvi István

Kisgyörgyné Cziráki Andrea

Szikszainé Dr. Bérces Anna

Béltekiné Dr. Major Mária

Dr. Kóródi Mária

Dr. Eperjesy Éva

Dr. Pulay Gyula

Csutorás Zoltánné

Dr. Mogyorós László
Dr. Najzer Alajos
Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola
Értelmi Fogyatékosok Országos Szociális Foglalkoztató Intézete
(ÉFOSZFI)
Országos Orvosi Rehabilitációs
Intézet (OORÍ)
Országos Orvosi Rehabilitációs Intézet Szabadság-hegyi Gyerme-
gyógyintézet
Miskolc, Gyermekkorház
Szociális- és Egészségügyi Minisztérium
Szociális- és Egészségügyi Minisztérium, Szociálpolitikai Főosztály
Pénzügyminisztérium
Országos Tervhivatal
Anyag- és Árhivatal
Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal
Művelődési Minisztérium
BM Egészségügyi Csoportfőnökség Gyógyító Megelőző Osztály
OTBI Országos Orvosszakértői Intézete
Dr. Kiss Tiborné
Dr. Szatmári Mariann
Tóth Istvánné
Dr. Pregun István
Lehel Miklós
Dr. Chikán Csaba
Dr. Gadó Pál
Erhartné Dr. Molnár Katalin
Vasák Iván
Dr. Ádám Jakabné
Tóthné Fekete Ilona
Székely György
Dr. Gere Ilona
Dr. Cseh Lajos
Ferenczy Ágnes
Köres Gábor
SZOT Szociálpolitikai, Munka- és Egészségvédelmi Osztály
Szociális- és Egészségügyi Minisztérium, Gyógyító Ellátási Főosztály
Kiskunhalas, Családsegítő Központ
Görög Katolikus Teológia
Értelmi Fogyatékosok Országos Érdekvédelmi Szövetsége
Vác, Városi Biróság
Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetsége
Vakok és Gyengélátók Országos Szövetsége
Hallássérültek Országos Szövetsége
Belső szervi Betegek Rokkantak Egyesülete
Vesebeteg Országos Egyesülete
Magyarországi Transzplantáltak S. Egyesülete
Szociális- és Egészségügyi Minisztérium
Közlekedési, Hírközlési és Építésügyi Minisztérium, Gépjármű-közle-
kedési Főosztály
Magyar Rádió
Védett Szervezetek Országos Szövetsége

* * *

Az Országos Rehabilitációs Konzultatív Tanács 1989. május 19-én alakult meg abból a célból, hogy összefogja, koordinálja a rokkantakkal kapcsolatos hazai érdekérvényesítő munkát.

A tanács állami szervek, társadalmi, érdekképviselői, illetve segítő- és önszervező szervezetek képviselőiből áll. Megalakulását követően célkitűzése megvalósítása érdekében áttekintette a Rokkantak Nemzetközi Évvel kapcsolatos dokumentumokat, az azóta elért eredményeket, a megvalósítandó feladatokat, az ENSZ által a rokkantak évtizedére meghirdetett Cselekvési Világprogramot, s az ENSZ-egyezményeket. Megkezdte az ENSZ magyarországi dokumentumainak felkutatását, a nemzetközi egyezményekhez való kapcsolódások felderítését.

Az Országos Rehabilitációs Konzultatív Tanács megalakulása óta három alkalommal ülésezett. Az ülésein hozott döntésnek megfelelően koordináló feladatát munkabizottsági formában végzi.

Nyolc munkabizottságot működtet, úgymint:

- tömegkommunikációs munkabizottság
- statisztikai és információs kérdésekkel foglalkozó munkabizottság
- orvosi és egészségügyi kérdésekkel foglalkozó munkabizottság
- foglalkozási rehabilitációs kérdésekkel foglalkozó munkabizottság
- műszaki jellegű kérdésekkel foglalkozó munkabizottság
- ár-, adó- és pénzügyi kérdésekkel foglalkozó munkabizottság
- közgazdasági kérdésekkel foglalkozó munkabizottság
- oktatási kérdésekkel foglalkozó munkacsoport.

A munkabizottságok előre elkészített munkaterv alapján konkrét feladatokat végeznek.

Az Országos Rehabilitációs Konzultatív Tanács elveket fogadott el működésére vonatkozóan, melyek a rokkantság-fogalom meghatározására és használatára, az érdekérvényesítés módjára, a tanács programjára vonatkoznak. Hosszú távú programként fogadta el az ENSZ által meghirdetett Cselekvési Világprogramot, melyet a rokkantak évtizedére hirdettek meg. Feltérképezte a Magyarországon eddig létrejött egészségkárosodott emberek érdekvédelmi szervezeteinek tevékenységét, s azok jelzései alapján megállapította, hogy a rokkantak számára eddig létező ellátási formák nem elégségesek, illetve a rokkantak több csoportjára nem vonatkoznak.

Ezért az Országos Rehabilitációs Konzultatív Tanácsnak olyan jogszabály megalkotását kell kezdeményeznie, amely a rokkantak mind-egyikére vonatkozó rendelkezéseket tartalmaz, s elégséges ellátást is biztosít.

A tanács ennek megfelelően 1990. évi munkatervi feladatai között súlyponti kérdésként szerepelteti a Rehabilitációs törvény szakmai előkészítését. Az Országos Rehabilitációs Konzultatív Tanács elkészítette működésének keretét biztosító Szervezeti Működési Szabályzatát.

Budapest, 1990. március 21.

Dr. Illyés Sándor
az ORKT elnöke

FERGE ZSUZSA

**VITÁZÓ MEGJEGYZÉSEK
KORNAI JÁNOS RÖPIRATÁRÓL**

Örülök a Röpiratnak, mert azt mondja, amit hallani szeretnék: hogy az infláció nem elemi csapás, hanem meghatározott gazdasági-politikai érdekek által gerjesztett folyamat, amely csillapítható, ha a kormány, illetve a kormányt befolyásoló politikai erők ezen érdekek ellenében alakítják ki politikájukat; hogy a gazdaság fellendíthető az ország kiárusítása nélkül; hogy az adósságtörlesztések terhei csökkenthetők átütemezés, azaz csőd nélkül; hogy elképzelhető végiggondolt stratégia arra, hogy a mai káosz véget érjen; hogy a kiszámíthatatlan anarchia és a biztonságok fokozatos, de radikális megrendülése megszüntethető a politikai liberalizmussal összeegyeztethető módon, azaz törvényes szabályozással és gazdasági eszközökkel, rendőri erőszakkal és boszorkányüldözéssel.

Annak is örülök, hogy Kornai János egy sor véleményével egyetérthetek. Például azzal, hogy nem lehet a stabilizációs operáció összefüggő elemeit úgy felbontani, hogy ma csak érzéstelenítők, holnap vágók és holnapután varrok — de ugyanakkor nem lehet a gyógyulást siettetni sem, azaz például a tulajdonrendszer átalakítását nem szabad elkapkodni. (Mint hogy a kormány politikáját évek óta a stratégiai egység hiánya és a már elfogadott lépések gyors keresztülhajszolása jellemzi, ez a vélemény az elmúlt éveket is minősíti.) Egyetértek továbbá azzal, hogy a Nyugat utánzása „szimulált” bankokkal, tőzsdével vagy nemzeti ajándékként szerzett magántulajdonnal nem jelent valódi piaci feltételeket. Hogy az adórendszer elhibázott, mert (a magas láthatatlan jövedelmek miatt) roppantul igazságtalan, és ugyanakkor (a törvényes jövedelmeket sújtó magas kulcsok miatt) teljesítményellenes. Fontosnak tartom, hogy e sok tekintetben liberális program nem zárkózik el attól, hogy kijelölje az állam szerepét — például a még gyenge magánszektor fejlődési feltételeinek biztosításában. Összességében ma igen ritka, s már csak ezért is jó élmény higgadt, logikusan átgondolt, divatoknak ellenálló koncepciót olvasni.

Az öröm és rokonszenv mellett vannak kéteyleim és eléggé lényeges ellenvetéseim. Kornai János persze tudja, hogy nem csak csoportok, hanem „valamely egyén is ambivalens módon vi-

szonyulhat a programhoz. Noha a tanulmányban felvázolt politika — írja — nézetem szerint szerves egységet alkot, sokan úgy érzik majd, hogy egyes pontjait készek elfogadni, miközben más pontjait visszautasítják”. Ebből a közelítésből úgy vélhető, hogy a részkritikáknak nincs érvényük, hiszen automatikusan az összefüggő egészet kérdőjelezzik meg. Én azt remélem, hogy alábbi gondolataimnak nem ez a tartalmuk.

Még mielőtt hiányérzeteimre térnék, egyet szeretnék leszögezni. Azt t.i., hogy tudom: a javasolt fájdalmas operáció nem fájdalmasabb, mint ami enélkül is történne, illetőleg történik naponta, folyamatosan. A különbség annyi, hogy ez a módszer talán kiutat is jelent.

A kéteylek lényege, hogy lehet-e ezeket a javaslatokat úgy végrehajtani, hogy közben ne menjenek tönkre az emberek, a piaci logikát a mai körülmények között nem elviselő intézmények vagy rendszerek, s hogy ne induljanak el a társadalmat végzetesen szétszabdoló, sokakat a társadalom peremére szorító folyamatok.

Ebből a szempontból alapkérdés számomra

— a mai gazdasági kríziskezelés és a gazdaság tényleges talpra állításának ellentmondása;

— az inflációs spirál veszélyének olyan elkerülése, amely azért valamilyen elviselhető összhangot tart megélhetési költségek és hivatalosan elérhető jövedelmek között;

— a szociálpolitikai rendszerek alakulása.

Az első kérdéshez kevés a hozzátenni valóm. Ha jól értem, Kornai javaslatának egy része — bár nyilván sok hazai specifikumot figyelembe vesz — nem áll messze Jeffrey D. Sachs Lengyelország számára kidolgozott válságkezelő programjától. (Ld. Matolcsy György írását, HVG, 1990. jan. 20.) Az IMF-fel szemben, mindkét program úgy látja, hogy nem lehet a kölcsöntörlesztési kötelezettséget olyan abszolút prioritásnak tekinteni, amelyet a gazdaság működőképességének rovására, vagy épp a gazdasági élet megfajtása árán is teljesíteni kell. A hitelezőkkel lehet tárgyalni — állítják mindketten. Ha e halasztás segítségével az erőforrásokat a belső egyensúly helyreállítására lehet koncentrálni, akkor a gazdaság működni kezd. A fizetési mérleg javulása e folyamat szinte automatikus eredménye vagy következménye.

Ugyanebben a kérdésben ott van vitám Kornaival, hogy még a válságkezelés során is jobban figyelembe vehetőnek tartom az ember rövid és hosszú távú érdekét. Elemi példa a foglalkoztatás ügye. Igaz, a munkanélküliség ma már elkerülhetetlen. Ám számos közgazdász szerint a munkanélküliséggel is hasonló a helyzet, mint az inflációval. Nem pusztán elemi csapás ez. A fejlett tőkés országok közötti óriási különbségek arra mutatnak, hogy ott van nagy munkanélküliség, ahol a kormányok és a mögöttük álló társadalmi-politikai erők nem akarják ezt minden áron elkerülni vagy csökkenteni. Tévesnek látszik viszont az a hit (mely a Rőpiratban is megtalálható), hogy ha a gazdaság rendbejön, akkor a munkanélküliség automatikusan felszívódik. Sokkal többet kellene tehát a Rőpiratnak foglalkoznia a munkanélküliség csökkentésének lehetőségével, első renden a munkahely-teremtéssel. Ez azért nehéz, mert a munkanélküliség kezelésének adott prioritás ellentmond egy sor, a Rőpiratban leszögezett követelménynek. Ha a kormányzat például ösztönözné a munkahely-teremtést, akkor az ilyen vállalkozóknak többféle adókedvezményt kellene adni. Ha igazán ösztönözné az ugyancsak munkahelyteremtő kisvállalkozást, akkor itt is helyénvalóak lennének induló kedvezmények pl. a társadalombiztosítási járuléknál, adóknál. (Az ILO szakértője szerint e kedvezmények sok helyen léteznek, és elég hatékonyak.) E kedvezmények ellentmondanak Kornai ama követelményének, hogy a lehető legegységesebb legyen minden szabályrendszer, az adót is ideértve — de nincsenek ellentmondásban a Rőpirat intencióival.

És — talán nem épp aktuálisan, de — vitám van „a vállalkozók és a többiek” megítélésében is. Igaz, tudom, hogy ma a vállalkozót biztatni kell (bár szavak helyett tettek és jó törvények kellenének). Ám a vállalkozó fontosságának elismerése nem szabadna, hogy a többiek sajátos — nem szándékolt — lebecsüléséhez vezessen. „Nem osztom azok felfogását — írja Kornai János —, akik szerint csak egyetlen helyes emberi magatartásforma létezik. Eszem ágában sincs elítélni azt, aki fegyelmezett munkavállaló, rendesen ledolgozza a munkaidejét, engedelmeskedik a főnöke utasításának, majd a munkaidő végeztével hazamegy, és a nap hátralévő részét pihenéssel, családi foglalatossággal tölti. Az emberek nagy része ilyen.” Vannak még azután meditatíók és tunyák.

„Ezerféle lehetőség van arra, hogy pénzt csináljon mindenki. Tisztelet annak, aki örökös panaszkodás helyett nekilát és pénzt csinál.” (101. old.)

Nekem eszem ágában sincs elítélni a vállalkozást. Ám a pénzcsinálás ilyen feltétlen dicsérete *implicit*e lebecsüli, de legalábbis némiképp ostobácskának tartja mindazokat, akik nem ezt az utat választják — a cipőgyári munkásnőtől a levéltárosig, a humánszféra szinte valamennyi dolgozójáig, orvossal, ápolónóval, szociális munkással együtt. És nyilván még sajnálatra méltóbbak azok, akik egyáltalán nem kérnek — nem fogadnak el — pénzt azért, hogy másoknak segítsenek. Ezt a kicsit sajnálkozó lebecsülést érzem ki abból is, ahogyan Kornai az emberek nagy részéről, a némileg szolgalelkűnek és fantáziátlanoknak bemutatott „fegyelmezett munkavállalókról” beszél. Én ugyanis nem vagyok biztos benne, hogy az emberek nagy része ilyen, s abban sem, hogy aki ilyen, az jószántából, saját választásából az. Václav Havel írja — a totálisan államosított gazdaságról is, meg a modern kapitalizmusról, a „hatalmas, integrált és internacionalizált magántőkés cégekről” is: „az ember, elveszítve személyes kapcsolatát a saját munkájával, saját munkahelyével, elveszítve beleszólási lehetőségét a munkája tartalmába és céljába, a munka eredményének további sorsába, elveszíti érdeklődését is a munkája iránt”. „A legfontosabb ma az — folytatja —, hogy a gazdasági egységek megőriznék vagy megújítsák viszonyukat a konkrét emberhez, hogy munkájuknak emberi tartalma és értelme legyen, hogy az ember beleláthasson az egységek működésébe, hogy bele is szólhasson, hogy felelős is legyen érte, hogy, ismétlem: emberi dimenziók legyenek. (...) De nem is annyira az emberről mint dolgozóról van itt szó. Sokkal inkább munkájának egyetemes értelméről: ennek kritériumává, véleményem szerint, ismét a legszélesebb értelemben vett minőség kell, hogy váljék... tehát ismét valami igen nehezen megragadható értéket állítunk a termelés elé, olyat, amit semmiféle gazdasági növekménygörbével nem lehet kimutatni, lett légyen az kapitalista, vagy szocialista görbe... Arról van például szó, hogy (...) az emberi élet ne redukálódjék a termelés és a fogyasztás sztereotípiájára. (...) hogy egész egyszerűen az egyik rendszer külső tarkasága és a másik visszataszító szürkésége mögött ne az értelmét vesztett életnek ugyanaz a mélységes üressége tátongjon.” (Távkihallgatás,

Interart, 1989.) Hogy Havel köztársasági elnökként is az emberi mérték tiszteletét tartja-e elsőrendűen fontosnak, vagy sem, azt nem tudom — de nem tartom kizártnak. Annál kevésbé, mert ehhez a társadalmi utópiához egészen reális gazdaság szerkezetet rendel, tulajdonbéli és a gazdasági egységek formája szerinti pluralizmussal. Persze, a sokféleségből a kevésbé elidegenítő, emberméretű, azaz kisebb vállalkozások állnak hozzá közel. De hát azoknak is vannak alkalmazataik.

Minthogy kissé hosszasan idéztem Havelt, hadd húzzam alá a lényegét. A mozgékony, társadalmilag kiemelkedően hasznosnak vélt pénzcsináló mellett én még nagyon sok emberi értékre és erőforrásra építenék a Röpirat programjának megvalósítása érdekében. Az újfajta vállalkozó mellett legalább ilyen fontosnak tartanám az újfajta munkavállalót, s a pénzcsinálás mellett más megítéssel bíró értékek hitelének visszaadásával is igyekeznék sokféle teljesítményre motiválni. Az is az ország összjólétét növeli ugyanis, aki nem, vagy nem elsősorban magánhaszonra dolgozik.

Ami a második kérdést illeti. Kornai általában és stratégiai inflációellenes, de rövid távon elkerülhetetlennek tartja a nagyon jelentős áremelkedést, részben az ártámogatások leépítésének szükségessége, részben a világgpi árrendszerhez való igazodás miatt. E kényszerekkel nem tudok vitatkozni, bár a külpiachoz való teljes igazodás talán óvatosabban lehet kezelni. Így a világgpiaci, vagy akár a német-országok árához való igazodásnál is talán figyelembe lehetne venni, hogy egy amazoknál három-négy-szer szegényebb, és erősen mezőgazdasági jellegű országról van szó. Azaz, az élelmiszeráraknál talán más törvények érvényesek, mint a többi fogyasztási cikk esetében. A dél-európai tőkés országokban is jóval olcsóbb az élelmiszer, mint Ausztriában vagy pláne Svédországban.

A jelentős árszintemelés (ami persze inflációt jelent) még ilyen megfontolások esetén is elkerülhetetlen. Az „igazodás”, beleértve a szabadpiaci árfolyamokhoz igazodó konvertibilitást is, a mainál legalább háromszor-négy-szer magasabb nominális árszintet jelent. Ez természetesen a foglalkoztatottak túlnyomó többségénél — azoknál, akik a ma domináns, és a Röpirat javallata szerint relatíve lassan és „szervesen” visszaszoruló állami szektorban dolgoznak — az élet ellehetetlenülését jelentené. Egy ezzel szemben fellépő

parttalan bérharc végtelen inflációs spirált nyithat meg.

A Röpirat egyik javaslata a bérek befagyasztása, a másik — ezzel nem teljes összhangban — a béralku. Azzal teljesen egyetértek, hogy ma a bérek liberalizálása (amivel a SZOT és a kormány még kacérkodnak) elkerülhetetlenül inflációs spirálhoz vezet. Emellett azt is jelenti, hogy az erős csoportok a gyengébbek rovására fogják érvényesíteni érdekeiket. (Már ma is ilyesmi történik.) A bérek befagyasztása ilyen árszintnövekedés és árarányváltozások mellett abszurd. A valóban lehetséges megoldás az önkorlátozó béralku. Ám ennek hiányzik jó néhány feltétele, amelyekkel Kornai — érthető módon — kevésbé foglalkozik. Hiányoznak a legitim tárgyalópartnerek. Az Országos Érdekegyeztető Tanács három szereplője közül legalább kettőnek, a kormányának és a SZOT-nak nincs hitele. És hiányzik az az elemi szolidaritás, amely a terhek valamennyire is méltányos, a teherviselő képességgel arányos elosztását elősegítené.

Egyszerűbben: nemcsak a „tömegeknek” kellene önkorlátozást predikálni, hanem — legalábbis az állami vagy kvázi-állami vállalatoknál és intézményeknél — a vezetőknek, menedzsereknek is ilyesmit kellene vállalniuk. Kornainak igaza van abban, hogy az állami cégek vezetői nem igazi vállalkozók. Jövedelmeik béralkuba való bevétele tehát nem sérti a gazdaság érdekeit. (A béralkuba való bevétel nem „egyenlődsdi”.) A felső régiókban lévő önkorlátozása számomra olyasmint is jelent, hogy ezen a „plasztik Wall Streeten” talán nem kellene az igazgatótanácsok és felügyelőbizottságok tagjainak most az éves átlagbértöbbszörösének megfelelő tiszteletdíjakat kiosztani. (Hogy „normális” körülmények között mekkora tiszteletdíjakra lehet ilyen pozíciókban jogot formálni, ez nyilván a társadalmi erőviszonyok és a közérköcs kérdése, amit karosszékből nem lehet kitalálni.) Azonban a mai helyzetben a felső régiók önkéntes, vagy alkukkal és nyilvánossággal kikényszerített önkorlátozása szerintem elengedhetetlen objektív feltétele az önkorlátozás szélesebb körű elfogadásának. (Már e jegyzetek megírása után értesültem róla, hogy a Számvevőszék elnöke megtette az első ilyen gesztust. Tiszteletre méltó tett.)

Ilyen megfontolásokra már csak a mai fordított világ miatt is szükség lenne. Aki most valóban vállalkozik, azaz saját erőből akar nem kérészetű

vállalkozást alapítani és bővíteni, az profitjának jó részét ebbe fogja fektetni, nem pedig fitogtató fogyasztásba. Ugyanakkor nem érvényesül az a közkeletű közgazdász vélemény, hogy „csak magántulajdon esetén van a bért emelni akaró munkavállalóval szemben természetes „ellenfél”: az a tulajdonos, aki a saját zsebéből fizeti a bért.” (79. old.) A valóság itt és most az, hogy az állami vállalatok vezetői egészen sikeresen állnak ellen elemi bérköveteléseknek, s a bérkorlát a magánszektorban „puhább”, mint az állami vállalatoknál. A magánvállalkozók a jó munkaerőt összehasonlíthatatlanul jobban megfizetik, mint az állami cégek. Nekik ugyanis elemi érdekük a munkaerő megtartása is, lojalitásának megszerzése is. Ez a helyzet nyilván megváltozik a magánszektor szélesedésével: a tőkés-munkás ellentét éleződhet. De ma, úgy látom, mind a hatalmi, mind a jövedelmi egyenlőtlenségek kisebbek a kis magánszektorban, mint a nagy állami vállalatoknál. (A statisztikák ezt az állítást sokáig nem fogják igazolni. A roppant magas társadalombiztosítási járulékok és az egész adórendszer arra ösztönöznek, hogy az alkalmazottak béreit a valóságosnál kisebbnek tűntessék fel, még ha ez kockázatos is. Az állami szektorban ilyen lehetőség nincs, a kis magánszektorban szerencsére van. Ha nem lenne, kisvállalkozás se igen lenne.)

És végül a *harmadik* kérdés a szociálpolitika ügye. Kornai sok gondot fordít a *szegények* védelmére, arra, hogy létezzen az oly sokat emlegetett biztonsági háló. Talán nem kell hosszasan magyaráznom, hogy ezt a védelmet én is iszonyú fontosnak tartom. De nem ugyanúgy látjuk a veszélyt, s az ellene bevetendő eszközöket. Mint-hogy e problémákról már több könyvnyit összeírtam, itt csak néhány fontosabb mozzanatot emelek ki.

A Kornai által vázolt, s jórészt szerintem is kíváncsún tartott folyamatok nem csak a „szegényeket” sújtják, hanem a lakosság felét-kétharmadát. Az ő életszínvonaluk is csökken. Az ő biztonságaik is megrendülnek (ideértve a munka, lakás, élettervek, jövedelmek biztonságát). S amikor már a szakadék legszélén vannak, vagy éppen beleestek — akkor késő a segítség. Az éhenhalástól meg lehet védeni (talán) az áldozatokat, de társadalmi helyzetüket, önbecsülésüket és méltóságukat nem, vagy csak nagyon nehezen lehet visszaadni. Ezért tartom végtelenül fontosnak, hogy megmaradjanak és — a válság ellenére — kiteljesedjenek

a valóban megelőzést és biztonságot nyújtó rendszerek, hogy hangzatos és divatos (vagy épp régimódi) áramlatok ne veszélyeztessék a tisztességes és értékteljes nyugdíjat, az állampolgári egészségügyi ellátást, azaz, hogy ne a piaccal akarjuk megoldatni azt, amit a piac sehol nem oldott meg jól. Ne bízzunk abban, hogy ha igazán odafigyelünk, és igazán jól megkeressük a „tényleg rászorulókat”, akkor segítekkel megoldható a „szegények” dolga. Ez soha, sehol nem történik így, kivált akkor nem, ha tömeges a szegénység. Tehát már a válságkezelés idején is többre van szükség, mint segítyekre.

Kicsit nagyobb léptékű perspektívában az nyilván igaz, hogy „a társadalom *egészének* összes jövedelme” kell, hogy növekedjék ahhoz, „hogy a legszegényebbeké is *állandóan* nőjön”. (68. old.) Ez az állítás körülbelül annak az amerikai közmondásnak felel meg, hogy ami jó a General Motors-nak, az jó az egész népnek. Fontos lenne azonban a tények alapján tudomásul venni, hogy ez nincs automatikusan így. Az összes jövedelmek növekedése csak *szükséges, de nem elégséges feltétel* a szegények helyzetének javulásához. Ahhoz, hogy e kimenetel valóban bekövetkezzék, olyan intézményes mechanizmusra van szükség, amely a jövedelmek elosztását így befolyásolja. Ezt ki kell küzdeni. S a küzdelem akkor lehet sikeres, ha nem kizárólag a szegényekre irányul, hanem a jövedelemeloszlás *egészének* befolyásolását célozza. (A nem-egész-szegények csak akkor fogadják el a szegények helyzetének javítását, ha az ő helyzetük is javul, stb.) Ilyen kiküzdött mechanizmus lehet az adórendszer, a már megszerzett jövedelmek relatív szintjét megőrző társadalombiztosítás stb.

Az adó kérdéséről külön kellene vitatkozni. Én magam már az adó bevezetése előtt a személyi jövedelemadó ellen voltam, részben Kornaiéhoz hasonló megfontolások miatt. Úgy vélem ma is, hogy az indirekt adók társadalmilag elfogadhatóbbak, és — a fekete gazdaság mai kiterjedtsége mellett — jóval méltányosabbak is. Sokat emlegetett, társadalmilag igazságtalan jellegük némileg differenciált forgalmi adó vagy ÁFA kulcsok segítségével tompítható. Ez implicite azt jelenti, hogy nem értek egyet Kornai javaslatával a teljesen egységes adókulcsokat illetően. (Ilyen kulcsdifferenciálás különben, pl. Ausztriában is létezik.) Ugyanakkor elfogadhatónak, sőt szükségesnek ítélem a mindenkire kiterjedő és szolidarisztikus társadalombiztosítá-

si rendszert működtető járulékfizetést (ami persze ugyancsak adó, lineáris kulccsal). A Röpirat erről a kérdésről nem szól — nyilván nem véletlenül. Mindamellett ma már — a bruttó keresetek szokatlanul nagy differenciáltsága és a magánszektor szélesedése miatt — szükségesnek tartanék egy, a maitól radikálisan eltérő személyi jövedelemadót is. Ez az adó a mainál magasabban indulna, s ezután meglehetősen széles sávban egységes lehetne, nem túl magas kulccsal. A progresszivitást valahol az átlag három-négyszerese fölélt lehetne bevezetni. A „teljesítmény-visszatartó hatást” a beruházások stb. után adott adókedvezményekkel lehetne ellensúlyozni.

Mindezen megfontolások miatt kevésnek tartom azt, hogy „állami segítséget az kapjon, aki valóban *képtelen* magán segíteni”. (101. old.) Egy társadalmi konszenzusra épülő társadalmi biztonsági és biztosítási rendszer, valamint az adórendszer társadalmilag elfogadhatóbbá és méltányosabbá tétele maga is segítség. Mindkettő az állam, azaz a Parlament és a kormány pozitív cselekvését igényli a jogalkotásban is, s alkalmasint források biztosításában is. Állami pénzt és állami felelősséget igényel továbbá — szerintem — az is, hogy minél kevesebben legyenek képtelenek önmagukon segíteni, s az is, hogy ne várjuk meg, míg ez a képtelenség nyilvánvalóvá válik. Azt persze mindezen közben feltételezem, hogy e sokat emlegetett állam egészen más lesz, mint az, amit eddig ismertünk; illetve hogy sokféle társadalmi mozgalom és kontroll majd megakadályozza, hogy ismét paternalista, bürokratikus, és gyakran emberellenes módon működjék, illetve hogy intézményei ilyenek legyenek.

Nem hiszem, hogy ezek az óhajok utópikusabbak, mint egy korrekt, jogszerű, monopóliumokat nem tűrő piaci társadalom álma. Akkor meg miért ne törekedjünk egy komplexebb utópiára?

SEMJÉN ANDRÁS

RÁGÓDÁS A RÖPIRATON — ÉS FOGADTATÁSÁN...

Kornai János „Indulatos röpirata” megkerülhetetlenül fontos könyv. Azzá teszi önmagában már a szerző mögött álló életmű jelentősége is; nagyobb súllyal esik azonban a latba a könyvben kifejtett gondolatok eredetisége, tudományos tisztessége. Kornainak megvan a tudományos bátorsága ahhoz,

hogy megkérdőjelezen sok mindent, amiért a magyar közgazdász-társadalom tagjai helyzeti előnyben érezheték magukat a „szocialista közgazdaságtudomány” külhoni művelőivel szemben. A könyv a szerzőtől megszokott, rendkívül szemléletes stílusban számos provokatív megállapítást tartalmaz, amelyektől a hazai közgazdátan nem egy jeles képviselője joggal érezheti találva magát, azonban az a fajta szellemi pezsgés, megtermékenyítő hatás, az állítások olyan fajta vitatovábbgondolása, amely Kornai korábbi könyveinek hazai fogadtatását jellemezte, ezúttal mintha elmaradna. Nem kívánom megkérdőjelezni a könyv eddigi sajtóvisszhangjának jelentőségét (lásd pl. a Figyelő hasábjain kibontakozó szakmai vitát) — csak jelezni szeretném, hogy érzéseim szerint a polemizáló írások zöme „elmegy” a könyv leglényegesebb üzenetei mellett, s a vita inkább eltérő gazdaságpolitikai koncepciók a könyvtől függetlenedő ütköztetését, semmint a Röpiratban felvetett gondolatok alkotó befogadását hozta magával. Mi ennek az oka? Miért nehéz válaszolni az indulatos kihívásra?

Az egyik ok, amiért a könyvnek nemcsak vitatható megállapításai, de alapvető igazságai is „leperegnek” a szakma „lelkiismeretéről”, véleményem szerint *szociálpszichológiai* természetű: a hazai közgazdász társadalom kollektív *kognitív disszonancia-redukciójáról* van szó. Ha valaki olyasmiről cselekszik, ami önmagáról alkotott véleményével, képével nemigen hozható összhangba, ennek tudatosulása belső feszültséget (kognitív disszonanciát) eredményez. E feszültség hatására rendszerint beindulnak a személyiség önvédelmi mechanizmusai, s végül általában nem az én-kép változik a realitásoknak megfelelően, hanem a valóság „értékelődik át”.

Miről is van szó? A hazai közgazdászoknak szellemileg jelentősebb, és számszerűen is folyamatosan növekvő része több mint három évtizeden keresztül (Kornai egy másik írásában Péter György 1954-es írásaitól datálja a reformfolyamat gondolati kiindulását) többé-kevésbé szembenállt az uralkodó ideológiával, és a piaci koordináció erősítését szorgalmazta a bürokratikus koordináció szerepének csökkenése árán. Ez a szembenállás, vagy *harc* nem ideológiai indíttatású, hanem merőben pragmatikus volt; általában nem a „szocializmus” alapvető céljait, hanem e célok hagyományos módon történő gazdasági megvalósításának *ha-*

tékonyágát kérdőjelezte meg. Bizonyos ideológiai korlátok, tabuk kezdetűl beépültek ennek az alapvetően pragmatikus indíttatású folyamatnak az elméleti öntükrözdésébe. A hatékonyság eszméje azonban szükségképpen állandóan konfliktusba került az államszocialista ideológia tabuival. Habár e tabuk bontogatása is a reformfolyamat részét képezte, erre általában csak olyan ütemben került sor, ahogy azt a szélesebb politikai folyamatok lehetővé, illetve a fokozatosan bevezetett reformlépések által felszabadított hatékonyság-tartalékok kimerülése szükségessé tették. A legfontosabb, legszentebb tabu alighanem a *tulajdon* volt. Két-három évtizeden át joggal érezhették a hazai közgazdaságtan művelői, hogy minden javaslat csak addig lehet létjogosult és jobbitó célzatúnak minősíthető, amíg ezt a tabut nem érinti, ám azon túl... Ki tudja? A határok természetesen folyamatosan változtak, lassan-lassan kijebb tolódtak, a szakma mégis évtizedeken keresztül órlódott a piacgazdaság igénye-akarása és az állami tulajdon szent tabukénti elismerése *kettős kötésében* (double bind), s az eredmény — újabb pszichológiai analógiával — csak egy skizoid „reformközgazdasági elmélet” lehetett.

A tabut valahogy „háritani” is kellett; ha a „mainstream” pége központi kategóriája a tulajdonviszonyok, akkor nem csodálkozhatunk, hogy a hazai közgazdasági gondolkodásban e kategória egyre inkább nemlétezővé vált. Háromi Balázs népszerű reformtan-könyvének megfogalmazásával élve: „a tulajdont összegző kategóriaként, a szocializmus viszonyait, mechanizmusát magába sűrítő, átfogó fogalomként” kezeltük, ám hétköznapi, szűk, jogi értelemben ritkán gondolunk rá. Nem csekély szellemi energia lekötésével végre meggyőztük magunkat, hogy ez nem is kardinális kérdés.

Ebben a skizoid közgazdaságtanban azután éppen a legegyszerűbb és leglényegesebb kérdésekre nem lehetett egyszerű és egyértelmű választ adni. Az egyszerű és egyértelmű válaszok lehetetlensége azonban az apológia elutasításával és egyfajta kritikai közgazdaságtannal párosult, ami jótékonyan (?) hatott az így létrehozott elmélet intellektuális bonyolultságára (vulgárisabb szóhasználat: ködösségére). Akárhogy értékeljük is a korszak magyar reformközgazdaságtanát, az tény marad, hogy közgazdaságtudományunk és gazdaságirányításunk jelesei évekig anélkül elmélkedhettek ar-

ról, hogyan is teremthető meg az *állami tulajdonú vállalatok hosszú távú vagyonerdekeltsége*, hogy eközben a dolog „fából vaskarika”-jellege különösebben sértette volna az eszmecsere intellektuális színvonalát.

E reformgondolkodási folyamat során eleinte a piacot is absztrakt módon, szereplőitől s azok valós érdekeitől független „játékszabályként” értelmeztük. A piacgazdaság és a magántulajdon közti természetes kapcsolat felismerése és megemésztése mintha hamarabb és teljesebben sikerült volna az ellenzéki politikai mozgalmak nem közgazdász vezetőinek, mint akár csak az ugyanezekben a mozgalmakban tevékenyen résztvevő reformközgazdászoknak. S jóllehet lassan már egy évtizede tudjuk, hogy a tőkepiac léte is beleértendő a piac fogalmába, arról mégis mintha sokáig elfeledkeztünk volna, hogy mindehhez tőkeként viselkedő tőke, azaz tulajdonosként funkcionáló — másszóval valódi — tulajdonos kell. S még a tulajdonreformgondolat megjelenése után is jó időbe tellett, amíg a hazai közgazdasági irodalomban a piaci intézmények működésének szimulálását — legalább gondolati szinten — fokozatosan felváltotta a privatizáció gondolata.

Ebben a „fennkölt” közgazdasági köztudatban, melyben még egy éve is a tulajdonviszonyok átalakulását előszeregettel képzeltek el „emelkedett módon”, egy, a régi Vidámpark Velencéjére emlékeztető díszletvilág kulisszái között lezajló tranzakció-sorozatnak; ebben, melyben többet hallhattunk a piacépítésről, mint a privatizációról, s melyben a privatizáció már „comme il faut” fogalomná vált, ám a tőkés (különösen, ha hazai) még korántsem — nos, ebben a közegben Kornai „földhözragadt” gondolatai a két szektor különbségéről és a tulajdonreform kívánatos irányáról érthetően már-már illetlennek hatnak. Hisz ez a könyv — többek között — azt mondja, hogy hiába öltöztetjük az állami tulajdont akármilyen jogi maskarába, továbbra sem fog magántulajdonként viselkedni, mint ahogy az oroszlánbörbe bújtatott nyulak továbbra is növényevők maradnak!

A könyv első fejezete tulajdonképpen megkísérli a fejéről a talpára állítani a reformközgazdaságtant, ám ez azzal a kellemetlen következménnyel jár (amit talán eddig is sejtettünk, de amivel mégsem kényszerültünk szembenézni), hogy kiderül: a király meztelen. Nem csoda hát, ha ennek befo-gadása — Szegvári Iván metaforájá-

val — szellemi „emésztési zavarokat” vált ki az eddigi ruhakészítőkből, hiszen kellemetlen önvizsgálatra kényszerített minket. Rá kell jönnünk, hogy nem volt elég a szocpégét elfelejtőnk, de ennek ellenhatására kialakult kiküzdött „reformközgazdasági énünk”, gondolkodásunk számos „vívmányától” is el kell búcsúznunk, mivel nem egyéb gondolkodásunkat terhelő felesleges ballasztból, amitől jobb, ha nosztalgia nélkül mielőbb megszabadulunk!

Ebben a megvilágításban számos „reformelőnyünk”, amit politikai ellenállással megküzdve, nehéz küzdelem árán értünk el (így pl. a piacgazdasági intézményrendszer korai jogi kiépítettsége, az ezáltal létrejött „mintha-piacgazdaság”, fantombankjaival, fantom Rt-ivel, kötvényeivel együtt) meglehetősen talminak, kétesnek tűnik. S az ezek létrehozásába fektetett szellemi és politikai akrobatika meglehetősen leértékelődött mára. Érthető hát a hárítás, a disszonancia-redukció — mégis jobb lenne azonban élni az alkalommal, és a Röpirat fényében elkészíteni a leltárt, s végleg leszámolni zsákutcainkkal, még ha mi magunk küzdöttük is ki ezek egy részét, s a mi szellemi verejtékünkől olyan átható is ezekben az illat.

Máskülönben könnyen hasonló csapdába eshetünk, mint a jugoszlávok a maguk öngazgató szocializmus-modelljével, amely ballasztát valva ahhoz vezetett, hogy az európai szocializmus első reformországa mára szinte teljesen elvesztette egykori helyzeti előnyét.

Am Kornai könyve be- vagy elfogadásának csak egyik nehézsége, hogy az a „gyermeki szem”, amellyel a szerző leleplezi közgazdasági közgondolkodásunk fonákságait, szembeállít korábbi önmagunkkal. Valódi kritikai visszhangjának másik fő akadály a paradox módon éppen az, hogy gazdaságpolitikai receptjének ígéretei mennyire egybeesnek vágyainkkal. A szerző ugyanis nem kevesebbet állít, mint azt, hogy megszűntethetők az összes termelési és ártámogatások, egy időben koncentrált intézkedéscsomaggal megfékezhető lesz az infláció, kialakulhatnak ésszerű, piaci árak úgy, hogy eközben nem erősödnek, sőt, felszámolhatóak a hiánygazdasági vonások, és nem lesz Nagy Leülés, azaz a javasolt *sokkterápia* megvalósítható a *termelés egyidejű drasztikus csökkenése nélkül*. Ez a javaslat így egyszerűen überolhatatlan, a műtét minden összetevőjét szinte a szakma egésze feltétlenül kívánatosnak és alapvető fontosságúnak tartja. A „csomag” gyors, egyidejű bevezetésé-

től azonban — vélhetően — azért ódkodnak sokan, mert az elkerülhetetlen intézkedések rövid távú hatását Kornainál jóval súlyosabbnak vélik — s nem merik „elgondolni az elgondolhatatlant”, azt, hogy a jövődő fellendülés előzetes ára esetleg egy újabb Nagy Válság, mert talán csak ennek során csökkenhetnek le bizonyos váratkozások, s értékelődhet le a magyar fizikai tőkeállomány strukturálisan inadekvát része. Kornai sem gondolja végig ezt az „elgondolhatatlant” — de hát az adott politikai helyzetben ennek kompromisszummentes végiggondolása szinte lehetetlen is, hiszen a várható politikai következmények akár a demokráciába való békés átmenet sikerét is megkérdőjelezhetik.

Ferge Zsuzsa szimpatikus és számos értékes, új szempontot felvető vitairata elején épp a fentiek miatt is üdvözlő olyan örömmel a Röpiratot. Mélységesen megértem az ő örömet — hiszen a születő új rendszer bölcsőjénél könnyen a Cspikeroszika keresztelőjére meghívást nem kapott rossz tündérhez válhat hasonlatossá az, aki nem osztja a fenti optimizmust. De: hátha a rossz tündérnek is igaza van, hátha jobbat tenne a Röpiratnak, ha a szerző saját javaslatait rögtön egy „advocatus diaboli” szemüvegén keresztül is megvizsgálná?

Úgy vélem, Kornai a későbbiekben ezt meg is fogja tenni. Addig is a viták adhatnak új szempontokat egy ilyen kritikus újragondoláshoz.

Mielőtt magam is megkísérelném bővebben kifejteni, melyek azok a pontok, ahol talán mégis inkább az ördögnek van igaza, szeretném hangsúlyozni a Röpirat egy javaslatának rendkívül lényeges voltát. Nagyon fontosnak érzem, s nem is csak a közgazdasági racionalitás vagy a költségvetési egyensúly szempontjából, hogy a „magánüzem vonuljon át felemelt fejjel a legális szférába” (Röpirat, 71. o.), legyen adófizetővé, azaz szűküljön a szürke illetve fekete gazdaság kiterjedése. Enélkül véleményem szerint a társadalom fokozódó dezintegrációja és egyfajta balkanizálódás elkerülhetetlen.

Nem érzem azonban teljesen meggyőzőnek a szerző azon érvelését, hogy ezt egységes („szigorúan egyöntetű”) adókulcsokkal lehetne biztosítani. Kornai jól érzi, itt csereügyletről van szó: a vállalkozónak valamit kapnia kell cserébe azért, hogy vállalja a legális üzlet adminisztratív többletterheit. A jog által biztosított védetség ilyen valami, de talán túl kevés — talán az adókulcsokban is érvényesülhet ked-

vezmény. Hiszen még a liberális, Thatcherista Nagy-Britanniában sem egy-séges a társasági nyereségadó, a „cor-poration tax” kulcsa (1983-ban pl. az általánosan 52%-os adókulccsal szem-ben a 90 000 fontig terjedő nyereségű kisüzemek csak 40%-os kulccsal adóz-tak, s egészen 225 000 fontig lehetett kedvezményt kapni). Természetesen nem azt kívánom állítani, hogy épp ilyen adókedvezmény lenne célszerű Magyarországon is — csak túlzottnak, már-már purifikátorinak érzem a szer-ző vonzódását az egységes kulcsok, a tankönyvi tisztaságú piac irányában. A magam részéről az ártámogatások tel-jeskörű megszüntethetőségét is pl. a fogyasztásban jelentkező pozitív exter-nalitással bíró jószágoknál illuzórikus-nak érzem, sőt, egyes esetekben a ter-melői szubvenciók fenntartását is meg-engedhetőnek tartom. Az azonban va-lóban lényeges, hogy ezek csak a ki-vételek, s a piaci áralakulás legyen a szabály.

Ehhez a problémához kapcsolható Ferge Zsuzsa észrevétele a munkahely-teremtő vállalkozások adókedvezmé-nyéről is. Persze magam is megértem az adórendszer semlegessége, egységes-sége melletti érveket, Kornai szempont-jait. Jól tudjuk, hogy a kedvezmények lehetősége a szabályozóalku újraéledé-sét hozhatja magával, s a piaci haté-konyságot a gazdaságot valóban sza-bályozó elvből ideológiai dekórummá változtathatja. Ez mindenképpen elke-rülendő — de ha pl. objektív kritéri-umok alapján meghatározott válság-övezetekben az új vállalkozásokat ked-vezőbb adókulcsokkal is támogatják, ettől talán még nem esik túl nagy folt a piac becsületén.

Teljes mértékben osztom Kornai ál-láspontját a magántulajdon és az álla-mi tulajdon döntő különbségeiről, egyet-érték vele abban, ahogy tovább kíván-ja liberalizálni a magántőke működési feltételeit, s abban is, hogy az állami tulajdon hasonló liberalizálása disz-funkciókhoz vezet. Osztom szkepszisét a piaci szocializmus megvalósíthatósá-gát vagy kívánatosságát illetően, hason-lóan bizalmatlan vagyok az „állami tőkepiaccal” illetve a jelenlegi „spon-tán” tulajdoni „átalakulással” szem-ben. Azonban mindebből Kornaié-tól eltérő következtetést vonnék le. Nem hiszem, hogy a tulajdonre-form „egy példa arra, hogy valamit egy csapásra akarnak elvégezni, holott szerves, kis lépésekben előrehaladó tör-ténelmi folyamatnak kellene végbe-mennie”. (Röpirat, 33. o.) Nem hiszem, hogy a jelenlegi változások „megen-

gedhetetlen sietséggel” folynak — in-kább túl lassúak —, ám a fő baj nem ez velük, hanem az, hogy nem a helyes irányba mutatnak. Kornaitól eltérően nem hiszem ugyanis, hogy egy bármi-lyen felkészült és demokratikusan meg-választott parlament jó esélyekkel mű-ködtetne hatékonyan egy, a gazdaság nagyobb részét kitevő méretű állami szektort. A könyvben javasolt kontin-gensek, bérplafonok legfeljebb arra lennének alkalmasak, hogy még az egyébként versenyképes állami vállala-tokat is piaci kudarcra ítéljék. Ráadá-sul ezekkel az állami vállalatokkal nem is csupán az a baj, hogy magas költ-ségeikkel, nem elég hatékonyan termel-nek, de az is, hogy összességében egy elavult struktúra reprezentánsai, mely-lyek nem képesek a piac (a világpiac) megkívánta mértékű szerkezeti alkal-mazkodásra. Ezt a feladatot — mely-nek fontosságát a KGST-piac össze-omlása csak aláhúzza — pedig aligha lehetne a siker reményében a parla-mentre testálni; de azt sem hiszem, hogy megvárhatnánk ezzel, amíg a kis lépésekben, szervesen előrehaladó tu-lajdonreform eléri a nagyvállalati szek-tort.

Szerintem a probléma kezelésének egyetlen valós alternatívája a tulajdon-reform, a privatizáció meggyorsítása. Az államosítás sem „szerves” folya-mat volt, nem hiszem, hogy fordított-jának lassú szerves folyamatként kel-lene végbemennie. Magam is úgy gon-dolom, sokszínű tulajdonra van szük-ség, a helyi önkormányzatok, alapít-ványok, nyugdíjpénztárak tevékeny részvételével. Ám szerintem ez legin-kább egy jól működő részvényt piacon képzelhető el, ahol ki-ki összeállíthat-ja céljainak, kockázatviselő készségé-nek illetve lehetőségeinek megfelelően kialakíthatja a maga portfólióját (ér-tékpapírtárcáját), s bár esztétikai szem-pontból egyetértek a „small is beauti-ful” elvével, Kornai averzióját az el-személytelenedett magántulajdonnal szemben anakronisztikusnak érzem. Nyilvánvalóan illuzórikus lenne azon-ban az amúgy sem túl jelentős megta-karítási hajlandóságú magyar lakossá-gtól azt várni, hogy nem éppen jelentős vagyontájkát állami nagyvállalatok igencsak kétes értékű részvényeibe fek-tesse. Ugyanakkor a keresettulajdonlá-sok sorozata sosem fog elvezetni a va-lódi tulajdonosi érdekelttséghez. Már-pedig valódi tulajdonosok kellenek! A privatizáció fő útjának az állami tőke-vagyon olyan értékesítését látom, amely érdemben hozzájárul az államadósság csökkentéséhez. A fő cél azonban nem

ez, hanem a tulajdonosi érdekeltség és a költségérzékenység általánossá válása, s ez elsősorban a nagyüzemi szektorban volna égetően sürögős. Épp ezért a privatizáció semlegességét megengedhetetlen hibának érzem. Ez csak ahhoz vezet, hogy a külföldi tőke felvásárolja a kockázatmentesen üzemeltethető vállalkozásokat (szállodák, irodaházak), de a kompetitív szféra elavult tőkestruktúrájú része érintetlenül a nyakunkon marad. Elsősorban a *versenyszférában*, s azon belül is a *válságágazatokban* kellene elősegíteni a privatizációt, hitel- és adókedvezményekkel odavonzani a tőkét, ahol a legégetőbb a technológiai, szervezési megújulás szükségessége. S azokban az esetekben, ahol még így sem sikerül új tulajdonost találni, ott talán egyfajta „népi részvény” bevezetésével lehetne átalakítani a tulajdon szerkezetét. Ha mindenki állampolgári jogon kapna egy meghatározott értékű, csak részvényszerzésre használható utalványt (ami mellel azt szimbolizálná, hogy a jelenlegi állami tulajdonú magyar tőkeállományt a magyar nép hozta létre), továbbá a parlament által létrehívott vagyonalap eldöntené, hogy mely vállalatok milyen tulajdonhányada privatizálható illetve privatizálandó ily módon, majd ezeket a vállalatokat részvénytársasággá alakítva az állami tulajdonú részvényeket piacra dobna, azaz a megkötéssel, hogy egy ideig (mondjuk egy évig) részvényt *csak* lakossági utalványért lehet venni, miközben a lakossági utalványok pénzért legálisan adhatók—vehetők lennének, a mobil lakossági tőke hiánya ellenére is viszonylag rövid időn belül kialakulhatna egy valószínűségi tőkepiac. Természetesen hamar kiderülne, hogy sokan rosszul döntöttek, értéktelen papírokat „vásároltak”, míg mások (s itt elsősorban bizonyos jól monopolizálható információk birtokosaira gondolok) igencsak előnyös helyzetbe kerülnének, azaz az így privatizált tőkeállomány társadalmilag nyilván „igazságtalan” módon oszlana el, de ez még mindig sokkal igazságosabb igazságtalanság lenne, mint az, amit a jelenlegi hatalom-vagyon konverzió produkál, s így mégis végbemehetne egy „eredeti felhalmozás” anélkül, hogy meg kellene várni, amíg a jelenleg meglehetősen marginális magánszektor eléggé megerősödik ahhoz, hogy egy szervesen zajló privatizációban kulcsszerepet játszhasson.

A hangsúlyt azonban nem a *hogyanra*, hanem a *mire*, azaz a korszerű tulajdoni struktúra kialakítására helyez-

ném. Annál is inkább fontosnak tartom ezt, mivel nem tudom elképzelni, hogy egy döntő jelentőségű, túlsúlyos állami nagyvállalati szektor mellett egészséges, valóban tisztán piaci magánszektor fejlődjön ki. A sokkal gyorsabban reagáló magánszektor mindig megtalálja a legkönnyebb ellenállást, épp ez az előnye teszi képessé a piaci alkalmazkodásra is — ám egy nagy állami szektorral együtt élve óhatatlanul parazita vonásokat fejleszt ki, és a szabályozás hézagaiból, a bürokráciához, a puha költségvetési korlátú vállalatok igényeihez, nem pedig a kemény piaci követelményekhez való alkalmazkodásból tesz szert jövedelme jelentős részére. Épp ezért — mivel az egymás mellett élés során az állami tulajdon dominanciája szerintem lehetetlenné tenné azt is, hogy a magántulajdonú gazdaság egészséges struktúrában fejlődjön — a privatizálást elsődleges fontosságúnak érzem. Úgy érzem azonban, hogy ennek során — előre — célszerű lenne valamilyen stratégiát kidolgozni az állam gazdasági szerepvállalásáról. Célszerűnek érezném kijelölni azt az infrastrukturális illetve közszolgáltatási kört, ahol a majdani parlament az állami gazdálkodó szervezetekkel mint a piac tartós szereplőivel kíván számolni.

S végezetül a stabilizációs műtét okozta sokkhoz szólnék hozzá. Különösen mélyen egyetérték — már csak a vállalkozásokra gyakorolt hatása miatt is — az infláció megfékezésének prioritizálásával, ám a javasolt sokkterápia elkezdése előtt mindenképp a tartalékok szükséges nagyságának pontosabb felderítését szorgalmaznám. Ugyanis nem gondolom, hogy a műtét során adottnak és változtatlanak vehetnénk a kínálat nagyságát. A támogatások megszüntetése, a szűkülő belső piac és az összeomló KGST-piac a nagyvállalati szféra jelentős részét nehéz helyzetbe hozza, s talán még kritikusabbá válik egyes beszállítók helyzete. Nem látható előre (és a privatizálás után még a jelenleginél is csak nagyobb bizonytalansággal jósolható), hogy a több évtizede elhalasztott strukturális igazodási adósságok felszámolása milyen gyorsan és mekkora áldozatokkal következik be. Ebben a helyzetben, ha érthető is a tisztánlátás érdekében egyszerre tabula rasa-t csinálni akaró tudósi attitűd, a valószínű politikai viszonyok által meghatározott kormány ennek megvalósítására aligha lesz képes. Egy valóban radikális struktúraváltás kedvező hosszú távú hatásai mellett rövid távon nyilvánvalóan

jelentős exportkiesésekkel, vállalati csődökkel munkanélküliséggel, és a belső piaci egyensúly megbomlásával is együtt jár. Ahhoz, hogy egy ilyen politika rövid távú hatásai ne vezessenek az egyébként helyes irányvonal gyors kudarcahoz (s így az addigi áldozatok értelmetlenné válásához), a leendő kormányának vagy jelentős deviza- és költségvetési, vagy bizalomtartalékokra lenne szüksége. A Thatcher által örökölt Anglia alighanem jóval egészségesebb volt a mai Magyarországnál, mégis, a falklandi válság nélkül kétséges, hogy a Vasladynek meg-

adatott volna-e a lehetőség terápiájának befejezésére. Egy koalíciós kormányzás, egy bimbózó parlamenti demokrácia nem biztos, hogy alkalmas keret lesz egy gazdasági sokkterápia számára. Még ha biztosak lehetnénk is a gyógymód hosszú távú sikerességében, a közbenső stádium nehézségei könnyen tragikusak lehetnek — ha nem is a beteg, de az orvos túlélése szempontjából. Ezt a túlélést minden bizonnal megkönnyíthetnénk, ha a terápia egy olyanfajta szociálpolitikával is kiegészülne, mint amelyet Ferge Zsuzsa sürget vitacikkében.

HARMADIK PART

teljességügyi értesítő

A NYÁRI szám tartalmából:

Vincze Erzsébet	ESSZÉ GYERMEKEIMNEK
Bartos Tibor	UTÁLT SZERELME KÍNJÁT?
Joseph Beuys	FELHÍVÁS AZ ALTERNATIVITÁSRA
ISTER vita	A KÖRNYEZETVÉDELEM TENNIVALÓI ITTHON
Borsos Béla	DÉMÉTÉR GYERMEKEI
Martin Heidegger	MI A METAFIZIKA
Sipos Gyula	EMBER-PARADOXON
Lantos Tamás	EGY ANGOL ÉS EGY SKÓT ORGANIKUS GAZDASÁG
	A TANÁROK KÖZÖSSÉGE (Anglia)
	PÁLMAÁG (A Bokor közösség rovata)
	EGYMÁSROL hírek — kezdeményezések

Kapható nagyobb újságpavilonokban és jelentősebb könyvesboltokban!

BETEGSZÁLLÍTÁS MAGÁNVÁLLALKOZÁSBAN

Idén februárban egy kórházi büfében figyeltem fel a következő hirdetésre: „Mozgásban korlátozott személyek és betegek szállítása gyorsan, pontosan, kényelmesen. Ülő- és fekvőbeteg szállítás is! Hívjon minket, szolid árak! Címfelvétel: 7—19 óra között (telefon-szám)”. E hirdetés révén jutottam el az első magyar földi betegszállító magánvállalkozáshoz. (Az 1989-ben alakult AEROCARITAS elsősorban *légimentés-sel* foglalkozó, alapítványból finanszírozott magánvállalkozás, amelyet a rászorulóknak térítésmentesen vehetnek igénybe.)

A SEGÍTŐKÉSZ létrejöttét a Magyar Közlöny 1989. évi 83. számában az egészségügyi és szociális vállalkozásokról szóló rendelet (113/1989. (XI. 15.) MT. r.) tette lehetővé, ez ugyanis a mentés és a betegszállítást is vonatkoztatja.

A vállalkozás ötlete Gyula Tibor érdi betegszállító kisiparostól származik, aki 1989 novemberében SEGÍTŐKÉSZ elnevezéssel főleg idősek betegek vagy mozgásukban korlátozott személyek szállítását kezdte meg személygépkocsijával. Az új rendelet életbe lépése után 1990. február 1-jétől SEGÍTŐKÉSZ kft. néven, 3 főállású, 2 mellékállású taggal kezdte meg működését az első magyarországi földi betegszállító magánvállalkozás. A kft. alaptőkéje 1 000 000 Ft, ebből 500 000 Ft-ot az apportként bevitt Mercedes típusú mentőkocsi tesz ki. A járművet hordággal is ellátták, ezért fekvőszállítást is tudnak vállalni. A vállalkozás munkatársai igazi profik. Az ügyvezető igazgató, *Minich Károly* két évtizedet dolgozott az Országos Mentőszolgálatnál mentőtisztként. Az „ötletadó” testvére: *Gyula Attila* korábban az OMSZ-nál volt gépkocsi-vezető.

A vállalkozás korlátolt felelősségű társaság (kft), a társasági szerződést csak a Cégbíróságnak kellett benyújtani jóváhagyásra. Ha más formában vállalkoztak volna, akkor az Országos Mentőszolgálat (OMSZ) Szakmai Kollegiuma adhatta volna meg az engedélyt. A vállalkozás február óta működik. Jelenleg 3 gépkocsival (2 betegtaxi és 1 mentőautó) rendelkeznek. A megrendeléseket két telefonszámon naponta 8—17 óra között tudják fogadni, munkájukat CB is segíti. Szükség szerint nemcsak hétköznapokon, hanem szombaton és vasárnap is vállalnak megbízást. Vállalkozásuk jelenleg önfenn tartó.

Bár törekednek arra, hogy vállalkozásuk később nyereségorientált legyen, alkalmanként karitatív munkát is végeznek. Ingyen vettek részt például a Máltai Szeretetszolgálat Romániába induló segélyszállító konvojának élén. Többször előfordult, hogy a bajba jutott idős embereket ingyen szállították haza vagy a kórházba. A jelenleg még non-profit vállalkozás a társadalombiztosítási önkormányzattól várja, hogy a betegszállítást ne csak az állami szervezetnek (OMSZ), hanem magánvállalkozásoknak is térítse. Ha így lesz, a jövőben újabb mentőautók vásárlásával szeretnék vállalkozásukat bővíteni.

SUMMARY

(Tamás Gyekiczky: On Certain Conditions of an Active Labour Market Policy)

In this study the author describes, on the one hand the prevailing state of the labour market, on the other hand he examines the changes for an active labour market policy. These are issues of far-reaching consequences for Hungarian society. It is not only the production system that is in crisis, but the employment system, too. The structure of employment is in danger of an extensive breakdown because the changes in the economic system are accompanied with an indispensable reorganization of the labour market. One of the first steps in the process is the decomposition of the old employment system. In this context Active Labour Market Policy is offered as a viable alternative for reconstruction. The labour market policy in use up to the present could be labelled as a passive one, because the state used to be the only officially acknowledged actor in the regulation of the labour market. An Active Labour Market Policy (ALMP) implies the active cooperation of several mutually recognized actors, and it calls for new structures, new regulatory devices, new incentive schemes and new policy for social security.

The study provides a detailed account of the ALMP recommendation.

KÁROLY KISS:

Welfare without State? (The Ideas in Social Policy of the British Conservatives)

The neoliberalism, emerging in the 'seventies, became the underlying ide-

ology of the British Conservatives not only in economics but in welfare policy as well. Their theoreticians dismiss the tax-financed welfare services and argue for charging and privatizing them. The theoretical ground of this approach is a strict perception of the public goods, confining them for only those, supplied by the state and containing not personally separable advantages. They argue, that the financing by taxation of the not really public

goods constricts their use, creates social tensions, limits consumers' choice and with the phasing out of the market any disfunction of them needs the whole transformation of the political system. They disregard the positive external effects of the cheap public goods and pretend to prove that the consumer, if not taxed, is able to buy the same amount of better private services as public ones before.

ENGLISH CONTENTS

- 3 **David Donnison:** Social Policy in an Egalitarian View
- 15 **Károly Kiss:** Welfare without State?
- 25 **Tamás Gyekiczky:** On Certain Conditions of an Active Labour Market Policy
- 37 **József Rácz:** Drug Use in Hungary
- 44 **Csaba Öry:** The History of the Hungarian Kindergarden
- 54 Social Work Schools in the U. S. A.
- 59 **Katalin Talyigás—Gábor Hegyesi:** Foundation Documents of the Hungarian Social Work Education
- 62 The Main Principles of the General Social Work Education
- 76 University Education of Social Work
- 83 **Gábor Pőcze:** Do Schools need Social Workers?
- 88 **Piroska Dudás:** Civil Counselling Service
- 90 An Interview with Gábor Zalabai Second Rate Citizens?
- 96 **Sándor Illyés:** About the Activity of the National Rehabilitation Council
- 101 **Zsuzsa Ferge:** Comments on the Study of János Kornai
- 105 **András Semjén:** Thoughts on the Study of János Kornai

E SZÁMUNK SZERZŐI

DAVID DONNISON

szociológus, Glasgow University

FERGE ZSUZSA

szociológus, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai
Intézet

GYEKICZKY TAMÁS

szociológus, MTA Szociológiai Kutató Intézet

HEGYESI GÁBOR

szociológus, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai
Intézet

ILLYÉS SÁNDOR

pszichológus, Gyógypedagógiai Főiskola

KISS KÁROLY

tudományos főmunkatárs, Világgazdasági Kutató
Intézet

ŐRY CSABA

szociológus, MTA Szociológiai Kutató
Intézet

PŐCZE GÁBOR

szociológus, Országos Pedagógiai Intézet

RÁCZ JÓZSEF

pszichológus, MTA Pszichológiai Intézet

SEMJÉN ANDRÁS

közgazdász, OT Tervgazdasági Kutató

SCHÖFFERNÉ DUDÁS PIROSKA

szociális szervező, Országos Ideg- és
Elmegógyászati Intézet

TALYIGÁS KATALIN

szociológus, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai
Intézet

ZALABAI GÁBOR

szellemi szabadfoglalkozású